

Hoe onpersoonlijk is persoonlik?: Een contrastief corpusonderzoek van de Afrikaanse en Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden *jy/je* en *hulle/ze*

GH Groenen

orcid.org/0000-0001-8931-8046

Verhandeling aanvaar ter nakoming vir die graad [Magister](#)
[Artium in Afrikaans en Nederlands](#) aan die Noordwes-
Universiteit

Studieleier: Prof CA Breed

Medestudieleier: Dr D van Olmen

Gradeplegtigheid: Junie 2021

Studentenommer: 24690813

VOORWOORD

Al sinds mijn middelbare schooljaren ben ik geïntrigeerd door talen. Aan de ene kant vond ik het boeiend om te kijken naar verschillen en overeenkomsten, aan de andere kant had ik al snel door dat de eigen taal belangrijk is voor mensen. Hoe mooi was het om in contact te komen met de bevolking van een ander land door hen in hun taal te kunnen begroeten of bedanken .

Een jaar in Noorwegen was dan ook de uitgelezen kans om mijn talenkennis verder uit te breiden. Het was zo mooi om te ontdekken dat er naast de vele verschillen met het Nederlands ook overeenkomsten waren.

In 2012 kwamen we als gezin in Zuid-Afrika terecht; het zou niet te moeilijk zijn om Afrikaans te leren, dat werd gezien als een vereenvoudigde vorm van Nederlands. Maar na 8 jaar kan ik zeggen: niets is minder waar. Naast de grote overeenkomst in woordenschat, zijn er ook vele verschillen.

De verhuizing naar Zuid-Afrika bood mij een nieuwe kans: ik kon nog een keer gaan studeren en ik schreef me in voor de BA Taal- en letterkunde met Afrikaans-Nederlands, Engels, Tswana en Vertaalkunde als hoofdvakken. Aan het einde van de BA-studie benaderde professor Adri Breed mij met een voorstel voor een Master.

Nu, vier jaar verder, is het resultaat van die master deze scriptie. Tijdens het hele traject heb ik veel bijgeleerd over taalveranderingen, de overeenkomsten en verschillen tussen Afrikaans en Nederlands, het gebruiken van een corpus en het deelnemen aan taalkundige congressen.

Het schrijven van deze scriptie en het afronden van mijn tijd als M-student was niet mogelijk geweest zonder de steun van familie, vrienden, collega's en begeleiders. Daarom wil ik graag de volgende mensen bedanken:

Allereerst mijn studiebegeleider professor Adri Breed, baie dankie vir al jou motivering, begeleiding en ondersteuning! Sonder jou was hierdie verhandeling nie moontlik gewees nie.

Ten tweede gaat mijn dank uit naar mijn co-studiebegeleider Dr. Daniel van Olmen, die, hoewel op grote fysieke afstand, zeker een waardevolle bijdrage heeft geleverd aan de ondersteuning.

Uiteraard ben ik dank verschuldigd aan de 'navorsingseenheid' van de School vir Tale die het mogelijk maakte om meer tijd aan mijn M te kunnen besteden.

Mijn collega's bij de vakgroep Akademiese Geletterdheid wil ik bedanken voor het tonen van interesse en voor de af en toe broodnodige aanmoediging om ook weer tijd aan mijn studie te besteden, in plaats van aan studenten. Een speciaal woord van dank is er voor mijn kantoorgenoot Susan Okpala: Thank you Susan for all the good discussions and the many nice and funny conversations during the last three years.

Voorts gaat mijn dank uit naar Jolanda van Schie, die bereid was om mijn scriptie in een kort tijdsbestek te redigeren en die enthousiast aan de slag ging. Het resultaat is dat de scriptie in goed Nederlands geschreven is en niet vol staat met allerlei 'snaakse' Afrikaanse woorden.

Ook een woord van dank aan mijn ouders, die geregeld informeerden naar de stand van zaken en zo op afstand hulp boden als dat kon.

Dan als laatste, maar zeker niet als minst belangrijke, mijn gezin: Sanne ter Horst, Lian, Yfke en Stein. Heel veel dank voor jullie steun en voor het accepteren dat ik soms (geregeld) niet beschikbaar was voor 'leuke' activiteiten (en natuurlijk ook voor de thee of koffie die ineens op tafel stond als ik ruzie had met de computer). Alle liefs voor jullie!

Afsluitend wens ik je veel plezier en een leerzame tijd bij het lezen van deze scriptie.

Gonneke Hedwig Groenen, december 2020

Opsomming

Hoe onpersoonlik is persoonlik?: Een contrastief corpusonderzoek van die Afrikaanse en Nederlandse persoonlike voornaamwoorde *jy/je* en *hulle/ze*

Gonneke Groenen, Desember 2020

Die gebruik van die Afrikaanse persoonlike voornaamwoorde **jy** en **hulle** is nie so voor die hand liggend soos dit mag lyk nie. Soms kan hierdie persoonlike voornaamwoorde ook verwys na 'n referent wat nie bekend is nie. In hierdie gevalle is daar sprake van 'n onpersoonlike gebruik van persoonlik voornaamwoorde.

Daar is verskillende woorde of konstruksies wat vir onpersoonlike verwysing gebruik kan word. Die feit dat die persoonlike voornaamwoorde **jy** en **hulle** ook onpersoonlik gebruik kan word, is egter tot heel onlangs nog nie juis deur Afrikaanse taalkundiges nagevors nie, en dié gebruik kom derhalwe ook nie juis aan bod in Afrikaanse grammatikas nie. Meer onlangse navorsing toon egter aan dat die gebruik van **jy** en **hulle** in verskeie onpersoonlike kontekste deur taalgebruikers as aanvaarbaar beskou word. Die studie sluit by hierdie bevindinge aan deur die werklike gebruik van **jy** en **hulle** as onpersoonlike konstruksies in geskrewe Afrikaanse tekste te bestudeer.

Dit is sinvol om 'n vollediger beeld van die onpersoonlike gebruik van die persoonlike voornaamwoorde te probeer kry, want dan kan dit as aanvulling in die Afrikaanse taalkundeliteratuur dien. Veranderinge in geskrewe taal volg op veranderinge in gesproke taal. Geskrewe taal bestaan uit verskillende soorte tekste soos boeke, koerantartikels en formele tekste wat onder meer akademiese artikels en amptelike notules insluit. Hierdie tekste wissel in vorm en formaliteit, waarin die veranderende gebruik van persoonlike voornaamwoorde in verskillende mate voorkom.

Een van die meer onlangse teorieë wat op taalverandering fokus, is grammatikalisering. Grammatikalisering is 'n verskynsel waarin grammatikale woorde ontwikkel om meer of verskillende grammatikale gebruike aan te neem. Ooreenstemmende taalveranderingprosesse kan in verskillende tale waargeneem word. Grammatikalisering bied dus insig in hoe taalverandering plaasvind en watter aspekte hier 'n rol speel. Dit sluit byvoorbeeld aspekte in soos frekwensieverandering (hoe meer 'n woord/konstruksie gebruik word, hoe meer waarskynlik is dit besig om te verander), semantiese verbleking (betekenisaanpassing), laagvorming en unidireksionaliteit. In hierdie studie is grammatikalisering as 'n teoretiese raamwerk gebruik om 'n beeld te kry van hoe die Afrikaanse en Nederlandse persoonlike voornaamwoorde ontstaan het en hoe dit verander het om ook in onpersoonlike kontekste bruikbaar te wees.

Afrikaans en Nederlands is nabyverwante tale en gebruik soortgelyke persoonlike voornaamwoorde. In hierdie studie word die Afrikaanse voornaamwoorde **jy** en **hulle** met die Nederlandse voornaamwoorde **je** en **ze** vergelyk vanuit 'n grammatikaliseringperspektief. Nederlands is deel van hierdie studie, want mens sou kon verwag dat hierdie twee tale op 'n ooreenstemmende manier verander, júis omdat hulle so naby verwant is. Dit is dus interessant om te sien hoe die tale ooreenkom en verskil van mekaar met betrekking tot die manier waarop hul persoonlike voornaamwoorde in onpersoonlike kontekste gebruik word. Twee statisties vergelykbare korpusse is in hierdie studie vir hierdie doelwit gebruik.

Daarbenewens word vanuit die literatuur aangetoon dat daar verskeie onpersoonlike kontekste bestaan waarin **jy/je** en **hulle/ze** gebruik kan word. Hierdie kontekste is reeds omvattend bestudeer en beskryf, en is ook van toepassing op ander tale. Dit is interessant om te sien hoe die gebruik van **jy/je** en **hulle/ze** in hierdie kontekste pas en of daar verskille tussen die twee tale is.

Die resultate toon aan dat die gebruik van **jy/je** en **hulle/ze** besig is om te grammatikaliseer, aangesien dit, naas anaforiese gebruike, ook in verskeie onpersoonlike kontekste gebruik kan word. Die persoonlike voornaamwoorde word ook verskillend gebruik in verskillende tekstipes. Die resultate wys dat **je** verder gegrammatikaliseer is as **jy**. Van die kontekste waarin **jy** en **je** gebruik kan word, kom die veridikale kontekste die minste voor.

Vir **hulle** en **ze** dui die resultate dat beide persoonlike voornaamwoorde aanvaarbaar is in onpersoonlike kontekste in geskrewe taal, maar dat **hulle** skynbaar meer gereeld gebruik word as **ze**. In die korpora is egter nie van alle onpersoonlike kontekste 'n voorbeeld gevind nie. Dit kan beteken dat sommige kontekste minder voorkom in geskrewe tekste as in gesproke tekste, maar dit is nie ondersoek nie.

Sleutelwoorde

Grammatikalisering, onpersoonlike gebruike, persoonlike voornaamwoorde, Afrikaans, Nederlands, korpus.

Abstract

How impersonal is personal?: A contrastive corpus study of the Afrikaans and Dutch personal pronouns *jy/je* en *hulle/ze*

Gonneke Groenen, December 2020

Using the personal pronouns **jy** and **hulle** in Afrikaans is not as easy as it may seem. These personal pronouns can also refer to an unknown referent, while it is clear that the referent has to be a person or a group of persons. In such a situation, the personal pronoun is used impersonally as a human impersonal pronoun.

There are several words or constructions that can be used for impersonal references in texts. The fact that the personal pronouns **jy** and **hulle** can also be used impersonally has hardly been discussed in the existing literature on Afrikaans language use and in books on Afrikaans grammar. However, more recent research shows that there are multiple contexts in which **jy** and **hulle** have been accepted as (human) impersonal pronouns. As a supplement to these studies, in the current study the impersonal use of **jy** and **hulle** in written texts has been investigated.

It is useful to get a complete picture of the impersonal use of the personal pronouns, since it then becomes possible to give proper attention to it in the literature. Changes in written language follow changes in language usage (read spoken language). Written language consists of different types of texts such as books, newspaper articles and formal texts, such as academic articles and official minutes. These texts vary in form and formality, in which changes may occur in varying degrees.

One of the more recent theories on language change is grammaticalization. Grammaticalization is the phenomenon in which the grammatical use of grammatical words increases or diversifies. Moreover, the same change can often be observed in different languages. Grammaticalization provides insight into how changes in languages take place and which processes play a role. These include frequency (the more a word/construction is used, the more likely it is to change), semantic bleaching (adjustment of meaning), layering and unidirectionality. In this study grammaticalization has been used as a theoretical framework to get a picture of how Afrikaans and Dutch personal pronouns originated and how their use changed in impersonal contexts.¹

---

¹ In this study the Dutch term for impersonal pronouns ‘onpersoonlijke voornaamwoorden’ is used to refer to personal pronouns used in impersonal contexts. It doesn’t mean that there is a different wordclass.

Afrikaans and Dutch are closely related languages and have similar personal pronouns. In this study, we compare the Afrikaans pronouns **jy** and **hulle** with the Dutch pronouns **je** and **ze** from the perspective of grammaticalization. Dutch is part of this study because one could expect that those two languages change in the same way, since they are so closely related. Hence it is interesting to discover what the similarities and dissimilarities regarding the usage of their personal pronouns in impersonal contexts are. Two statistically comparable corpora were used for this.

In addition, it is shown in the literature that there are several impersonal contexts in which **jy/je** and **hulle/ze** are used. These contexts have already been extensively studied and described and are also applicable to other languages. It is interesting to see how the use of **jy/je** and **hulle/ze** fits into these contexts and whether there are differences between the two languages.

The results show that the usage of both **jy/je** and **hulle/ze** is grammaticalizing, as they can be used in multiple impersonal contexts besides their anaphoric uses. The results show that **je** is more grammaticalised as **jy**. Of the contexts in which **jy** or **je** can be used the veridical context is the least represented.

For **hulle** and **ze** the results show that both personal pronouns are accepted in impersonal contexts in written language, but apparently **hulle** is used more often than **ze**. However examples for all contexts could not be found. This can just mean that some contexts are less common in written language than in spoken language, but this was not part of this study.

Key terms

Grammaticalization, impersonal usage, personal pronouns, Afrikaans, Dutch, corpus.

Samenvatting

Hoe onpersoonlijk is persoonlijk?: Een contrastief corpusonderzoek van de Afrikaanse en Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden *jy/je* en *hulle/ze*

Gonneke Groenen, december 2020

Het gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden **jy** en **hulle** in het Afrikaans is niet zo eenvoudig als het lijkt. Deze persoonlijke voornaamwoorden kunnen namelijk ook verwijzen naar een referent die niet bekend is, terwijl het wel duidelijk is dat er verwezen wordt naar een persoon of naar meerdere personen. In zo'n situatie is het persoonlijke voornaamwoord onpersoonlijk in gebruik.

Voor onpersoonlijke verwijzingen in teksten bestaan meerdere woorden of constructies. Het feit dat de persoonlijke voornaamwoorden **jy** en **hulle** ook onpersoonlijk gebruikt kunnen worden, is nauwelijks besproken in de bestaande literatuur over Afrikaans taalgebruik en in boeken over Afrikaanse grammatica. Uit meer recent onderzoek blijkt echter dat er meerdere contexten zijn waarin **jy** en **hulle** aanvaard zijn als menselijke onpersoonlijke voornaamwoorden. Als aanvulling op deze onderzoeken is met deze studie gekeken naar het onpersoonlijke gebruik van **jy** en **hulle** in geschreven teksten.²

Het is zinvol om een volledig beeld te krijgen van het onpersoonlijke gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden, aangezien er dan aandacht aan gegeven kan worden in de literatuur. Veranderingen in geschreven taal volgen nadat veranderingen ontstaan in taalgebruik (lees gesproken taal). Geschreven taal bestaat uit verschillende soorten teksten zoals boeken, krantenartikelen en formele teksten zoals academische artikelen en ambtelijke notulen. Deze teksten variëren in vorm en formaliteit, waarin veranderingen in verschillende mate doorgevoerd kunnen zijn.

Een van de recentere theorieën die gericht is op taalveranderingen is grammaticalisatie. Grammaticalisatie is een verschijnsel waarbij grammaticale woorden meer of andere grammaticale gebruiken ontwikkelen. Bovendien is een zelfde verandering vaak waarneembaar bij verschillende talen. Grammaticalisatie geeft inzicht in hoe veranderingen in talen plaatsvinden en welke processen daarbij een rol spelen. Dit zijn onder andere frequentie (hoe meer een woord/constructie gebruikt wordt, hoe aannemelijker het is dat het verandert), semantische verbleking (aanpassing van betekenis), layering en unidirectionaliteit. In deze studie is

---

² In deze studie wordt de term onpersoonlijke voornaamwoorden gebruikt om te verwijzen naar persoonlijke voornaamwoorden in een onpersoonlijke context. Dit betekent dus niet dat onpersoonlijke voornaamwoorden als een aparte woordklasse gezien worden.

grammaticalisatie gebruikt als theoretisch raamwerk om een beeld te krijgen van hoe Afrikaanse en Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden ontstaan zijn en hoe het gebruik ervan verandert in onpersoonlijke contexten.

Afrikaans en Nederlands zijn nauw verwante talen en hebben persoonlijke voornaamwoorden die overeenkomen in gebruik. In deze studie worden de gebruiken van de Afrikaanse voornaamwoorden **jy** en **hulle** met de Nederlandse voornaamwoorden **je** en **ze** vergeleken vanuit een grammaticalisatieperspectief. Nederlands is deel van deze studie omdat verwacht kan worden dat de twee talen op eenzelfde wijze veranderen juist omdat ze zo nauw verwant zijn. Het is dus interessant om te zien wat de overeenkomsten en verschillen zijn van het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten. Voor dit doel is gebruik gemaakt van twee statistisch vergelijkbare corpora.

Daarnaast wordt aangetoond dat er verschillende onpersoonlijke contexten zijn, waarin **jy/je** en **hulle/ze** gebruikt worden. Deze contexten zijn al uitgebreid bestudeerd en beschreven en van toepassing in andere talen. Het is interessant om te zien hoe het gebruik van **jy/je** en **hulle/ze** in deze contexten past en of er verschillen zijn tussen beide talen.

De resultaten tonen aan dat het gebruik van zowel **jy/je** als **hulle/ze** aan het grammaticaliseren zijn, aangezien ze, naast het anaforische gebruik, ook in meerdere onpersoonlijke contexten gebruikt kunnen worden. Hoewel er nog wel verschillen zijn tussen tekstsoorten. De resultaten wijzen er verder op dat **je** verder gegrammaticaliseerd is dan **jy**. Van de contexten waarin **jy/je** gebruikt kunnen worden is de veridicale context het minst in gebruik.

Voor **hulle** en **ze** geldt dat ze allebei aanvaard worden in onpersoonlijke contexten in geschreven taal, maar het lijkt er op dat **hulle** zelfs wat gebruikelijker is dan **ze**. In de corpora is niet van alle contexten een voorbeeld gevonden. Dit kan net betekenen dat sommige contexten minder in gebruik zijn in geschreven teksten dan in gesproken taal, maar dat is niet onderzocht in deze studie.

Zoekwoorden

Grammaticalisatie, onpersoonlijk gebruik, persoonlijke voornaamwoorden, Afrikaans, Nederlands, corpus.

Inhoudsopgave

Opsomming	iii
Abstract	v
Samenvatting	vii
Inhoudsopgave	ix
Lijst van tabellen	xii
Lijst van figuren	xiii
Verklaringen van afkortingen, symbolen	xiv
1 Contextualisering – de achtergrond van dit onderzoek	1
1.1 Inleiding.....	1
1.2 Nederlandse literatuur over persoonlijke voornaamwoorden	2
1.3 Percepties over het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in het Afrikaans ..	5
1.4 Probleemstelling	9
1.5 Onderzoeksvragen	9
1.6 Doelstellingen	10
1.7 Centrale hypothesen.....	11
1.8 Aanpak/methodologie	11
1.9 Hoofdstukindeling	13
2 Taalveranderingstheorie: Grammaticalisatie	15
2.1 Inleiding.....	15
2.2 Grammaticalisatie.....	15
2.2.1 Benaderingen van grammaticalisatie	17
2.2.2 Relevante aspecten van grammaticalisatie	19
2.2.3 Samenvatting	27
3 Grammaticalisatie van persoonlijke voornaamwoorden	29
3.1 Inleiding.....	29
3.2 Grammaticalisatie van 2e en 3e persoon persoonlijke voornaamwoorden.....	30
3.2.1 De lexicale oorsprong of bronnen van persoonlijke voornaam-woorden	31
3.2.2 Herkomst 2e persoon voornaamwoorden	31

3.2.3	Herkomst 3e persoon voornaamwoorden	33
3.3	Grammaticalisatie van (vroeg) Nederlandse en Afrikaanse persoonlijke voornaamwoorden	34
3.3.1	De 2e persoonvorm <i>jij/je/jy</i>	35
3.3.2	Nederlandse 3 ^e persoon meervoud	37
3.3.3	Afrikaanse 3e persoon meervoud	37
3.4	Onpersoonlijk gebruik van persoonlijke voornaamwoorden	38
3.5	De contexten waarin persoonlijke voornaamwoorden onpersoonlijk zijn	41
3.5.1	Siewierska en Papastathi	41
3.5.2	Gast en van der Auwera	45
3.5.3	Van Olmen en Breed	47
3.6	Verduidelijking van de onpersoonlijke contexten	48
4	Dataverzameling en databespreking	55
4.1	Inleiding	55
4.2	Methode van dataverzameling en -analyse	57
4.2.1	Frequentieverhouding: absolute en relatieve frequentie	59
4.2.2	Frequentieverhouding: persoonlijk - onpersoonlijk	59
4.2.3	Frequentieverhouding: onpersoonlijke gebruiken	61
4.3	Resultaatbespreking	64
4.3.1	Totale en relatieve frequenties van de voornaamwoorden in Afrikaans en Nederlands	64
4.3.2	Persoonlijk - onpersoonlijk gebruik	74
4.3.3	Onpersoonlijk in contexten	88
4.4	Conclusie	119
5	Samenvattende conclusie	123
5.1	Inleiding	123
5.2	Taaltheoretische vragen	124
5.2.1	Persoonlijke voornaamwoorden	124
5.2.2	Onpersoonlijk gebruik van persoonlijke voornaamwoorden	124
5.2.3	Theoretisch raamwerk: grammaticalisatie	124

5.3	Taalspecifieke vragen.....	125
5.3.1	Welke persoonlijke voornaamwoorden zijn onpersoonlijk te gebruiken.....	125
5.3.2	De ontwikkeling van onpersoonlijke gebruiken	125
5.3.3	Overeenkomsten en verschillen Afrikaans en Nederlands.....	126
5.3.4	Conclusie over het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden.	128
5.4	Terugblik en vooruitblik	128
Bibliografie		131
Bijlagen.....		137
Bijlage 1: TK-Korpus verdeling.....		139
Bijlage 2: De 12 onpersoonlijke contexten		141
Bijlage 3: χ^2 en P-waardes berekeningen		143
Bijlage 4: Semantische kaarten		151
Bijlage 5: Alle onpersoonlijke zinnen		159

Lijst van tabellen

Tabel 1: Persoonlijke voornaamwoorden in het Nederlands	2
Tabel 2: Gevonden type- en tokenfrequenties van de resultatief en passief krijgen + verledentijdconstructies in een steekproef uit De Gids (Colleman, 2015:222 - mijn vertaling).....	24
Tabel 3: Verschillen tussen de vijf types onpersoonlijk gebruik (Siewierska & Papastathi, 2011:583, eigen vertaling)	44
Tabel 4: Onpersoonlijke voornaamwoorden in het Nederlands in de gebruikscontexten van Gast en van der Auwera (2013:149) - eigen vertaling.....	47
Tabel 5: Gegevens van Afrikaanse en Nederlandse corpora	59
Tabel 6 Samenstelling steekproeven.....	60
Tabel 7 Stappenplan persoonlijk - onpersoonlijk.....	61
Tabel 8: Absolute getallen en relatieve frequenties Afrikaans.....	65
Tabel 9: χ^2 en p-waardes jy subcorpora.....	67
Tabel 10: χ^2 en p-waardes hulle subcorpora	68
Tabel 11: Absolute getallen en relatieve frequenties Nederlands.....	69
Tabel 12: χ^2 en p-waardes je subcorpora	70
Tabel 13: χ^2 en p-waardes ze subcorpora.....	71
Tabel 14: Stappenplan (herhaling van tabel 7)	75
Tabel 15: Jy - Steekproefopbouw uit 3 subcorpora	76
Tabel 16: Hulle - Steekproefopbouw uit 3 subcorpora.....	78
Tabel 17: Je - steekproefopbouw uit 3 subcorpora	80
Tabel 18: Ze - steekproefopbouw uit 3 subcorpora	82
Tabel 19: Percentage onpersoonlijke jy en je	84
Tabel 20: Percentage onpersoonlijk jy en je in de subcorpora	85
Tabel 21: Percentage onpersoonlijk Hulle en ze	87
Tabel 22: Percentage onpersoonlijk hulle en ze in de subcorpora.....	87
Tabel 23: Afrikaanse voornaamwoorden per onpersoonlijke context	91
Tabel 24: Volgorde van contexten voor hulle (van Olmen & Breed, 2018b)	98
Tabel 25: Volgorde van contexten voor hulle in het TK-Korpus.....	98
Tabel 26: Nederlandse voornaamwoorden per onpersoonlijke context.....	105
Tabel 27: Afrikaans en Nederlands percentages onpersoonlijke contexten	116
Tabel 28: Volgorde van hulle en ze in de contexten.....	118

Lijst van figuren

Figuur 1: Veranderingen in voornaamwoorden.....	35
Figuur 2: Semantische kaart onpersoonlijke voornaamwoorden (van Olmen & Breed, 2018a) ..	48
Figuur 3: Beslisdiagram onpersoonlijke contexten (gebaseerd op van Olmen & Breed, 2018) ...	62
Figuur 4: Afrikaans - relatieve frequenties per subcorpus en totale corpus.....	66
Figuur 5: Nederlands - relatieve frequenties per subcorpus en totale corpus.....	69
Figuur 6: Relatieve frequenties jy en je.....	71
Figuur 7: Relatieve frequenties hulle en ze	73
Figuur 8: Percentage onpersoonlijk jy en je	84
Figuur 9: Percentages onpersoonlijk jy en je in de subcorpora	85
Figuur 10: Percentage onpersoonlijk hulle en ze	87
Figuur 11: Percentages onpersoonlijk hulle en ze in de subcorpora	88
Figuur 12: Beslisdiagram.....	89
Figuur 13: Percentages van jy en hulle per onpersoonlijke context.....	92
Figuur 14: Percentages jy in contexten	93
Figuur 15: Percentages jy in onpersoonlijke context per subcorpus.....	94
Figuur 16: Percentages hulle in de verschillende contexten	96
Figuur 17: Semantische kaart van 'hulle' in contexten overgenomen uit van Olmen en Breed (2018b:26) Figuur is gedraad om vergelijking te vergemakkelijken	97
Figuur 18: Percentages hulle in onpersoonlijke context per subcorpus	99
Figuur 19: Percentages je en ze per onpersoonlijke context	106
Figuur 20: Percentages je in de verschillende contexten	107
Figuur 21: Percentages je in onpersoonlijke context per subcorpus	107
Figuur 22: Ze in onpersoonlijke contexten	110
Figuur 23: Percentages ze in onpersoonlijke context per subcorpus	111
Figuur 24: Jy en je in onpersoonlijke contexten.....	117
Figuur 25: Hulle en ze in onpersoonlijke contexten	118
Figuur 26: Jy en je in semantische kaart	120
Figuur 27: Hulle en ze in semantische kaart.....	121

Verklaringen van afkortingen, symbolen

Afkortingen van talen:

Afr = Afrikaans

MNL = Middelnederlands

Dui = Duits

Ned = Nederlands

Eng = Engels

OE = Oudengels

Fra = Frans

PIE = Proto-Indo-Europees

Got = Gotisch

Spa = Spaans

Lat = Latijns

VNNL = Vroegnieuwederlands (16e en 17e eeuws)

Typografische conventies en symbolen:

1. (Afr) *nummering en taalaanduiding van voorbeeldzinnen*

Grammaticalisatieroute

Gloss/vertaling

Afrikaanse constructie

Afrikaanse constructie verduidelijking

Nederlandse constructie

Nederlandse constructie verduidelijking

Vreemde taal constructie

Vreemde taal constructie verduidelijking

Groene kleurschakeringen zijn in gebruik voor Afrikaans

Oranje kleurschakeringen zijn in gebruik voor Nederlands

1 Contextualisering – de achtergrond van dit onderzoek

1.1 Inleiding

In taal worden persoonlijke voornaamwoorden gebruikt om te verwijzen naar mensen. In veel gevallen wordt verwezen naar mensen die bekend zijn, maar er zijn ook situaties waarin het niet helemaal duidelijk is om wie het gaat. Als niet duidelijk is naar wie verwezen moet of kan worden of omdat er generisch verwezen wordt, zijn er mogelijkheden om een beschrijving te geven of een vage verwijzing. Een van die mogelijkheden is om een persoonlijk voornaamwoord te gebruiken als verwezen wordt naar mensen in een onpersoonlijke context. Voorbeelden van onpersoonlijk gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in het Nederlands zijn:

1. (Ned) *Je moet niet drinken en rijden.* (Breed & Van Olmen, 2017:3, mijn vertaling)
2. (Ned) *Je leeft maar één keer.* (Breed & Van Olmen, 2017:3)
3. (Ned) *Ze zeggen dat het morgen gaat sneeuwen.* (eigen voorbeeld)
4. (Ned) *Ze hebben mijn fiets gestolen.* (eigen voorbeeld)

In het Afrikaans worden deze verschillende situaties ondervangen door het gebruik van **mens/ 'n mens**, maar daarnaast wordt in de spreektaal ook **jy** onpersoonlijk gebruikt. Zie de onderstaande voorbeelden:

5. (Afr) *('n) mens moenie drink en bestuur nie.* (Breed & Van Olmen, 2017:3, mijn vertaling)
6. (Afr) *Jy moenie drink en bestuur nie.* Breed & Van Olmen, 2017:3, mijn vertaling)
7. (Afr) *('n) mens leef net een keer* Breed & Van Olmen, 2017:3, mijn vertaling)
8. (Afr) *Hulle sê dit gaan sneeu more.* (eigen voorbeeld en vertaling)
9. (Afr) *Hulle het my fiets gesteel.* (eigen voorbeeld en vertaling)

Uit de beschikbare literatuur zal blijken dat het onpersoonlijke gebruik in het Afrikaans pas de afgelopen jaren in de belangstelling is gekomen, op grond daarvan is er een reeks publicaties verschenen over de functies en gebruiken van persoonlijke voornaamwoorden (zie Kirsten, 2016; Breed en van Olmen, 2017; van Olmen *et al*, 2018; van Olmen en Breed, 2018a en 2018b; van Olmen en Breed, aanvaard voor publicatie). Hierdoor is een deel van de leemte die in de literatuur bestond, opgevuld. Zie 1.3 voor een uitgebreide bespreking, Er is echter nog aanvulling nodig, door te kijken naar het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in geschreven teksten.

De volgende twee paragrafen 1.2 en 1.3 geven een overzicht van de beschikbare literatuur in het Nederlands en Afrikaans.

Daarna volgen achtereenvolgens de probleemstelling, de onderzoeksvragen, doelstellingen, centrale hypotheses, de aanpak/methodologie van het onderzoek en tot slot een overzicht van de hoofdstukindeling.

1.2 Nederlandse literatuur over persoonlijke voornaamwoorden

Ter informatie hieronder een overzicht van de beschikbare literatuur over de persoonlijke voornaamwoorden in Nederlands.

Een persoonlijk voornaamwoord verwijst naar een (bekende) referent, dit kan zowel een referent binnen een tekst zijn als een referent buiten de tekst (ANS, 2017). Binnen de categorie persoonlijke voornaamwoorden zijn verschillende aspecten belangrijk. Er kan onderscheid gemaakt worden naar persoon, getal (enkelvoud en meervoud) en gender (Broekhuis, 2020). Daarnaast zijn er verschillende manieren waarop de persoonlijke voornaamwoorden gebruikt kunnen worden, zoals als onderwerp of niet als onderwerp. Een ander onderscheid dat voor de Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden belangrijk is, is het verschil tussen sterke en zwakke vormen. Zie onderstaande tabel voor de persoonlijke voornaamwoorden in het Nederlands:

Tabel 1: Persoonlijke voornaamwoorden in het Nederlands

	Enkelvoud	Sterke vorm	Zwakke vorm	Meervoud	Sterke vorm	Zwakke vorm
1e persoon		ik	'k		wij	we
2e persoon		jij	je		jullie	
2e persoon beleefdheidsvorm		u			u	
3e persoon		hij/zij/het	-ie, ze, 't			

Persoonlijke voornaamwoorden worden slechts gebruikt om naar een persoon, een dier, een voorwerp of een concept te verwijzen (Van Dale, 2015:4430). Persoonlijke voornaamwoorden zijn volgens verschillende bronnen (o.a. Van den Toorn, 1984:216; Heine & Song, 2011:589) geen productieve woordklasse, met andere woorden een gesloten woordklasse.

Zoals te zien in Tabel 1 zijn de zogenoemde sterke vormen van de persoonlijke voornaamwoorden voor het Nederlands: ik, jij, hij, zij, het, wij, jullie en zij (ANS, 2017; Vandeweghe, 2004:197). Naast deze sterke vormen zijn er ook de zwakke vormen of

ongeaccentueerde vormen (Van den Toorn, 1984: 217) zoals **je** bij de 2^e persoon enkelvoud, **we** bij 1e persoon meervoud en **ze** bij de 3e persoon meervoud.

De onpersoonlijke functies van de persoonlijke voornaamwoorden zijn in de (meestal oudere) literatuur niet heel uitgebreid beschreven. Van den Toorn (1984) heeft wel aandacht besteed aan het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden. De onbeklemtoonde vorm **je** wordt in geval van onzekerheid gebruikt, net als in meer vertrouwelijke situaties tussen mensen (Van den Toorn, 1984:218). Daarnaast kan **je** ook dienst doen als onbepaald voornaamwoord in uitspraken die algemeen van aard zijn, zoals in voorbeeldzin (10) (eigenlijk onpersoonlijk, omdat het wel duidelijk is dat er naar mensen verwezen wordt):

10. (Ned) *Je zult het maar hebben.* (Van den Toorn, 1984:218)
 11. (Ned) *Men zal 't maar hebben.* (Van den Toorn, 1984:218)

Vervolgens verduidelijkt Van den Toorn (1984:218) dat **je** in een bepaalde mate te vergelijken is met **men**. In veel onpersoonlijke zinnen kan **je** vervangen worden door **men**, hoewel dit andersom niet altijd het geval is. Dit komt doordat de spreker zichzelf insluit bij het gebruik van **je** en juist afstand neemt van de boodschap als hij **men** gebruikt. In dit soort zinnen echter kan **men** dan wel weer vervangen worden door het ongeaccentueerde **ze**, ondanks dat dit een meervoudsvorm is.

12. (Ned) *Men zegt dat het gaat regenen.* (Van den Toorn, 1984:218)
 13. (Ned) *Ze zeggen dat het gaat regenen.* (Van den Toorn, 1984:218)
 14. (Ned) **Je zegt dat het gaat regenen.* (Van den Toorn, 1984:218)

In het standaardwerk over Nederlandse taal en grammatica, de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (de 1984-papiereditie), staat het volgende vermeld over **men** en het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden:

“Men kan slechts als onderwerp van een zin gebruikt worden en dan voornamelijk in schrijftaal. In zo’n geval is men slechts een vage aanduiding dat de beschreven handeling door mensen wordt uitgevoerd of ondergaan wordt” (Geerts *et al.*, 1984:263).

Verder wordt vermeld:

“De functie van men kan gedeeltelijk worden overgenomen door enkele voornaamwoorden die in vorm overeenkomen met persoonlijke, nl ze, je, en zijn regionale nevenvormen ge en we. Door ze worden onbepaalde

personen aangeduid met uitsluiting van spreker en hoorder. Bij gebruik van je/ge kunnen spreker en hoorder juist niet uitgesloten zijn: je/ge betekent 'een mens' of 'mensen' en wordt dus gebruikt in algemene uitspraken. Voor we geldt hetzelfde, maar dit voornaamwoord is beperkt in gebruik. Als men gebruikt wordt, kunnen spreker en hoorder zowel uit- als ingesloten zijn." (Geerts *et al.*, 1984:265).

In de ANS (*Algemene Nederlandse Spraakkunst*) staat bij het onderwerp voornaamwoorden vermeld dat de vormen **je**, **ge**, **we** en **ze** gebruikt kunnen worden in zinnen waar sprake is van een algemene referent (ANS, 2017). In tegenstelling tot andere grammatica's (waar ze aangeduid worden als onbepaald voornaamwoord) worden deze vormen (ook **men**) besproken als een bijzondere gebruikswijze van persoonlijke voornaamwoorden.

In de vakliteratuur is het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden uitgebreider besproken. Volgens Van Hell *et al.* (2005: 246) is zowel de passieve zinsconstructie als de agentloze passief typisch voor onpersoonlijke, academische teksten.

Passieve constructies zijn:

1. Een zin gevormd met 'worden' als hulpwerkwoord en het voltooid deelwoord van het hoofdwerkwoord.
2. Een zin gevormd met 'zijn'.

Uit het onderzoek dat Van Hell *et al.* (2005:252) hebben uitgevoerd komt naar voren dat het generische **je** vooral gebruikt wordt in gesproken verklarende teksten. Daarnaast hebben zij gevonden dat **men** slechts in geschreven teksten voorkomt bij oudere taalgebruikers (Van Hell *et al.*, 2005:253). Uit de gegevens van hun onderzoek blijkt echter ook dat **men** minder frequent gebruikt wordt dan verwacht, in veel gevallen werd eerder **je** gebruikt (Van Hell *et al.*, 2005:255), vooral de jongere generatie (in dit geval middelbare schoolleerlingen) gebruikten zowel in hun geschreven tekst als gesproken tekst **je** om onpersoonlijke afstand aan te duiden (Van Hell *et al.*, 2005:255). Verder blijkt dat het generische **jullie** zelden gebruikt wordt, in tegenstelling tot de 3e persoon meervoud **ze**, dat vooral in geschreven teksten voorkomt (Van Hell *et al.* 2005:253).

Uit recenter onderzoek (De Hoop & Tarenskeen, 2015) blijkt dat **je** in de spreektaal zowel de deiktische betekenis als de generische (onpersoonlijke) kan hebben. In bijna de helft van de gevallen dat **je** gebruikt wordt, is sprake van generisch (onpersoonlijke) gebruik, wat af te leiden is uit de context van de tekst.

Het meest recent is het artikel van van Olmen en Breed (2017), over de aanvaardbaarheid van persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten en wat de voorkeuren zijn van

Nederlandse taalgebruikers. Hieruit blijkt dat zowel *je* als *ze* geaccepteerd zijn en gebruikt worden in onpersoonlijke contexten.

Uit bovenstaande bronnen blijkt dat de persoonlijke voornaamwoorden in het Nederlands al geaccepteerd zijn in onpersoonlijke contexten, zeker in gesproken taal.

1.3 Percepties over het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in het Afrikaans

Over het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten lopen de meningen uiteen in de Afrikaanse literatuur over grammatica. De meeste beschikbare bronnen over Afrikaanse grammatica die aandacht besteden aan persoonlijke voornaamwoorden zijn vooral normatief gericht. In dit hoofdstuk wordt een samenvattend overzicht gegeven van de beschikbare publicaties over dit onderwerp.

Dat er nog weinig bekend is over het veranderende gebruik van persoonlijke voornaamwoorden komt doordat er geen tot weinig onderzoek gedaan is naar het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in het Afrikaans (en naar Afrikaans in het algemeen helaas overigens). Daar is echter verandering in gekomen, dit blijkt uit de recente publicaties van o.a. van Olmen en Breed (2018 en 2020).

Hierna zullen enkele bronnen besproken worden die de persoonlijke naamwoorden benoemen en het gebruik ervan beschrijven.

In 1979 verschijnt het boek *'Afrikaanse sintaksis'* geschreven door Ponelis. Dit boek kan beschouwd worden als het standaardwerk op het gebied van de Afrikaanse syntaxis.

Ponelis (1979:105) beschrijft het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden en hij besteedt een hele paragraaf aan het generische voornaamwoord. Volgens deze beschrijving is (**'n**) **mens** het persoonlijke voornaamwoord dat in generische constructies wordt gebruikt, samen met de bijbehorende **jy** en **jou**.

In dezelfde paragraaf benoemt Ponelis (1979:105) echter ook dat het generische **jy** niet gelijkgesteld kan worden aan het persoonlijke voornaamwoord **jy**, omdat de laatste referentieel is en verwijst naar de aangesprokene en de eerste niet. Hij concludeert dat een zin als 'Jy moet maar sukkel om bo uit te kom' dubbelzinnig is, omdat niet duidelijk is of er iemand specifiek of algemeen aangesproken wordt.

Over **hulle** wordt slechts een korte opmerking gemaakt, namelijk dat het ongespecificeerde of onpersoonlijke **hulle** verwant is aan het generische voornaamwoord (Ponelis, 2011:106).

Jenkinsons (1982) bespreekt het gebruik van voornaamwoorden tegen de achtergrond van taalhandelingen. Als eerste benoemt hij echter de indeling van voornaamwoorden in grammaticale klassen. Hierbij maakt Jenkinson gebruik van een schematisch overzicht van Ponelis (1979). In dit schema zijn de voornaamwoorden onderverdeeld in persoonlijke, onbepaalde, vragende, bezittelijke en aanwijzende voornaamwoorden. Er wordt slechts één generisch persoonlijk voornaamwoord genoemd, namelijk 'n mens en dat is ondergebracht onder de onbepaalde voornaamwoorden. Verder wordt het gebruik van 'n mens niet beschreven. Jenkinson (1982:108) benadrukt dat persoonlijke voornaamwoorden verwijzen naar referenten, bij het gebruik ervan ligt de nadruk op het deiktische en anaforische gebruik.

Over de tweede persoon enkelvoud schrijft Jenkinson (1982:110) het volgende:

“[...] tweedepersoon se verwysingsfunksie berus nie op denotasie nie maar op hulle deiktiese funksie wat direk verband hou met die deelnemersrolle [...] Die grammatikale kategorieë van die eerste en tweede persoon kan die beste beskryf word vanuit die sprekers - en aangesprokene- rolle respektiewelik en die hier en nou segging ...”

Over **hulle** schrijft Jenkinson (1982:118) dat dit in zekere gevallen ogenschijnlijk anaforisch gebruikt wordt, alsof **hulle** in deze gevallen een gespreksstrategie is om geloofwaardigheid aan een mededeling te geven, zonder dat de juistheid of oorsprong van die mededeling gecontroleerd kan worden. Als voorbeeld geeft Jenkinson (1982:118): 'Hulle sê die steun vir die vakbond neem af'. Samenvattend blijkt uit zijn artikel dat volgens Jenkinson het onpersoonlijke gebruik niet bedoeld is om als gespreksstrategie te dienen.

In een later artikel over voornaamwoorden beschrijft Jenkinson (1987:64) heel kort ook het generische gebruik van de 1e en 2e persoon voornaamwoorden. (**n**) **Mens** wordt slechts gebruikt in een voorbeeld. Daarbij geeft Jenkinson (1987) aan dat 'n mens als strategie gebruikt wordt om op een indirecte manier iemand terecht te wijzen of te berispen. Door deze strategie wordt een boodschap een geïmpliceerde terechtwijzing, een 'verzachtende' opmerking of juist on hoffelijk door het onpersoonlijke generische gebruik.

Van Schoor (1983:312) schrijft in zijn boek *'Die grammatika van Standaard-Afrikaans'* dat 'n mens en **hulle** op zo'n manier gebruikt kunnen worden dat ze semantisch overeenkomen met de onbepaalde voornaamwoorden. Onbepaalde voornaamwoorden zijn volgens Van Schoor (1983:311) woorden die gebruikt worden als er geen bepaalde 'zaak' benoemd kan worden.

Onder onpersoonlijke voornaamwoorden beschrijft Van Schoor (1983:301) slechts **dit** en **daar**. Deze twee woorden hebben geen vervangingswaarde en zijn daarom onpersoonlijk.

Over **'n mens** geeft Van Schoor (1983:300) de volgende informatie: **'n mens** kan vervangen worden door het persoonlijke voornaamwoord **jy** of het bezittelijke voornaamwoord **jou** in wederkerende situaties. In het geval van wederkerende werkwoorden, zoals in 'n Mens moet jou vergewis (van die situasie), wordt jou niet als bezittelijk voornaamwoord gebruikt maar als voorwerpsvorm van het persoonlijke voornaamwoord. Jou is wel een bezittelijk voornaamwoord in een zin waar het werkwoord niet wederkerend is, zoals in de volgende zin: 'n Mens moet jou woorde tel.

In de vijfde uitgave van *Norme vir Afrikaans* (Carstens, 2011) is er geen aandacht voor het generische gebruik van **'n mens** of enig ander persoonlijk voornaamwoord. Er is vooral aandacht voor enkele probleemgebieden wat betreft het gebruik van voornaamwoorden en daar hoort **'n mens** niet bij (Carstens, 2011:65).

Er is wel een hele paragraaf gewijd aan het ondefinieerbare **hulle**. Carstens (2011:361) schrijft dat **hulle** soms gebruikt wordt om verantwoordelijkheid af te schuiven of om autoriteit te verlenen aan een stelling die geponeerd wordt. Maar daardoor blijft de aangesprokene achter met onzekerheid over naar wie of wat **hulle** verwijst (Carstens, 2011:361). Dit is dan ook waarom **hulle** slechts in zijn normale functie gebruikt moet worden, als persoonlijk voornaamwoord. Daarmee wordt duidelijkheid gecreëerd (Carstens, 2011:361).

In de nieuwste herziene uitgave van de *Afrikaanse woordelys en spelreëls* (AWS) uit 2017 worden **hulle** en **'n mens** genoemd onder het kopje voornaamwoord als voornaamwoorden die gebruikt kunnen worden voor onbepaalde verwijzingen (AWS, 2017:736).

In een meer recente studie (Kirsten, 2016) naar grammaticale veranderingen in Afrikaans, wordt ook aandacht besteed aan voornaamwoorden en als onderdeel daarvan aan de persoonlijke voornaamwoorden. In deze studie maakt Kirsten (2016:161) een onderscheid tussen **jy** als onderwerp, de aanspreekvorm van de ander, **jy** in geschreven teksten om de lezer aan te spreken en **jy** als generisch voornaamwoord. Zie onderstaande voorbeelden ter verduidelijking:

15. (Afr) *Jy kan jou swemklere saambring, as jy tussen die kurpers en die paddaslyk wil gaan afkoel!* (Kirsten, 2016:161)
16. (Afr) *'n Mens voel jou die grootste dwaas als jyj uit die Kollege kom.* (Kirsten, 2016:161)
(spelling is correct overgenomen)

Zin 15 dient ter illustratie van *jy* als aanspreekvorm van een lezer en zin 16 is een voorbeeld van generisch gebruik. Beide gebruiken van *jy* zijn volgens mij onder de onpersoonlijke contexten te plaatsen zoals besproken in 3.53.5.3.

De eerder genoemde publicaties van van Olmen en Breed besteden allemaal aandacht aan hoe persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten gebruikt (kunnen) worden. Daarbij is gekeken naar de aanvaardbaarheid ervan volgens Afrikaanse taalgebruikers. En naar de voorkeur van de Afrikaanse taalgebruiker voor het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten (Breed & van Olmen 2017; van Olmen *et al.*, 2015; van Olmen & Breed, 2018a; van Olmen & Breed, 2018b; van Olmen & Breed, aanvaard voor publicatie). Alle publicaties zijn het resultaat van uitvoerig onderzoek naar het gebruik van menselijke onpersoonlijke voornaamwoorden of HIPs (Human impersonal pronouns). Een van de belangrijkste conclusies is dat er twee semantische categorieën bestaan: namelijk de persoonlijke voornaamwoorden en de menselijke onpersoonlijke voornaamwoorden.

De meest recente ontwikkeling is de beschrijving van de *Algemene Afrikaanse Grammatika* (AAG) en de website *Taalportaal* (Fouché *et al.*, 2020; Kirsten & Breed, 2020). Hier is een bijgewerkte beschrijving van de persoonlijke voornaamwoorden gegeven. De definitie die de AAG hanteert, gebaseerd op een morfosyntactisch onderscheid, is mede op basis van het onderzoek van onder andere van Olmen en Breed (2018) tot stand gekomen. Volgens de AAG kunnen persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten gebruikt worden.

Concluderend uit de voorgaande korte samenvattingen en beschrijvingen kan het volgende gezegd worden: Uit de beschikbare literatuur over Afrikaanse grammatica komt naar voren dat de (oudere) bronnen vooral normatief gericht zijn. De meeste bronnen geven slechts een overzicht van hoe persoonlijke voornaamwoorden gebruikt moeten worden volgens de geldende (grammaticale) normen. In het verleden is er nauwelijks aandacht besteed aan het verschijnsel van persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten. De meer recente publicaties geven een genuanceerder en completer beeld van hoe persoonlijke voornaamwoorden gebruikt worden en de aanvaardbaarheid ervan in onpersoonlijke contexten.

Deze studie is bedoeld als aanvulling op de onderzoeken van van Olmen en Breed, om een vollediger beeld te krijgen van het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in geschreven teksten. Bij van Olmen en Breed lag de focus op gesproken taal en de aanvaardbaarheid van het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden volgens taalgebruikers, maar niet hoe de persoonlijke voornaamwoorden in geschreven taal in boeken, kranten en artikelen gebruikt wordt. Voor dat doel is besloten om de definitie van de AAG over persoonlijke voornaamwoorden aan te houden. Dat betekent dat persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten gebruikt kunnen worden. In de rest van deze scriptie zal omwille van de duidelijkheid verwezen

worden naar onpersoonlijke voornaamwoorden. Hiermee kan een beter onderscheid gemaakt worden in de bespreking van voorbeeldzinnen.

1.4 Probleemstelling

Uit de voorgaande beschrijving blijkt dat de Afrikaanse persoonlijke voornaamwoorden beter beschreven moeten worden, omdat ze nu voornamelijk normatief benaderd worden en slechts in één grammaticale categorie ingedeeld zijn. van Olmen *et al.* (2015) hebben reeds aangetoond dat de bestaande beschrijving van het Afrikaanse voornaamwoord (**n**) **mens** niet voldoende is om het werkelijke grammaticale gebruik van die constructie te beschrijven. De vraag die hieruit voortvloeit is of het niet beter is om de totale categorie, dus ook van **jy** en **hulle**, vanuit het grammaticalisatieperspectief te beschrijven.

Het nut van dit onderzoek is om enerzijds een beter beeld te krijgen van hoe het gebruik van onpersoonlijke voornaamwoorden werkt in het Afrikaans in geschreven teksten en om anderzijds te kijken wat de positie van Afrikaans hierin is ten opzichte van andere Germaanse talen. Het gaat dus om een beschrijvende en vergelijkende studie.

Dit voorstel sluit aan bij en bouwt voort op het recente onderzoek naar het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden. De focus verschuift van '**n mens/mens**' naar de 2e persoon enkelvoud **jy** en de 3e persoon meervoud **hulle**. Er zijn ook andere voornaamwoorden die onpersoonlijk worden gebruikt, zoals **ek/ik** en **ons/we**, maar dit is nog marginaal of gebeurt in te specifieke gevallen.³

1.5 Onderzoeksvragen

De belangrijkste reden voor dit onderzoek is om te beschrijven hoe het onpersoonlijke gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden **jy** en **hulle** in geschreven Afrikaans eruit ziet in vergelijking met het onpersoonlijke gebruik van de overeenkomstige voornaamwoorden **je** en **ze** in het nauw verwante geschreven Nederlands.

De volgende **taaltheoretische** vragen zijn gesteld als basis voor het onderzoek naar de manier waarop persoonlijke voornaamwoorden in het Afrikaans en Nederlands gebruikt worden in onpersoonlijke contexten:

- 1) Wat zijn persoonlijke voornaamwoorden?

³ Dit gaat bijvoorbeeld om een zin als: 'Ek was my hande' (schoolposter) of 'zoals we in dit voorbeeld kunnen zien...' (in een studieboek).

- 2) Wat is onpersoonlijk gebruik?
- 3) Welk theoretisch raamwerk is geschikt om het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in het Afrikaans en Nederlands te onderzoeken?
  - a) Wat zijn de belangrijkste kenmerken of criteria van het gekozen theoretische raamwerk?
  - b) Hoe functioneren persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten vanuit een taaltypologisch perspectief en binnen het gekozen theoretische raamwerk? En hoe ontwikkelen ze zich in deze contexten?

Om de doelstellingen van dit onderzoek naar de manier waarop Afrikaanse en Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten gebruikt worden te kunnen behalen, worden de volgende **taalspecifieke** onderzoeksvragen gesteld:

- 1) Welke persoonlijke voornaamwoorden worden in het algemeen gebruikt in het Afrikaans en Nederlands in onpersoonlijke contexten?
- 2) Hoe hebben persoonlijke voornaamwoorden zich ontwikkeld om ook bruikbaar te zijn in onpersoonlijke contexten?
- 3) Wat zijn de verschillen en overeenkomsten tussen het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in het Afrikaans en Nederlands in onpersoonlijke contexten?

1.6 Doelstellingen

De doelstelling van het onderzoek is:

Het beschrijven van de Afrikaanse persoonlijke voornaamwoorden
jy en *hulle*, op basis van functie en gebruik
in onpersoonlijke contexten in geschreven taal,
gebaseerd op een contrastieve vergelijking met het Nederlands.

De bijbehorende subdoelstellingen die nodig zijn om de hoofddoelstelling te behalen zijn:

1. Een (theoretisch) raamwerk bepalen om de grammaticale functies te kunnen beschrijven.
2. Een geschikt stel data samenstellen om een vergelijkend corpusonderzoek te kunnen doen naar gebruik, frequentie en functie.

1.7 Centrale hypotheses

In het Afrikaans worden persoonlijke voornaamwoorden **hy** en **hulle** gebruikt in onpersoonlijke contexten. Hetzelfde geldt voor de Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden **je** en **ze**.

De persoonlijke voornaamwoorden vertonen semantische verandering, met andere woorden: de betekenis wordt uitgebreid als gevolg van grammaticalisatie.

De persoonlijke voornaamwoorden zijn niet allemaal even gebruikelijk. Hun gebruik hangt onder andere af van de formaliteit van een tekst, persoonlijke voornaamwoorden worden vaker gebruikt in teksten die dichter bij de spreektaal staan. Taal verandert, omdat gebruikers aanpassingen doen.

1.8 Aanpak/methodologie

Om de bovengenoemde doelstellingen te bereiken, zal de volgende aanpak gevolgd worden.

Als eerste wordt een overzicht gegeven van de grammaticalisatietheorie. De primaire functie van de grammaticalisatietheorie is het beschrijven hoe grammaticale vormen en constructies ontstaan en zich ontwikkelen in de loop van de tijd. Daarnaast probeert de grammaticalisatietheorie een verklaring te bieden voor het waarom van een structuur (Heine & Kuteva, 2002:2). Grammaticalisatie is een nuttig raamwerk om te gebruiken in deze studie, omdat het hier gaat over het veranderende gebruik van persoonlijke voornaamwoorden, doordat ze ook in onpersoonlijke contexten gebruikt worden. Het gaat om een verschuiving van grammaticale woorden die nieuwe grammaticale functies ontwikkelen (zie voor nadere uitleg hoofdstuk 2.2).

Binnen grammaticalisatie zijn er verschillende aspecten die een rol spelen bij veranderingen en ontwikkelingen. De volgende aspecten zijn voor dit onderzoek van belang:

- Frequentie (Bybee, 2003:604; Hopper & Traugott, 2003:126),
- Lexicale oorsprong en universele routes (Bybee *et al.* 1994:14; Hopper & Traugott, 2003:6)
- Semantische uitbreidingen (Hopper & Traugott, 2002:101)
- Verbleking (Heine & Kuteva, 2002:2; Hopper & Traugott, 2003:76).

Waar nodig zullen ook andere aspecten bij deze bespreking betrokken worden.

Grammaticalisatie is ook te gebruiken voor een meer synchroon georiënteerde studie, aangezien Afrikaans en Nederlands nauw verwant zijn aan elkaar, maar op verschillende manieren veranderen en ontwikkelen. Er zijn dus mogelijk verschillen in de graad van grammaticalisatie tussen overeenstemmende constructies in de talen. Daarnaast manifesteren veranderingen zich altijd in synchronische variatie (Andersen, 2001:228).

Ten tweede zal gebruikgemaakt worden van corpusonderzoek. Door het uitvoeren van een corpusonderzoek is het mogelijk om het werkelijke gebruik en de werkelijke functies van constructies in geschreven taalgebruik te beschrijven, in dit geval persoonlijke voornaamwoorden. Daarnaast maakt corpusonderzoek⁴ het mogelijk om talen met elkaar te vergelijken, aangezien er voor de twee specifieke talen (sub)corpora beschikbaar zijn. Deze maken het door de manier van samenstelling mogelijk om statistische vergelijkingen te maken. De volgende corpora zullen gebruikt worden:

- Afrikaans: Taalkommissiekorpus (TK) (2011)
- Nederlands: Lassy Groot Subcorpus (LGS) (2012)

Deze corpora zijn samengesteld uit geschreven teksten. Hier is voor gekozen, omdat er nog geen uitgebreide corpus bestaat van gesproken Afrikaans. Om een zinvolle vergelijking tussen de talen te kunnen maken, is dus gekozen voor geschreven taal. Daarnaast zijn er meerdere studies gedaan met behulp van vragenlijsten naar het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten. Deze studie is bedoeld als aanvulling, op de bestaande resultaten van deze eerdere studies, door te kijken naar geschreven taal in corpora.

Gevonden voorbeelden van het gebruik van **jy** en **hulle** zullen op basis van de volgende parameters met de overeenkomstige voornaamwoorden in Nederlands (**je** en **ze**) worden vergeleken:

Algemene frequentie

De eerste stap is om te kijken naar de absolute frequenties⁵ van **jy** en **je** in de drie corpora. Daarmee is het mogelijk om de relatieve frequentie, ook wel relatieve percentage genoemd, van **jy** en **je** uit te werken. Door de absolute getallen te verwerken tot percentages wordt het mogelijk om de gevonden frequenties te vergelijken. Het resultaat hiervan kan een eerste aanduiding zijn van (de mate van) grammaticalisatie, want een hoge frequentie kan duiden op een verandering in gebruik, zoals verder in hoofdstuk 2 aangetoond zal worden. Hetzelfde wordt gedaan voor **hulle** en **ze**. Vervolgens kan dan binnen de corpora gekeken worden naar het aantal keren dat **jy** en **je** voorkomen in de subcorpora (boeken, formele teksten en kranten). Het gaat hierbij om de relatieve percentages en absolute frequenties van deze voornaamwoorden.

---

⁴ Voor het corpusonderzoek is gebruik gemaakt van de corpusanalysesoftware *Wordsmith 6.0*.

⁵ De beduidendheid van de (relatieve) frequenties zal statistisch getoetst worden aan de hand van een p-waarde test

Persoonlijke en anaforische vs. onpersoonlijke gebruiken

Het volgende deel van de studie zal gaan over het vaststellen van verschillen in gebruik, waarbij er een onderscheid gemaakt wordt tussen het persoonlijke en het onpersoonlijke gebruik. Voor deze stap zal een selectie gemaakt worden, omdat de totale corpora te groot zijn. Vanuit elke subcategorie zal een sample van 200 willekeurig gekozen zinnen gebruikt worden. Ook bij deze stap wordt gekeken naar de relatieve percentages en absolute frequenties. De verhouding tussen persoonlijk en onpersoonlijk gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden kan een tweede aanwijzing zijn om de mate van grammaticalisatie van deze constructies te bepalen.

Bruikbaarheid in waarneembare onpersoonlijke gebruikcontexten (op basis van Gast & van der Auwera, 2013; Siewierska & Papastathi, 2011 en van Olmen *et al.*, 2018).

Voor deze laatste stap zijn per taal 200 willekeurig gekozen zinnen bij elkaar gezet, waarin een onpersoonlijk *jy* en *je* voorkomt. Deze onpersoonlijke *jy* en *je* worden dan geanalyseerd en vergeleken met de gebruikcontexten. Hetzelfde zal gedaan worden voor zinnen met **hulle** en **ze**. Dit kan een derde aanwijzing van de mate van grammaticalisatie zijn: Hoe verder gegrammaticaliseerd hoe bruikbaar in verschillende onpersoonlijke contexten.

1.9 Hoofdstukindeling

Deze studie over het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden is op te delen in twee onderdelen: een theoretisch deel, waarin een raamwerk van grammaticalisatie geschetst wordt (hoofdstuk 2) en waarin grammaticalisatie van persoonlijke voornaamwoorden centraal staat (hoofdstuk 3). Het tweede deel is een bespreking van het corpusonderzoek, de presentatie van de gevonden data en een bijbehorende analyse (hoofdstuk 4). De afsluiting wordt gevormd door de conclusie (hoofdstuk 5).

In hoofdstuk 2 staat de taalveranderingstheorie grammaticalisatie centraal. Grammaticalisatietheorie probeert te verklaren en te beschrijven hoe taal verandert.

In hoofdstuk 3 wordt gekeken naar het ontstaan van persoonlijke voornaamwoorden, waarbij grammaticalisatie een rol speelt. In het tweede deel van dit hoofdstuk wordt gekeken naar het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden. Hierbij zullen 12 onpersoonlijke contexten besproken worden.

Hoofdstuk 4 is gewijd aan de dataverzameling en databespreking. Voor het verzamelen van de data is gebruikgemaakt van twee corpora. Aan de hand van de gevonden data wordt ten eerste gekeken naar de frequentie van persoonlijke voornaamwoorden in zowel het Afrikaans als het

Nederlands. Ten tweede wordt bepaald wat de frequentie is van persoonlijke voornaamwoorden die onpersoonlijk gebruikt zijn. Ofwel, de relatieve percentages van persoonlijke voornaamwoorden die onpersoonlijk gebruikt worden. Ten derde worden de onpersoonlijke gebruiken ingedeeld naar 12 verschillende onpersoonlijke contexten. Bij elke stap worden de resultaten voor elke taal apart aangeboden en daarna vergeleken met elkaar.

Ten slotte vormt hoofdstuk 5 de afsluitende conclusie. Hierin worden de onderzoeksvragen beantwoord. Verder volgt een vooruitblik naar mogelijk vervolgonderzoek.

2 Taalveranderingstheorie: Grammaticalisatie

2.1 Inleiding

In de loop der jaren veranderen talen. Hierbij zijn verschillende processen waar te nemen en daaromheen zijn theorieën ontwikkeld. In dit hoofdstuk wordt de grammaticalisatietheorie besproken. Dit is een van de theorieën die in de huidige taalkunde prominent in de belangstelling staat en waarmee taalveranderingen beschreven en verklaard worden. Taalveranderingsprocessen bestuderen is nuttig om het ontstaan van onpersoonlijke voornaamwoorden te kunnen ontleden en begrijpen.

In de eerste paragraaf wordt het begrip grammaticalisatie uitgelegd en komen de twee benaderingswijzen van grammaticalisatie aan bod. De eerste wijze beschouwt grammaticalisatie vooral als een vorm van reductie, waarbij de nadruk ligt op de vormverandering van woorden. De tweede benaderingswijze beschouwt grammaticalisatie als uitbreiding. Hierbij gaat het vooral om semantische uitbreiding van woorden.

Het tweede deel van dit hoofdstuk staat in het teken van de verschillende relevante aspecten van grammaticalisatie. De volgende aspecten van grammaticalisatie worden besproken: unidirectionaliteit, lexicale oorsprong, grammaticalisatieroutes, layering, divergentie, frequentie, verbleking, decategorisering en fonetische reductie. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een samenvatting.

2.2 Grammaticalisatie

Voordat de grammaticalisatietheorie besproken kan worden, moet eerst het onderscheid in terminologie duidelijk zijn, aangezien grammaticalisatie kan verwijzen naar een proces en naar een theorie.

Grammaticalisatie als proces verwijst naar processen, waarbij lexicale items veranderen in grammaticale items of waarbij grammaticale items een nog grammaticalere functie krijgen (vergelijk o.a. Bybee *et al.*, 1994:4; Heine & Kuteva, 2002:2; Hopper & Traugott, 2003: 1; Lehmann, 2005:3).

Grammaticalisatie als theorie verwijst naar de theorie die beschrijft hoe en waarom grammaticalisatie plaatsvindt. Grammaticalisatie vindt namelijk plaats volgens een aantal

samenhangende mechanismes die elkaar opvolgen van A (begin) naar B (mogelijk eindstadium of opvolgstadium).⁶

Een van de bekendste en meest gebruikte definities is die van Hopper en Traugott (2003: 1):

“As a term to a research framework ‘grammaticalization’ refers to that part of the study of language change that is concerned with such questions as how lexical items and constructions come in certain linguistic context to serve grammatical functions or how grammatical items develop new grammatical functions.”

Andere bestaande definities van grammaticalisatie leggen de nadruk op de verschillende processen van grammaticalisatie. Zoals in die van Bybee *et al.* (1994:4-5), waarbij de nadruk ligt op het graduele aspect:

“Reduced to its essentials grammaticalization theory begins with the observation that grammatical morphemes develop gradually out of lexical morphemes or combinations of lexical morphemes with lexical or grammatical morphemes. The process by which this occurs exhibits a number of characteristics that are regular over independent instances of grammaticalization. [W]e do not restrict our interest in grammaticalization to the transition between lexical en grammatical status, but rather recognize the same diachronic processes at work in a long chain of developments. Included are changes in lexical morphemes by which some few of them become more frequent and general in meaning, gradually shifting to grammatical status and developing further after grammatical status has been attained.”

Voor het doel van deze studie werk ik met de volgende definitie van grammaticalisatie: dit is het proces waarbij de genoemde aspecten frequentie, het veralgemenen in betekenis geleidelijk veranderen en dus belangrijke elementen zijn.

Een belangrijk aspect bij taalveranderingen is dat veranderingen niet van de ene op de andere dag plaatsvinden. Dit is zeker het geval als het gaat om de verandering van lexicaal naar grammaticaal (Bybee, *et al.*, 1994:5). Er zijn verschillende processen aan het werk die na verloop van tijd leiden tot een reeks veranderingen. De grammaticalisatiestheorie wil verklaren en beschrijven hoe en waarom die veranderingen tot stand komen (Heine & Kuteva, 2002:2). Hierdoor zien veel onderzoekers de theorie vooral als een hulpmiddel voor onderzoek naar diachrone processen (Lehmann, 2004:2). Natuurlijk is het zo dat veranderingen duidelijk worden als de huidige taal vergeleken wordt met een oudere variant. Maar toch geldt dat bij

---

⁶ Over alle kenmerken en aannames die deel uit maken van grammaticalisatiestheorie bestaat een discussie. , zie o.a. Campbell & Janda 2001; Norde, 2009; Newmeyer, 1998; Fischer, 2011 en Joseph, 2011).

synchron georiënteerd onderzoek ook veranderingen waargenomen kunnen worden die in eerste instantie slechts varianten lijken te zijn. Zoals Lehmann (2004:2) aanduidt, grammaticalisatie zou nooit een diachronische verandering zijn zonder synchrone variatie. Croft (2010:2) verduidelijkt het als volgt: verandering kan ontstaan door innovatie door taalgebruikers. Innovatie is een typisch synchron verschijnsel (Croft 2010:3). Als een nieuwe vorm (innovatie) zich verspreidt binnen een taalgemeenschap, leidt dit tot een nieuwe variant. Deze variatie kan uiteindelijk leiden tot een taalverandering, waarbij mogelijk sprake is van grammaticalisatie. Het geheel wordt gekarakteriseerd door variatie in zowel vorm als betekenis (Bybee, 2015:136).

2.2.1 Benaderingen van grammaticalisatie

Er zijn twee belangrijke zienswijzen binnen de grammaticalisatietheorie. Ze worden beschreven in de volgende twee subparagrafen. Door voortschrijdend inzicht is de theorie rondom grammaticalisatie veranderd en aangepast. In eerste instantie werd grammaticalisatie gezien als veranderingen die ontstonden door reductie (zie 2.2.1.1). De latere en tweede benadering van grammaticalisatie gaat uit van verandering door uitbreiding (zie 2.2.1.2).

2.2.1.1 Grammaticalisatie als reductie

Door de jaren heen is de benadering van grammaticalisatie veranderd. In de traditionele benadering van het proces werd grammaticalisatie vooral gezien als reductie (*reduction*), bevrozing van items en toegenomen afhankelijkheid (Traugott, 2013:272; Traugott & Trousdale, 2013:97). De wortels van deze benaderingswijze liggen in de morfologie (Traugott, 2013: 272) en de nadruk bij grammaticalisatie als reductie ligt vooral op vormverandering (Traugott & Trousdale, 2013:97). De vormveranderingen vinden plaats in de grammatica, op syntactisch, morfologisch en fonologisch gebied (Traugott, 2013:274). Grammaticalisatie als reductie volgt heel duidelijk een unidirectioneel pad: van eenvoudig tot een meer complexe structuur, van meer naar minder lexicaal, of van een inhoudelijke naar een functionele status (Traugott, 2013: 272). Unidirectionaliteit duidt er op dat grammaticalisatie een onomkeerbaar proces is.

Voorbeelden hiervan zijn:

17. (Lat) *cantare habeo* > (Fra) *chanterai* (Nørgård-Sørensen et al., 2011:8)
sing:INF have:1sg > sing:FUT:1sg’.
18. (Lat) *dare habes* > (Romaans) *daras*, (Traugott, 2013: 272)
‘geef+ INF hebben + Pes
in deze vorm is habes een verbuigingsuitgang aan het werkwoord geworden
19. (Eng) *Biclausal X be going to V (beweging met een doel)* > *monoclausal X be gonna V (waar gonna een hulpwerkwoord geworden is)* (Traugott, 2013:272)

2.2.1.2 Grammaticalisatie als uitbreiding

Een tweede benadering van grammaticalisatie benadrukt meer de semantische en in sommige gevallen pragmatische veranderingen (Traugott & Trousdale, 2013:98). De processen reductie en toenemende afhankelijkheid worden gezien als karakteristieken van grammaticalisatie in zekere domeinen zoals grammatica van verbuigingen (Traugott, 2012:276). Terwijl op andere vlakken echter, zoals bij de ontwikkeling van discourse markers, grammaticalisatie gebruikt wordt om het ontstaan van grammaticale elementen te beschrijven (Traugott, 2012:276-277). Bij grammaticalisatie als uitbreiding is dus meer sprake van uitbreiding. Dit wordt zichtbaar door verandering in frequentie (zie 2.2.2.6). Een typische uitbreiding is de zogenoemde ‘*host-class expansion*’. Dit duidt op een uitbreiding in onder andere de “*construction internally*” context. Hierbij breidt de klasse uit, waarmee een gram⁷ constructies kan aangaan (Himmelman, 2004:32). Een tweede vorm van uitbreiding is veralgemenisering: het verlies van specifieke lexicale betekenis. Een voorbeeld hiervan is het Engelse ‘**shall**’. In het Oud-Engels had *scul* slechts de betekenis ‘owe’ (‘verschuldigd zijn’) terwijl ‘**shall**’ in het hedendaags Engels (PDE) als toekomstduider gebruikt wordt als modaal hulpwerkwoord.

20. (OE) *Seþe sculde him undred denera.* (OED, 2018)⁸
Die wat verschuldigd hem honderd geld
“die hem geld verschuldigd [was]”
21. (PDE) *I shall be late* (Cambridge dictionary, 2018)
Ik zal zijn laat
Ik zal laat zijn.

⁷ ‘gram is de afkorting van grammaticale morfemen, zie Bybee et al, 1994:2 voor verduidelijking

⁸ Oorspronkelijk uit Tamoto, K. 2013. *The Macregol Gospels or the Rushworth Gospels*. Amsterdam: John Bejamins. Zin staat op blz 59. Eigen vertaling vanuit Latijn naar Nederlands.

Deze twee benaderingen van grammaticalisatie benadrukken elk verschillende aspecten van het proces. De eerste kijkt naar hoe antwoord te krijgen op vormveranderingen, terwijl de tweede kijkt naar de betekenisveranderingen, waarbij in de meeste gevallen een combinatie van woorden, een constructie of schema betrokken is.

2.2.2 Relevante aspecten van grammaticalisatie

Taalveranderingen vinden plaats omdat mensen taal gebruiken als communicatiemiddel. Een belangrijke reden voor verandering is de wens om zo duidelijk en succesvol mogelijk te communiceren (Heine, 2003:578). Andere aanleidingen zijn o.a. vernieuwend of onderscheidend willen zijn (Croft, 2010:2). Daarnaast zijn mensen geneigd om taal zo economisch mogelijk te gebruiken, mensen spreken bijvoorbeeld niet alle klanken even duidelijk uit, maar wel net genoeg om een boodschap over te brengen. Dit kan leiden tot veranderingen in een taal (van der Auwera *et al.*, 2015:636). Grammaticalisatie begint als er een mismatch is tussen het gebruik (betekenis) en de vorm van een item of constructie (Hopper & Traugott, 2003:27). De veranderingen vinden geleidelijk plaats en daarbij komen verschillende aspecten kijken. Veel van de onderzoekers die geschreven hebben over de grammaticalisatietheorie noemen verscheidene belangrijke aspecten, vereisten of parameters van grammaticalisatie (onder meer Hopper & Traugott, 2003; Lehmann, 1995, Bybee *et al.*, 1994). Al deze verschillende aspecten zijn door Heine (2003:579) samengevoegd tot vijf parameters namelijk verbleking (*bleaching*), decategorisering (*decategorisation*), uitbreiding (*extention*) of generalisatie (*generalisation*) en fonetische reductie (*phonetic reduction*). Hierdoor raken echter een aantal belangrijke aspecten op de achtergrond die voor het onderzoek naar het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden wel belangrijk zijn. De volgende relevante aspecten van grammaticalisatie worden besproken: unidirectionaliteit, grammaticalisatieroutes, layering, divergentie, frequentie, verbleking/generalisatie, decategorisering en fonetische reductie.

2.2.2.1 Unidirectionaliteit

Een van de belangrijkste aannames van grammaticalisatie is die van unidirectionaliteit. In feite is het een van de fundamenteën van de grammaticalisatietheorie. Unidirectionaliteit betekent dat veranderingen die plaatsvinden onomkeerbaar zijn (Bybee *et al.*, 1994:13). Anders gezegd: grammaticalisatieprocessen bewegen allemaal in een specifieke richting (Bybee, 2015:137). Het

gaat om lexicale items die grammaticaliseren of om minder grammaticale vormen die meer grammaticaal worden.⁹

Unidirectionaliteit is een typologisch verschijnsel. Dit houdt in dat eenzelfde soort verandering in meerdere talen waargenomen is en dat deze verandering via eenzelfde soort route verloopt (Bybee *et al.*, 1994:13).

Een prototype dat duidelijk laat zien wat unidirectionaliteit is, is de ontwikkeling van hoofdwerkwoorden in hulpwerkwoorden. Hiermee wordt bedoeld dat de hoofdwerkwoorden meer grammaticale functies zijn gaan vervullen. In het Engels gaat het om o.a. ‘**to go**’, maar ook het Nederlandse ‘**gaan**’, het Afrikaanse ‘**gaan**’ en het Franse ‘**aller**’ hebben deze veranderingen ondergaan (Heine & Kuteva, 2002:161ff; Norde, 2009:7).

2.2.2.2 Lexicale oorsprong

Elk woord of constructie dat/die grammaticaliseert volgt een grammaticaliseroute (zie verder 2.2.2.3). Dat impliceert dat er een vertrekpunt is, ofweleen lexicale oorsprong. Een bekend en veelbesproken voorbeeld van zo’n lexicale oorsprong betreft werkwoorden met een algemeen ruimtelijke betekenis die grammaticaliseren in toekomstuiders. De oorspronkelijke lexicale betekenis van **gaan** is ‘*zich te voet voortbewegen*’ (Den Boon *et al.*, 2015:1203). Het Engelse **to go** heeft als oorspronkelijke betekenis ‘*verplaatsen van de ene naar de andere plek*’ (Soanes & Stevenson, 2004:608). Tegenwoordig worden **gaan** en **to go** naast hun lexicale vorm ook gebruikt om aan te duiden dat iets in de toekomst gaat plaatsvinden. Vergelijk onderstaande voorbeelden:

22.	(Ned)	<i>Ik ga naar de boekwinkel om een boek te kopen.</i>	<i>(eigen voorbeeld)</i>
	(Afr)	<i>Ek gaan boekwinkel toe om 'n boek te koop.</i>	<i>(eigen vertaling)</i>
23.	(Ned)	<i>Ik ga mijn nieuwe boek lezen als ik weer thuis ben.</i>	<i>(eigen voorbeeld)</i>
	(Afr)	<i>Ek gaan my nuwe boek lees as ek weer by die huis is.</i>	<i>(eigen vertaling)</i>

In de voorbeeldzinnen (22) zijn **gaan/gaan** gebruikt in hun oorspronkelijke betekenis van ergens naartoe bewegen, het onderwerp is op weg naar de boekwinkel om een boek te kopen. Daarentegen wordt de betekenis van **gaan/gaan** in de zinnen 23 gebruikt om aan te geven dat

---

⁹ Unidirectionaliteit is onderhevig aan debat, niet iedereen ziet grammaticalisatie als een onomkeerbaar eenrichtingsproces (o.a. Norde, 2009).

het onderwerp het boek op een later tijdstip wil lezen. Hier hebben **gaan/gaan** de functie van toekomstaander.

Niet alleen werkwoorden functioneren als lexicaal bron. Ook ruimtelijke verwijzingen zoals aanwijzende voornaamwoorden of nominale concepten zoals ‘mens’, zijn mogelijke bronnen voor grammaticalisatie (zie 3.2.1 voor een bespreking van lexicaal bronnen van persoonlijke voornaamwoorden)

2.2.2.3 Grammaticalisatiesroutes

Grammaticalisatie is een gradueel en continue proces dat verschillende stadia doorloopt. Het houdt pas op als de constructie die gegrammaticaliseerd is verloren gaat of vervangen is door een constructie die eenzelfde soort functie heeft (Bybee, 2015:136). De veranderingen die plaatsvinden tijdens grammaticalisatie maken deel uit van een keten van veranderingen. Deze opeenvolgende veranderingen vinden meestal in een vaste volgorde plaats, de zogenaamde grammaticalisatieroute. Met andere woorden: grammaticalisatie doorloopt een aantal stappen of fases die in een bepaalde volgorde gebeuren. Er zijn verschillende grammaticalisatiesroutes (*clines*) bekend. Een van de bekendste routes is de volgende (i), die Hopper en Traugott (2003:7) bespreken, deze wordt geïllustreerd door zin 24 die overgenomen is van Bybee (2015:123).

(i). *Inhoudswoord – grammaticaal woord – enclitische vorm – verbuigingsaffix.*

24. (Spa) *Cantar ha* → *él cantar* (Bybee (2015:121))
 Zingen zal hij zingen+3rd sg infl zal
 ‘Hij zal zingen’

Uit het bovenstaande voorbeeld valt af te lezen dat de losjes gekoppelde woorden ‘**cantar**’ en ‘**ha**’ een vaste vorm kunnen worden. In voorbeeldzin 24 zijn de twee woorden ‘**cantar**’, de infinitief, en een hulpwerkwoord ‘**ha**’, weergegeven. In een later grammaticalisatiestadium is het hulpwerkwoord een suffix **-a** geworden dat aan het hoofdwkwoord vastgeplakt is (Bybee, 2015:123).

In de schematische weergave van de bovengenoemde route kunnen duidelijk de verschillende tussenstappen of fases gezien worden, namelijk grammaticaal woord en de enclitische vorm. Met unidirectionaliteit wordt bedoeld dat de volgorde van deze twee fases niet omgekeerd kan worden.

2.2.2.4 Layering

Hopper (1991:22) beschrijft dat nieuwe lagen een continu verschijnsel is in het functionele domein van een taal. Hiermee bedoelt hij dat binnen algemeen gebruikte functies, zoals tijd/aspect en modaliteit, regelmatig nieuwe grammaticaliserende vormen voorkomen. De term *layering* verwijst naar het feit dat er meerdere mogelijkheden bestaan om gelijkwaardige of zelfs overeenkomende functies te dienen (Hopper, 1991:23).

Een voorbeeld van layering is het gebruik van verleden tijd verbuigingen. De klinkerveranderingen in de verleden tijd, vormen van sterke werkwoorden, bestaan nog steeds. Het Nederlandse *neem* - *nam* of *lopen* – *liepen* is nog volop in gebruik naast de nieuwere verleden tijd vormen van zwakke werkwoorden – de nieuwere laag. Bij deze nieuwere laag wordt verleden tijd aangeduid door een achtervoegsel: Ned: *wandelen* – *wandelden*. Bij sommige werkwoorden in het Nederlands bestaan wisselvormen van de sterke en zwakke vervoeging die ook allebei in gebruik zijn een voorbeeld hiervan zijn de verleden tijdsvormen van waaien:

25. (Ned) a. *Het **waait** niet altijd even hard.* (Van Gemert, 2018)
 b. *Het **woei** erg hard gisteren.* (weerverleden.nl, 2015)
 c. *De wind ging gisteren hard tekeer in ons land: hij **waaide** krachtig tot stormachtig, met windstoten tussen 90 en 105 kilometer per uur.* (Nieuwsblad, 2018)

Layering is een verschijnsel dat aantoont dat grammaticalisatie zowel een diachronische als een synchronische dimensie heeft (Norde, 2009:7). Volgens Hopper en Traugott (2003: 124) is layering het synchrone bewijs van unidirectionaliteit. Anders gezegd: een nieuwe constructie die ontstaat door grammaticalisatie neemt de functies van al bestaande gelijksoortige constructies geleidelijk (of gedeeltelijk) over (Bybee, 2015:172). Er ontstaat dus een synchronische situatie, waarbij zowel de ‘oude’ als de nieuwe constructie gebruikt wordt. In de meeste gevallen waar twee constructies gebruikt worden voor dezelfde soort functies in een taal, zal de nieuwere constructie steeds productiever worden, wat gezien kan worden in de toename van zowel token- als typefrequentie (Bybee, 2015:175). De werkelijkheid is natuurlijk niet zo rechtlijnig, maar over langere tijd zal een lineaire ontwikkeling wel waar te nemen zijn. Hoewel niet elke verandering uiteindelijk hoeft door te zetten. Grammaticalisatie vult niet een functioneel gat in een taal, het zijn nieuwe grammaticaliserende constructies die de competitie aangaan met bestaande constructies. Aangezien grammaticalisatie een geleidelijk proces is over een langere periode, zullen de twee concurrerende constructies geruime tijd naast elkaar gebruikt worden (Hopper & Traugott, 2003:126).

De ontwikkeling van nieuwe constructies die bepaalde functies van andere oudere constructies overnemen, is een verschijnsel dat niet slechts in een enkele taal voorkomt. Regelmatig wordt waargenomen dat dezelfde soort veranderingen plaatsvinden in verschillende talen (Hopper & Traugott, 2003:126). Bij deze ontwikkelingen blijkt ook dat in alle talen een tijdlang sprake is van een periode waarin de nieuwe en de oude constructie naast elkaar bestaan en beide in gebruik zijn.

2.2.2.5 Divergentie

Nauw verwant aan layering is het divergentieprincipe. Divergentie houdt in dat een lexicale vorm grammaticaliseert en daardoor bijvoorbeeld enclitisch of een affix wordt, terwijl het oorspronkelijke woord ook blijft bestaan. Dat oorspronkelijke woord kan vervolgens net als andere lexicale items veranderingen ondergaan (Hopper, 2001: 22; Hopper en Traugott, 2003:118).

Volgens Hopper (2001:24) kan divergeren ook gezien worden als een bijzondere vorm van layering, aangezien een woord zijn oorspronkelijke betekenis blijft behouden naast de nieuwe betekenis. Divergeren leidt tot woordparen die een etymologische achtergrond en lexicale oorsprong delen, maar die totaal verschillend functioneren (Hopper, 2001: 24)

Dit aspect is een natuurlijke uitkomst van een grammaticalisatieproces dat begint als een lexicale vorm ‘vastgezet’ wordt in een specifieke mogelijk (nieuwe) grammaticale omgeving waar het een nieuwe betekenis aanneemt (Hopper & Traugott, 2003:118). Een voorbeeld hiervan is het woord *gaan* dat zowel toekomstanduidend gebruikt wordt als in de oorspronkelijke lexicale betekenis.

2.2.2.6 Frequentie

Voor het onderzoek naar grammaticalisatie wordt veel gekeken naar *frequentie*, aangezien dit zoals eerder gezegd een belangrijke indicatie is van mogelijke taal- en functieverandering. Frequentie is een indicatie van productiviteit (Traugott, 2012: powerpoint).

Er zijn twee effecten van frequentie die belangrijk zijn voor grammaticalisatie, namelijk het reductie-effect enerzijds en het bewaringseffect anderzijds. Het reductie-effect is dat meer gebruikte constructies en vormen tekenen van erosie vertonen als gevolg van uitspraaksnelheid (zoals in het geval van **(be) going to** dat verandert in **gonna**). Het bewaringseffect duidt op het feit dat onregelmatige vormen behouden blijven als deze veel gebruikt worden. Een voorbeeld hiervan is het Nederlandse werkwoord *lopen - liep - gelopen* (Hopper & Traugott, 2003:126).

Er zijn twee soorten frequentie waarnaar gekeken wordt om aan te tonen dat er sprake kan zijn van grammaticalisatie, namelijk typefrequentie en tokenfrequentie.

Volgens Hopper en Traugott (2003:127) gaat typefrequentie om het aantal items dat beschikbaar is voor een bepaalde klasse van vormen. Een voorbeeld hiervan is de specifieke constructie van de verleden tijd verbuiging. In het Engels is het suffix **-ed** de meest voorkomende verleden tijd vorm (Bybee, 2003:604).

Tokenfrequentie of tekst frequentie verwijst volgens Bybee (2003:604) en Hopper en Traugott (2003:127) naar het aantal keer dat een eenheid, meestal een woord of morfeem, voorkomt in een tekst. Tokenfrequentie is een belangrijke aanduiding van grammaticalisatie (Hopper & Traugott, 2003:126).

Ter illustratie een tabel waarin het verschil tussen type- en tokenfrequentie naar voren komt (Colleman, 2015:222):

Tabel 2: Gevonden type- en tokenfrequenties van de resultatief en passief krijgen + verledentijdconstructies in een steekproef uit *De Gids* (Colleman, 2015:222 - mijn vertaling)

			Krijgen resultatief-constructie			Krijgen passieve constructie		
Jaren	Steekproef grootte (N woorden)	N = krijgen tokens	# tokens	/1 miljoen woorden	# types	# tokens	/1 miljoen woorden	# types
1900 - 1904	3,946,544	1990	40	10.13	15	4	1.01	4
1910 - 1914	3,856,020	1720	41	10.62	19	20	5.19	16
1920 - 1924	3,379,667	1561	26	7.69	15	17	5.03	18

Deze tabel laat duidelijk zien dat er voor het tijdperk 1900 - 1904 een steekproef van 3,946,544 woorden gebruikt is, waarin *krijgen* 1990 keer voorkomt. Daarvan zijn er 40 tokens in de resultatief-constructie en er zijn 15 verschillende vormen waargenomen (15 types). In dezelfde steekproef komt *krijgen* in de passieve constructie slechts vier keer voor (van de 1990 krijgen), in vier verschillende types.

Een toename in gebruiksfrequentie is typisch voor grammaticalisatie. Dit draagt ook bij aan (semantische) verbleking en veralgemenisering. Als een woord, frase of een bepaalde constructie herhaaldelijk gebruikt wordt, dan raken mensen daaraan gewend en dit zorgt er dan voor dat het verliest aan impact of betekenis. Daarnaast is het zo dat regelmatig gebruikte vormen nu eenmaal makkelijker gebruikt worden door taalgebruikers. Het gevolg is dat de vorm die een hogere frequentie heeft, meer wordt toegepast in andere contexten, waardoor er sprake is van uitbreiding en tegelijkertijd van verbleking van de grammaticaliserende constructie (Bybee: 2015:133).

Volgens Hopper en Traugott (2003:127) zijn de meest karakteristieke eigenschappen van grammaticalisatie (o.a. verbleking, reductie) onafscheidelijk verbonden aan de absolute frequentie van vormen en de frequentie van de vormen waarmee ze gebruikt worden. De absolute en relatieve frequentie zijn allebei van belang in een grammaticalisatieproces.

2.2.2.7 Verbleking

Verbleking verwijst naar het verlies van betekenis van een woord, daarom wordt dit proces ook wel *generalisering* of *reductie* genoemd (Heine, 2003:579; Bybee *et al.*, 1994:6). Tijdens dit proces vertoont een woord of een constructie een toename in polysemisch gebruik. Met andere woorden: het zinsdeel (of woord) dat onderhevig is aan verbleking kan op meerdere plekken en in verschillende contexten gebruikt worden (Hopper & Traugott, 2003:101). Bybee (2015:132) beschrijft het als volgt: de betekenisverandering die lexicale items ondergaan bij grammaticalisatie is het verlies van de specifieke betekenis. Terwijl Lehmann (1995:127) het verlies van betekenis *desemantisatie* of *verbleking* noemt, beschrijft hij het als volgt: een woord verliest langzaam de kenmerken die het woord zijn oorspronkelijke betekenis geven.

Uiteindelijk vindt er een algehele verschuiving plaats, waarbij de oorspronkelijke lexicale betekenis plaatsmaakt voor een meer abstracte en grammaticale betekenis (Van Goethem, 2012). Van Goethem & Hilgismann (2012) beschrijven bijvoorbeeld hoe in het Nederlands '*reuze*' betekenisverschuiving heeft ondergaan van referentiele betekenis naar een meer abstracte intensiverende betekenis. Van '*reuzenafkomst*' in de betekenis van een groot wezen naar '*reuzeleuk*'. In het Afrikaans bestaat de neiging om het verbindingsmorfeem *-e* te zien als een verbuiging van een bijvoeglijke vorm. Deze *-e* wordt dan in samenstellingen juist weggelaten. Vergelijk *reuse bydrae* -> *reusagtige* (in plaats van *reuseachtige*).

2.2.2.8 Decategorisering

In veel gevallen wordt grammaticalisatie gezien als het verlies van bepaalde kenmerken die aan een categorie zijn toegekend. Het verlies van zekere kenmerken leidt tot het verlies van autonomie (Hopper, 1991:30).

Bij decategorisering is sprake van het verlies van karakteristieke morfosyntactische eigenschappen van de oorspronkelijke vorm van een woord, dit kan inclusief het verlies van onafhankelijke woordstatus zijn (Bybee, 2015:129; Hopper & Traugott, 2003:107). Een algemeen voorbeeld dat Bybee (2015:129) geeft, is dat een zelfstandig naamwoord of werkwoord dat een vast onderdeel wordt van een constructie zijn oorspronkelijke betekenis verliest en er los van komt te staan. Grammaticaliseert zo'n constructie verder tot een meer gefixeerde constructie, dan verliest het woord zijn morfosyntactische eigenschappen. Een naamwoord dat

decategoriseert, verliest dus zijn morfologische kenmerken zoals getal/ geslacht, maar ook de mogelijkheid om een combinatie aan te gaan met bijvoeglijk naamwoorden. Uiteindelijk verliest een naamwoord zijn syntactische vrijheid (Heine & Song, 2011:593). Werkwoorden die decategoriseren, verliezen de mogelijkheid tot verbuigingen voor tijd en aspect. Het resultaat is dat een zo'n werkwoord verschuift van een 'open grammaticale woordklasse' naar een 'gesloten woordklasse' (Heine & Song, 2011:593).

Het uiteindelijke gevolg is een woord dat niet (direct) meer te herkennen is als naamwoord of werkwoord. Een voorbeeld hiervan is onder andere het Nederlandse '**richting**' dat oorspronkelijk slechts een zelfstandig naamwoord was, maar nu ook een vervanger van *naar* is. Zie voorbeeld zin (26).

26. (Ned) 'We rijden nu richting Amsterdam.' (Van Goethem, 2012)

Dit is ook een mooi voorbeeld van divergentie, aangezien richting ook nog altijd in gebruik is als zelfstandig naamwoord.

2.2.2.9 Fonetische reductie

Fonetische reductie kan plaatsvinden bij woorden die altijd samen gebruikt worden in dezelfde combinatie, als een eenheid. De verandering is dat delen niet meer uitgesproken worden en vervagen tot een eenvoudige, snel uit te spreken klank, met andere woorden de minder belangrijke delen van de 'eenheid' worden samengevoegd (Bybee, 2015:124). Enkele voorbeelden hiervan zijn de onderstaande gegrammaticaliseerde vormen.

27. (Ned) Niet de vraag of *tie* komt (hij komt toch wel!!), maar *hoetie* komt! (Pijker, 2014)
28. (Afr) Pa moenie vergeet nie, hulle was besig... (TK-Korpus)
- Pa moet+ONT vergeten+ONT ze waren bezig
- 'Pa moet niet vergeten dat ze bezig waren.'

Zoals te zien is in voorbeeld 27 is de combinatie '**of hij**' samengevoegd tot '**oftie**' en '**hoe hij**' in '**hoetie**'. Zin 28 is een Afrikaans voorbeeld van een samenvoeging van woorden, namelijk het werkwoord '**moet**' en de ontkenning '**nie**'. Hierbij zijn enkele letters weggevallen en/of in een andere klank veranderd. Fonetische reductie kan ook plaatsvinden bij een 'enkel' woord bijvoorbeeld in het Nederlands, waarbij *zijn* verkort is tot *z'n*. Vergelijk de volgende zinnen:

29. (Ned) Hij knoopte zijn jas los. (LGS-Corpus)
30. (Ned) Hij voelde aan z'n jas... (LGS-Corpus)

2.2.3 Samenvatting

Uit de voorgaande beschrijving kan opgemaakt worden dat grammaticalisatie zowel kan verwijzen naar een theorie als naar een proces. Grammaticalisatie als theorie kan verdeeld worden in twee hoofdstromen. Ten eerste grammaticalisatie als reductie, waarbij de nadruk ligt op reductie en verlies van functie. Ten tweede grammaticalisatie als uitbreiding, zoals *host class expansion*.

Hoewel deze benaderingen dus verschillend zijn, spelen de volgende aspecten een belangrijke rol bij beide. Unidirectionaliteit verwijst naar het feit dat veranderingen die plaatsvinden onomkeerbaar zijn. Veranderingen doorlopen veelal dezelfde soort fases, zogenoemde grammaticalisatieroutes. Verschillende fases van het proces kunnen naast elkaar bestaan, dit noemen we *layering* of divergentie. Een vijfde aspect is frequentie, dit verwijst naar productiviteit. Om grammaticalisatie aan te kunnen tonen, wordt gekeken naar token- en tyfrequentie. Verbleking is het aspect dat verwijst naar het verlies van betekenis van een woord. Een andere vorm van verlies is decategorisering, namelijk het verlies van karakteristieke morfosyntactische eigenschappen. Het laatste aspect dat besproken is, is fonetisch reductie. Dit verwijst naar het samenvoegen van de ‘minder belangrijke delen’ van woorden die vaak samen gebruikt worden. Grammaticalisatie richt zich vooral op de routes waarlangs veranderingen plaatsvinden, deze routes maken duidelijk dat er bepaalde fases in het veranderingsproces te herkennen zijn.

Doordat taalgebruikers steeds vernieuwend met bestaande taal omgaan zal een taal veranderen, dit kan zowel reductie zijn of uitbreiding, allebei vormen van grammaticalisatie.

Deze veranderingen verlopen via geleidelijke processen en kennen verschillende fases. Deze fases zijn niet altijd even duidelijk te herkennen, er is overlap aangezien vormen naast elkaar gebruikt kunnen worden, dan is sprake van *layering* of divergentie. Veranderingen worden echter zichtbaar, doordat de frequentie van een nieuwe vorm toeneemt.

Persoonlijke voornaamwoorden worden gezien als deel van een gesloten woordklasse, wat betekent dat de woordklasse niet gemakkelijk verandert. Het gebruik van de woorden is al eeuwenlang hetzelfde. Toch blijkt dat persoonlijke voornaamwoorden in andere contexten gebruikt worden en zo betekenisverandering ondergaan, de grammaticalisatietheorie wordt gebruikt om die veranderingen in kaart te brengen en te verklaren.

De grammaticalisatietheorie en de processen zijn gekozen als theoretisch raamwerk, omdat daarmee valt te verduidelijken hoe onpersoonlijke woorden ontstaan zijn en in welke mate er sprake is van grammaticalisatie.

3 Grammaticalisatie van persoonlijke voornaamwoorden

3.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk is gekeken naar grammaticalisatie. In dit hoofdstuk wordt grammaticalisatie gebruikt om te kijken naar de veranderingen en oorsprongen van persoonlijke voornaamwoorden.

Persoonlijke voornaamwoorden worden gezien als een van de meest standvastige en onveranderlijke delen van een grammatica (Heine & Song, 2011:589). Dat is waarschijnlijk een van de belangrijkste redenen waarom persoonlijke voornaamwoorden relatief nog weinig onderzocht zijn wat betreft grammaticalisatie. Heine en Song (2011) hebben met hun onderzoek een grote bijdrage geleverd op dit gebied.

Daarnaast is er bewijs dat ook in een gesloten woordklasse veranderingen plaatsvinden, zoals bij persoonlijke voornaamwoorden. Enkele recente voorbeelden van zo'n verandering zijn ontstaan onder invloed van maatschappelijke discussies. In zowel het Zweeds als het Duits zijn geheel nieuwe woorden toegevoegd aan de categorie persoonlijke voornaamwoorden. In 2012 werd in het Zweeds het genderneutrale persoonlijke voornaamwoord **hen** opgenomen (Milles, 2013:117). Nu kent het Zweeds naast **han** (hij) en **hun** (zij), dus **hen** genderneutraal naamwoord voor mensen die zichzelf als neutraal willen kunnen beschrijven. Het bestaande onzijdige voornaamwoord in het Zweeds '**det**' heeft namelijk dezelfde betekenis als het Nederlandse het en het Engelse it. Met het genderneutrale **hen** is in het Zweeds dus de categorie persoonlijke voornaamwoorden uitgebreid. In het Duits heeft een soortgelijke aanpassing plaatsgevonden, daar is naast het onpersoonlijke voornaamwoord **man** het onpersoonlijke **frau** geïntroduceerd, dat gebruikt kan worden in contexten waarin slechts naar vrouwen verwezen wordt (Leue, 2000:164).

Persoonlijke voornaamwoorden worden niet alleen gebruikt om naar specifieke referenten te verwijzen, maar ook in contexten waarin het alleen duidelijk is dat het om mensen gaat. Daarmee verschillen ze van de onbepaalde en generische voornaamwoorden, aangezien deze kunnen verwijzen naar levende wezens of niet-levende dingen (Onze Taal, 2020a; Onze Taal, 2020b).

De voornaamwoorden in de categorie 'onpersoonlijk' zijn ontstaan uit onder andere de 3^e en 2^e persoon persoonlijke voornaamwoorden en verschillen in gebruik en betekenis van de oorspronkelijke herkomst.

De opbouw van dit hoofdstuk is als volgt: Als eerste wordt gekeken naar grammaticalisatie van persoonlijke voornaamwoorden. Er is specifiek aandacht voor de 2^e persoon enkelvoud en de 3^e persoon meervoud.

In het tweede deel verschuift de aandacht naar de grammaticalisatie van Nederlandse en Afrikaanse persoonlijke voornaamwoorden, specifiek de 2e persoon enkelvoud en de 3e persoon meervoud. Het derde deel van dit hoofdstuk gaat over het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden. Dit wordt gevolgd door een uitgebreide beschrijving van 12 contexten waarin het persoonlijke voornaamwoord een onpersoonlijke betekenis heeft.

3.2 Grammaticalisatie van 2e en 3e persoon persoonlijke voornaamwoorden

Heine en Song beschrijven in hun artikel “*On the grammaticalization of personal pronouns*” (2011) uitgebreid de herkomst en de ontwikkeling van persoonlijke voornaamwoorden. Een van hun aannames is dat de grammaticale status van persoonlijke voornaamwoorden vooral functioneel is (Heine & Song, 2011:589). Daarnaast gaan ze ervan uit dat de volgende kenmerken van grammaticalisatie¹⁰ hebben plaatsgevonden bij de ontwikkeling van persoonlijke voornaamwoorden. In het vorige hoofdstuk is grammaticalisatie in het algemeen besproken, hierna staan enkele kenmerken genoemd die waar te nemen zijn bij persoonlijke voornaamwoorden:

- Persoonlijke voornaamwoorden hebben een schematische betekenis, die uitgebreid beschreven kan worden in termen van elementaire concepten en kenmerken die verwant zijn aan deixis en getal. Dit is het gevolg van desemantisatie.
- Persoonlijke voornaamwoorden hebben beperktere categoriale mogelijkheden dan woorden in lexicale categorieën; in veel gevallen ontbreekt de mogelijkheid om affixen aan te nemen die zorgen voor verbuigingen en afleidingen. Er is dus sprake van decategorisering.
- Persoonlijke voornaamwoorden zijn over het algemeen korter dan zelfstandig naamwoorden en werkwoorden, omdat er erosie voorkomt.

Naast deze uitgangspunten van grammaticalisatie hebben Heine en Song (2011:589) de volgende algemene aannames over persoonlijke voornaamwoorden:

---

¹⁰ Zie voor een uitgebreidere bespreking weer paragraaf 2.2.2

- a. Als een taal genderonderscheid maakt in de 1e persoon, dan is er altijd onderscheid in de 2e of de 3e persoon of bij allebei.
- b. Als een taal genderonderscheid maakt voor de 1e persoon en 2 persoon, dan is er ook altijd een onderscheid bij de 3e persoon.
- c. Een taal heeft nooit meer gendercategorieën in meervoud dan in enkelvoud.
- d. Als bij een enkelvoudvorm de bijhorende meervoudsvorm afwijkend is, er kunnen bijvoorbeeld twee vormen zijn (Forchheimer, 1953:65), dan is dit gebruikelijker bij de 1e persoon dan bij de 2e of 3e persoon.
- e. In de meeste talen wordt door werkwoordvervoegingen de bijbehorende persoonsvorm duidelijk.

3.2.1 De lexicale oorsprong of bronnen van persoonlijke voornaamwoorden

Volgens Heine en Song (2011:594) zijn er vijf mogelijke algemene bronnen waaruit persoonlijke voornaamwoorden ontstaan (kunnen zijn). In een korte opsomming:

- Nominale concepten – omschrijvingen van levende wezens, zoals verwijzingen naar *man*, mens. Andere mogelijke bronnen zijn naamwoorden die verwijzen naar status of sociale posities (Bybee, 2015:150).
- Ruimtelijke verwijzingen – hierbij gaat het om onder andere aanwijzende voornaamwoorden.
- Voornaamwoordelijke concepten zoals wederkerende woorden als *jezelf*, *hijzelf*.
- Plurificatie (vermeerdering), dit is het verschijnsel waarbij, onder andere, een meervoudsvorm gebruikt wordt om te verwijzen naar een enkelvoud. Het gaat om beleefdheidsvormen.
- Verschuiving van deixis (directe verwijzing).

3.2.2 Herkomst 2e persoon voornaamwoorden

Voor de tweede persoon voornaamwoorden geldt dat ze semantisch erg complex zijn en dat ze diachronisch gezien worden als een van de meest stabiele delen van een grammatica (Heine en Song, 2011:600). Het (uitgestorven) Gotische **þu** (Beekes, 1990:250) een vorm van het proto-Germaans was de voorloper van het Germaanse **du**. Dat is voor veel Germaanse talen de bron voor de 2^e persoon enkelvoud, nog heel duidelijk te herkennen in het Duitse woord ‘**du**’. **þu** betekende zowel *jij* als *u* (Vermaas, 2005:35):

31. (Got) *ip Paitrus uta sat ana rohsnai, jah duatiddja imma aina piwi qipandei: jah **pu** wast mij lesua þamma Galeilaiu.* *www.Wulfila.be, 2019)*
32. (Ned) *En Petrus zat buiten op de binnenplaats. Er kwam een dienstmeisje naar hem toe, dat zei: "Jij hoorde ook bij die Jezus uit Galilea!"* *(Bijbel, Matteüs 26:69)*
33. (Dui) *Kommst **du** heute Nachmiddag zum Tee?*
Kom je vandaag namiddag naar de thee?
Kom je vanmiddag theedrinken?

De 2e persoon persoonlijke voornaamwoorden hebben de grootste verscheidenheid aan ontstaansbronnen. Heine en Song (2011:600) benoemen de volgende als de meest gebruikelijke bronnen: 3e persoon voornaamwoorden, versterkers, nominale concepten, ruimtelijke verwijzers, plurificatie.

De **3e persoon voornaamwoorden** meervoud worden gezien als een van de meest gebruikelijke bronnen voor de 2e persoon enkelvoud voornaamwoorden. Met andere woorden: 3e persoon voornaamwoorden zijn gegrammaticaliseerd naar 2e persoon voornaamwoorden (Heine & Song, 2011:601). Vooral het Duitse **Sie** (zij) is hier een prototypisch voorbeeld van, zoals blijkt uit de volgende beschrijving (Lockwood, 1968: 62 geciteerd door Heine & Song, 2011:601):

"The seventeenth century was the heyday of honorific flourishes and the position of the 3rd person pronoun was strengthened by the continual employment of such expressions as Euer Genade 'Your Grace'. But more than this, plural phrases like Euer Gnaden 'your Graces' came into fashion as hyperpolite modes of address. This development provoked a corresponding employment of the 3rd pl. Sie as the most respectful pronoun of all; one could now address a person as 'They'. By the eighteenth century the plural Sie had established itself."

De verandering van 3e persoon meervoud persoonlijk voornaamwoord in 2e persoon enkelvoud voornaamwoord kan heel rechtstreeks hebben plaatsgevonden of meer voor de hand liggend: 3e persoon voornaamwoorden die anaforisch verwezen naar een nominale vorm worden gebruikt om te verwijzen naar een 2e persoon referent. Heine & Song, 2011:602). Zie onderstaande voorbeeld (34):

34. (Dui) *Was wünscht der Herr? Hat er sich schon entschieden?*
Wat wenst de heer? Heeft u zich al besloten?
Wat wenst meneer? Heeft u (heb je) al besloten?

Intensiverende woorden, of anders genoemd versterkers, zijn vooral in talen gesproken in Zuidoost-Azië een bron van nieuwe persoonlijke voornaamwoorden. Heine en Song (2011: 602i)

geven het volgende voorbeeld. In het Koreaans werd in de 16e eeuw het woord **jeo** gebruikt als intensiverende of wederkerende vorm voor alle ‘adellijke’ eretitels. In de 19e eeuw was **jeo** echter veranderd in het voornaamwoord 1e persoon voor iemand uit een lage adellijke klasse. Versterkende vormen kunnen gecombineerd worden met plurificatie om zo voornaamwoorden te vormen om respect of sociale afstand aan te duiden (Heine & Song, 2011: 605). Zo is in het Bengalees het meest respectvolle voornaamwoord **apnar**, dat is een gegrammaticaliseerde meervoudsvorm van het wederkerige **apni** (Head 1978 geciteerd door Heine & Song, 2011: 605)

Een derde bron voor 2e persoon voornaamwoorden zijn **nominale concepten**. Vooral desemantisatie, het verlies of verschuiven van betekenis is een grammaticalisatieproces¹¹ dat bijdraagt aan het ontstaan van nieuwe voornaamwoorden (Heine & Song, 2011: 606). Een voorbeeld hiervan is het Nederlandse **u** dat ontstaan is uit *uwe Edelheid* (Siewierska, 2004:224). In dit voorbeeld is duidelijk te zien dat *uwe Edelheid* flink geërodeerd is, ofwel er heeft erosie¹² plaatsgevonden¹³.

De laatste bron voor nieuwe woorden, **plurificatie** heeft een aanzienlijk bijdrage geleverd aan het ontstaan van 2e persoon persoonlijke voornaamwoorden (Heine & Song, 2011:600). Plurificatie houdt in dat een meervoudsvorm van een persoonlijk voornaamwoord gebruikt wordt om te verwijzen naar een persoon (Heine & Song, 2011:600). Deze vorm van persoonlijk voornaamwoordgebruik is een strategie om iemand te onderscheiden in sociale status of wordt gebruikt als beleefdheidsvorm.

3.2.3 Herkomst 3e persoon voornaamwoorden

Voor de 3e persoon geldt dat **ruimtelijke verwijzingen** de meest gebruikelijke bron zijn (Heine & Song, 2011: 595). Vooral de aanwijzende voornaamwoorden worden gebruikt. Een voorbeeld is hier het distale aanwijzende voornaamwoord **da** in Sranan (Creooltaal, gebaseerd op o.a. Engels, gesproken in Suriname). **Da** is ontstaan uit het Engelse *that* en via *dati* in *da* geëvolueerd tot het ‘zwakke’ 3e persoon voornaamwoord met als betekenis ‘het’.

Een tweede bron voor 3e persoon voornaamwoorden zijn **nominale concepten** (Heine & Song, 2011: 596). Nominale concepten kunnen via het grammaticalisatieproces veranderen in persoonlijke voornaamwoorden. Enkele concepten die hiervoor in aanmerking komen, zijn

¹¹ (zie ook hoofdstuk 2 paragraaf 2.2.2.7)

¹² (zie hoofdstuk 2 paragraaf 2.2.2.9)

¹³ Ook in Afrikaans wordt *u* gebruikt. Hoewel het pas later aan de woordenschat toegevoegd is, aangezien het in het 17e eeuws Nederlands nog niet algemeen in gebruik was (van der Sijs, 2010).

beleefdheidsfrases, termen die sociale status uitdrukken, beroepen en algemene naamwoorden voor mensen. Vooral die laatste categorie, waarbij een zelfstandig naamwoord met als betekenis een mens of persoon gebruikt wordt, heeft de neiging om zich te ontwikkelen tot een persoonlijk voornaamwoord. In veel Afrikaanse talen is hiervan bewijs gevonden: in de Khoisantaal ||Ani, gesproken in Botswana, is het zelfstandig naamwoord **khó(e)-mà** (persoon-mannelijk enkelvoud) ‘manspersoon’ of ‘man’ gegrammaticaliseerd naar het persoonlijke voornaamwoord mannelijk 3e persoon enkelvoud **khó(e)mà** ‘hij’. Door erosie is **Khó(e)mà** veranderd in het huidige **khóm** (Heine & Song, 2011:596).

Een derde bron voor de 3e persoon meervoud zijn de **intensiveerders** (intensifiers). Cross-linguïstisch onderzoek toont aan dat wederkerende voornaamwoorden die eindigen op **-zelf** en ‘identiteitswoorden’ zoals **‘the same’** een bron zijn voor persoonlijke voornaamwoorden. Woorden veranderen in één richting (unidirectionaliteit) en vervolgens vindt er desemantiserende plaats, waarbij de verwijzing naar de 3e persoon de enige overblijvende semantische functie is (Heine & Song, 2011:599).

In de volgende zin 35 is **himself** gebruikt als een intensiveerder (het legt de nadruk helemaal op het onderwerp).

35. (Eng) *President Obama himself tipped off the entire world to the rescue. (Bybee, 2015:150)*
 President Obama hemzelf getipt de gehele wereld te hulp schieten.
 ‘President Obama heeft zelf de hele wereld getipt.’

Dit gebruik van een **wederkerend voornaamwoord** kan een bron zijn voor het ontstaan van nieuwe persoonlijke voornaamwoorden, zoals in het Turks. In het Turks kan het naamwoord *kendi*, dat ‘zelf’ betekent, gebruikt worden als 3e persoon enkelvoud. Zie onderstaand voorbeeld:

36. (Turks) *Kendisi*   *opera-ya*   *gitti*   (Siewierska, 2004:226)
 hij (beleefdheidsvorm) opera ging   naar de
 ‘hij ging naar de opera.’

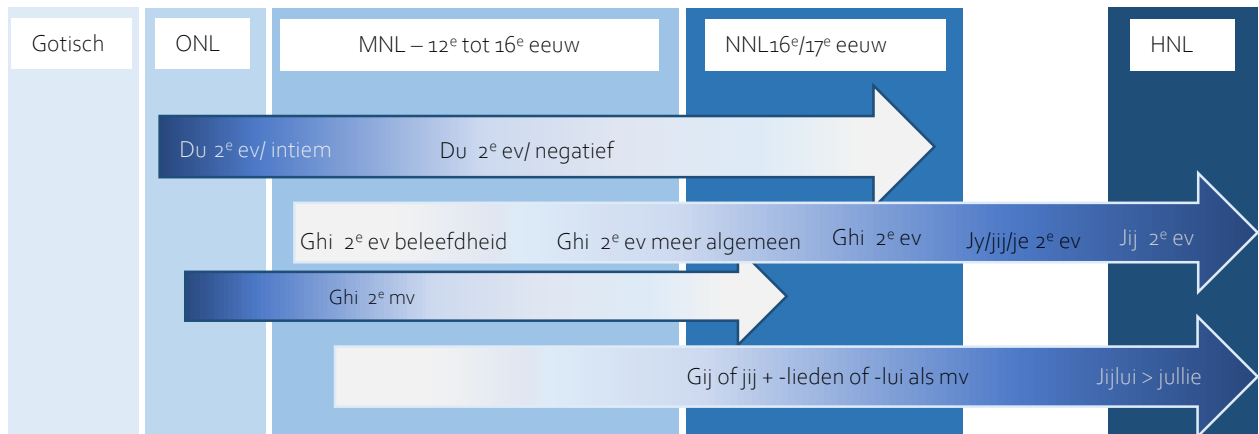
3.3 Grammaticalisatie van (vroeg) Nederlandse en Afrikaanse persoonlijke voornaamwoorden

In de volgende paragrafen wordt meer specifiek naar het ontstaan van de Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden gekeken. Deze ‘vroeg’ voornaamwoorden maken ook deel uit van de Afrikaanse woordenschat, aangezien Afrikaans voor een groot deel uit het Nederlands ontstaan is (Raidt, 1977: 3; Carstens, 2011: 129).

3.3.1 De 2e persoonvorm *jij/je/jy*

In subparagraaf 3.2.2 is genoemd dat het Proto-Germaanse **du** de bron is voor de 2^e persoon enkelvoud in de Germaanse talen. Om van **du** bij *jij* uit te komen, heeft het Nederlandse persoonlijke voornaamwoord heel wat veranderingen ondergaan.

De ontstaansgeschiedenis van het Nederlandse persoonlijke voornaamwoord is redelijk uitvoerig besproken door Vor der Hake (1915) en Vermaas (2002). In deze studies is geen verband gelegd met grammaticalisatie. Gebaseerd op de literatuur is wel het grammaticalisatieproces herkenbaar. In elk geval lijkt het erop dat er verschillende stadia van een grammaticaliseroute te herkennen zijn. Deze bespreking is ook geldig voor het Afrikaans, aangezien dat voor een groot deel gebaseerd is op het 17^e-eeuwse Nederlands. In deze eeuw werd al *jij* gebruikt als persoonlijk voornaamwoord.

Figuur 1: Veranderingen in voornaamwoorden

Van de verschillende stadia volgen enkele voorbeelden, de meeste komen uit bekende Nederlandse middeleeuwse literaire werken. Een van de oudste en waarschijnlijk bekendste teksten is de volgende zin:

37. (ONL) *Hebban olla vogala nestas hagunnan hinase hic enda **thu** wat unbidan we nu*
 Alle vogels hebben nesten gebouwd behalve ik en **jij**, wat doen we nu?

In 37 kan ook het woordje **thu** herkend worden, een van de vroege vormen van het persoonlijke voornaamwoord **du**. Zoals dat later werd gebruikt in Middelnederlands:

38. (MNL) *Du best so hoefsch, du heefs verdient. (Floris ende Blancefloer in Zeven eeuwen)*¹⁴

Tot de 16/17^e eeuw werden er in de Nederlanden (huidige Nederland en België) verschillende dialecten gesproken: Brabants, Vlaams, Hollands en Limburgs. Door de economische en politieke ontwikkelingen in die tijd ontstond de behoefte aan een standaardtaal; een taal die voor iedereen te begrijpen was (Van Oostendorp & Van der Sijs 2019: 13). Uit de genoemde dialecten ontstond in de 16^e/17^e eeuw zo een ‘standaardtaal’, het Nieuw Nederlands (NNL). Veel literaire werken uit deze periode werden geschreven door schrijvers die in Brabant en Vlaanderen leefden (de Bree, 1987: 66).

Waarschijnlijk werden in Holland, eigenlijk langs de kust, alle *ghi* vormen uitgesproken als *j*-varianten: *ji*, *jy* en *je*. Deze vormen komen uit het Ingweoons (De Bree, 1987:252). Er zijn echter nauwelijks bewijzen, aangezien er weinig bronnen zijn van en over deze dialecten. Een andere verklaring die gegeven wordt, is dat het enclitische *je* een gevolg is van fonetische vervorming van *gi* (de Vaan, 2017:167). Dit is gebaseerd op de verklaring van Verdenius (1946), die stelt dat *jij* en *je* voortkomen uit de enclitische vorm van *hebdi>hebdži>hebži>hebji> ji>jy>jij* (vetgedrukte deel is mijn invulling). Daarnaast toont De Vaan (2017:167-168) aan dat *je* al twee eeuwen voor *jij* gebruikt werd in het Nederlands; *jij* wordt pas in de zestiende eeuw voor het eerst gebruikt in geschreven teksten, terwijl *je* (enclitisch) al terug te vinden is in een tekst uit de veertiende eeuw.

Deze ontwikkeling vertoont grote overeenkomst met de grammaticaliseroute

- (i). *Lexicaal item> grammaticaal woord> enclitisch > affix> nieuw woord*

(Hopper & Traugott, 2003:7)

39. (MNL) *Ysengrijn sprac: "hebdi gheleert an uwen oem dus lieghen apeert?"*
(Van den vos Reynaerde in Zeven eeuwen)
40. (MNL) *Godsat hebdi diet sochte!* (Beatrijs in Zeven eeuwen)
41. (MNL) *Kenje me niet Zaertje Jans?* (Thomas Asselijn in Zeven eeuwen)
42. (MNL) *Hoe ist, hebje tot jouwend ook wat schade gellen?* (Thomas Asselijn in Zeven eeuwen)

Naast de bovengenoemde vormveranderingen heeft er ook een verschuiving in betekenis plaatsgevonden rond het woord *ghi*. In het MNL (Middelnederlands) werd *ghi*, dat tot dan toe

---

¹⁴ Alle zinnen met deze verwijzing komen uit de volgende bron: Griss, J.J & De Raaf, K.H. 1925. Zeven eeuwen spiegel der Nederlandsche letteren van 1200 tot heden. 3e druk. Rotterdam:W.L. & J Brusse's uitgeversmaatschappij.

verwees naar meerdere mensen (plurificatie), steeds meer gebruikt als de beleefdheidsvorm voor de 2e persoon enkelvoud. Hierdoor raakte **du** op de achtergrond, het werd in de latere middeleeuwen nog gebruikt als er met minachting over of tegen iemand gesproken werd. Uiteindelijk nam **ghy** (**ij**) de plek helemaal over van **du**.

Gebruik van **ghi** als meervoud, beleefdheidsvorm 2^e persoon enkelvoud en geheel als 2^e persoon enkelvoud:

43. (MNL) *Hi antworde met sinne: "Ghi wet, wel lieve vriendinne, dat wi langhe hebben ghedragen minne al onsen daghen."* (Beatrijs in Zeven eeuwen)
44. (MNL) *"Heere Ysengrijn, als ghi doet en soude den coninc niet dincken goet ende ghine bleves heden onbegrepen dat ghi sijn vel so hebt ghenepen ..."* (Van den vos Reynaerde in Zeven eeuwen)
45. (MNL) *Ghij bint u siele met swaren banden;* (Anna Bijns in Zeven eeuwen)
46. (MNL) *Doch 't schijnt gij nergens naer en vraegt, ghij with et al verscheuren;* (Geusen-liedenkes – Zeven eeuwen)

3.3.2 Nederlandse 3^e persoon meervoud

In het Proto-Indo-Europees, de voorloper van onder andere de Germaanse talen, bestond geen voornaamwoord voor de 3e persoon. Hiervoor werd een demonstratief voornaamwoord gebruikt (Beekes, 1990:249). Demonstratieve voornaamwoorden maken deel uit van de ruimtelijke verwijzingen die Heine en Song (2011:594) benoemen als een van de mogelijke lexicale bronnen. In veel Europese talen is het demonstratieve voornaamwoord gegrammaticaliseerd tot een 3^e persoon voornaamwoord, zo ook in het Nederlands. Het Nederlandse **zij** is gevormd vanuit **sie/si** tot het huidige onder invloed van de andere voornaamwoorden **hij**, **gij** en **wij** (Van der Sijs, 2010). Hieronder is een verkorte weergave van de verschillende stadia van ontwikkeling:

(ONL) *sie /si>*   MNL *si>*   NNL *zy en onbeklemtoond ze*   (Van der Sijs, 2010)

3.3.3 Afrikaanse 3e persoon meervoud

Het Afrikaans gebruikt **hulle** als voornaamwoord voor de 3e persoon meervoud en niet **zij** (**sy**) zoals in het Nederlands. **Sy** wordt als persoonlijk voornaamwoord alleen gebruikt als 3e persoon enkelvoud vrouwelijk. Ten tijde van aankomst en vestiging van de Nederlandse kolonisten in het huidige Zuid-Afrika was het 17^e-eeuwse Nederlands de spreektaal, maar in teksten die vrij snel verschenen na deze tijd, zijn al taalveranderingen waar te nemen die afwijken van het

Nederlands dat in Nederland gesproken werd. Een van die veranderingen is het persoonlijke voornaamwoord voor de 3e persoon meervoud: **hulle**.

In de literatuur zijn verschillende woorden aangeduid als de oorsprong voor **hulle**, aan de ene kant wordt **hunlui/hunlieden** genoemd (Raidt, 1977:185; Scholtz, 1963 geciteerd in Goossens, 1994:63) en aan de andere kant **heurlui** (Kloeke, 1950: 350 en Goossens, 1994:69). **Heurlui** is een samengesteld woord waarbij de het eerste deel **heur**, een vorm van **haar** is. **Lui** is een verwijzing naar mensen. **Heurlui** werd gebruikt als objectsvorm voor de 3e persoon meervoud.

Bij nadere beschouwing blijkt **heurlui**, afkomstig uit het Zuid-Hollandse dialect, de oorsprong te zijn voor **hulle** (Goossens, 1994:69). '**Hunlui** bestond niet aan de Kaap' (Goossens, 1994:63) en kan dus niet de voorloper van **hulle** zijn. Het woord **hulle** is gevormd door de mensen in De Kaap en heeft daar de onderwerpsfunctie van 3e persoon meervoud gekregen (Goossens, 1994:63). De lexicale oorsprong van **hulle** is met andere woorden een ander voornaamwoordelijk concept geweest. Het oudste bewijs van **hulle** als persoonlijke voornaamwoord is een geschreven getuigenverklaring uit 1772 (Raidt, 1994:206) en drie jaar later was **hulle** al helemaal ingeburgerd als het persoonlijk voornaamwoord (Raidt, 1977:185).

3.4 Onpersoonlijk gebruik van persoonlijke voornaamwoorden

Uit onderzoek blijkt dat een persoonlijk voornaamwoord niet altijd verwijst naar een bekende referent (o.a. Siewierska, 2011; Gast & van der Auwera, 2013). Als dat het geval is, dan worden voornaamwoorden niet anaforisch gebruikt. Dan is eerder sprake van onpersoonlijk gebruik van persoonlijke voornaamwoorden. Ze hebben dan een intentionele interpretatie, ze verwijzen naar een mens of mensen zonder verder specifiek te zijn (Gast & van der Auwera, 2013:122). De persoonlijke voornaamwoorden kunnen in een onpersoonlijke constructie gebruikt worden als een

“pronominale uitdrukking van impersonalisatie, d.w.z. het proces van het vullen van een argumentpositie van een predicaat met een variabele die zich uitstrekt over sets van menselijke deelnemers zonder een verwijzende link tot stand te brengen naar een entiteit uit het universum van discours” (Gast & van der Auwera 2013: 124, eigen vertaling).

Dit zou er op kunnen duiden dat er sprake is van grammaticalisatie van de persoonlijke voornaamwoorden naar gebruik in onpersoonlijke context.

In het Nederlands is **men** een van de woorden die gebruikt kan worden in een onpersoonlijke constructie, maar dit wordt steeds minder (De Hoop & Tarenskeen, 2015:164; Weerman, 2006).

Het is zeker niet meer de enige manier om te verwijzen naar een onpersoonlijke menselijke identiteit. Ook het Afrikaans kent zo'n voornaamwoord (**(n) mens**, dat veelal in gebruik is in onpersoonlijke constructies. In tegenstelling tot de Nederlandse variant is het echter nog volop geaccepteerd in onpersoonlijke contexten. Om in onpersoonlijke contexten toch naar mensen die onbekend zijn te kunnen verwijzen, worden andere strategieën gebruikt. Een van de ontwikkelingen is dus het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden.

Het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten is niet slechts een stilistisch verschil, het heeft ook invloed op het betrekken van de spreker en de luisteraar bij de boodschap (Weerman, 2006:8; Helmbrecht, 2015:178). De spreker en luisteraar zijn betrokken of kunnen deel uitmaken van de referenten (Siewierska, 2004:212). Als de nadruk sterker op de inclusiviteit van de ontvanger ligt, wordt hij nadrukkelijk uitgenodigd om zichzelf te verplaatsen in de besproken situatie (Siewierska, 2004:212). Door persoonlijke voornaamwoorden te gebruiken, kan de spreker een band scheppen met de luisteraar. In het bijzonder door **je**, **you** of **jy** te gebruiken in een zin. Hiermee wordt er ingespeeld op de empathie en het solidariteitsgevoel van de toehoorder (Deringer *et al.*, 2015:324). Deze mogelijkheid is er niet als onbepaalde voornaamwoorden worden gebruikt (Helmbrecht, 2015:178).

Een spreker kan een persoonlijk voornaamwoord juist ook gebruiken om een boodschap op een algemenere of minder bedreigende wijze te brengen. Hij verpakt de boodschap dan als een algemene stelling of door afstand te creëren (Siewierska, 2004:212). Met andere woorden: de spreker distantieert zich van de handeling.

Zie onderstaande voorbeelden voor een verduidelijking van het verschil:

47. (Eng) *You are drunk.* (Gast *et al.*, 2015:148)
Je bent dronken.
48. (Eng) *You shouldn't drink and drive.* (Gast *et al.*, 2015:148)
Je moet niet drinken en rijden.

In zin 47 kan de betekenis zijn dat iemand direct aangesproken wordt op zijn staat van zijn. In dat geval heeft de aangesprokene te veel gedronken en de spreker geeft bijvoorbeeld aan dat de hoorder niet in staat is om zelf achter het stuur te kruipen, het is beter dat hij een taxi neemt (Gast *et al.*, 2015:149).

Voorbeeldzin 48 is daarentegen op meerdere manieren te interpreteren, afhankelijk van de context: het kan een rechtstreekse boodschap zijn voor de dronken persoon als hij de hint naar de taxi niet begrijpt. Zin 48 kan ook een mogelijke waarschuwing zijn voor iemand die uit gaat. In dit geval krijgt de uitspraak een veel algemenere betekenis, omdat hij geldt voor alle mensen in dezelfde situatie. Verder zou zin 48 geïnterpreteerd kunnen worden als de uitleg die een ouder

aan zijn kind geeft als ze na een etentje bij vrienden naar huis lopen. De spreker benoemt de situatie dan zonder direct naar zichzelf te verwijzen (Gast *et al.*, 2015:149). De zin kan uiteraard ook gebruikt worden om dezelfde boodschap over te dragen als in zin 47.

You en **je** kunnen dus in veel verschillende contexten gebruikt worden. In zinnen met een algemene betekenis die gelden voor alle menselijke wezen, zoals

49. (Eng) *You only live once.*
Je leeft maar een keer.

... en in zinnen waarin het gaat om empathie en solidariteit te benadrukken of te bereiken (Deringer *et al.*, 2015:324). Door een hypothetische situatie te beschrijven, nodigt de spreker de toehoorder uit om zichzelf in te leven in de gegeven situatie (Deringer *et al.*, 2015:318).

50. (Ned) *Je weet als je voor de klas staat dat het wel eens wat moeilijker gaat.*

De bovengenoemde zin 50 kan een deel van een gesprek zijn, waarin iemand vertelt over hoe het is om les te geven. Door **je** te gebruiken in plaats van **ik** wordt de luisteraar uitgenodigd om zich te verplaatsen in de situatie van de lesgever.

Een hypothetische beschrijving kan er ook voor zorgen dat de spreker de directe betekenis buiten zichzelf plaatst, zo neemt hij er juist afstand van, meestal om begrip te kweken bij de hoorder. Zo ontstaat empathie met de beschreven doelgroep en een solidariteitsgevoel tussen spreker en hoorder. Hiervan is de taal van sporters een bekend verschijnsel. Als een voetballer geïnterviewd wordt over het verloop van een wedstrijd dan kan hij zo'n uitspraak doen:

51. (Ned) *"Als spits moet je zelfzuchtig zijn als je doelpunten wilt maken."*

Door een uitspraak zoals in 51 geeft de spreker de luisteraar de mogelijkheid om zich te verplaatsen in de plek van de speler (simulatie) en zo begrip te krijgen voor de situatie en empathie te voelen voor spelers. En de spreker verwijst niet direct naar zichzelf.

Deze veranderingen zijn ook waar te nemen bij de Engelse persoonlijke voornaamwoorden **we**, **you** en **they**. **They** wordt natuurlijk gebruikt om naar anderen te verwijzen en vooral niet naar jezelf. Van deze persoonlijke voornaamwoorden zou **they** de meest gebruikte zijn in een onpersoonlijke context (Siewierska, 2004:211). Desondanks blijkt uit een onderzoek naar het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in Engelse kwaliteitskranten dat **they** slechts onpersoonlijk gebruikt wordt als auteurs situaties beschrijven zonder te parafraseren, omdat ze niet de verantwoordelijkheid willen nemen voor een eigen mening (Skorupa & Dubovičienė, 2016:86).

3.5 De contexten waarin persoonlijke voornaamwoorden onpersoonlijk zijn

Er is genoeg literatuur over verschillende gebruikscontexten, waarin duidelijk wordt dat een persoonlijk voornaamwoord niet slechts een persoonlijke betekenis heeft, maar juist een onpersoonlijke. In de volgende paragrafen worden de onderzoeken over gebruikscontexten door Siewierska en Papastathi (2011), Gast en van der Auwera (2013) en van Olmen en Breed (2018) besproken, evenals hun conclusies.

3.5.1 Siewierska en Papastathi

Siewierska en Papastathi (2011) hebben een studie gedaan naar het gebruik van de 3e persoon meervoud in onpersoonlijke contexten en op grond daarvan een semantische kaart samengesteld. Deze contexten zijn gebaseerd op de volgende vijf gebruiken: universeel (*universal*), collectief (*corporate*), vaag (*vague*), afleidbaar (*inferential*) en specifiek existentieel (*specific existential*). Zie de volgende voorbeelden die Siewierska en Papastathi (2011: 567) geven ter verduidelijking:

52. (Eng)	<i>In Spain they eat late</i>	<i>universal use</i>
	In Spanje ze eten laat	
	‘In Spanje eten ze laat.’	
53. (Eng)	<i>They changed the taxed laws last year</i>	<i>corporate use</i>
	Ze veranderden de belastingwetgeving laatst jaar	
	‘Afgelopen jaar hebben ze de belastingwetgeving veranderd.’	
54. (Eng)	<i>They have found his bike in the back of the barn</i>	<i>vague use</i>
	Ze hebben gevonden zijn fiets in de achterkant van de schuur	
	‘Ze hebben zijn fiets achter in de schuur gevonden.’	
55. (Eng)	<i>They have been frying chips here</i>	<i>inferential use</i>
	Ze hebben zijn frituren friet hier	
	‘Ze hebben hier friet gebakken.’	
56. (Eng)	<i>They’re knocking on the door</i>	<i>specific existential</i>
	Ze zijn kloppen op de deur	
	‘Ze kloppen op de deur.’	

Vanuit een semantisch perspectief kunnen de 3e persoon meervoud onpersoonlijke constructies beschouwd worden als constructies die niet referentieel zijn, maar wel verwijzen naar een menselijk onderwerp, waarbij de spreker en de hoorder uitgesloten zijn (Siewierska & Papastathi, 2011:577). Dit is een groot verschil met de 2e persoon enkelvoud, waarbij het onpersoonlijke gebruik juist nadrukkelijk de spreker en/of de hoorder insluit (zie ook 3.4).

Siewierska en Papastathi (2011:578) benadrukken dat er een verschil is tussen het onpersoonlijke gebruik en het anaforische gebruik van de 3^e persoon meervoud, verwijzend naar een niet-specifieke antecedent. In het laatste geval wordt terugverwezen naar bijvoorbeeld *iedereen* of *iemand*. Zie het onderstaande voorbeeld ter verduidelijking:

57. (Ned) *Harry ijsbeerde door zijn nieuwe kamer. Iemand wist dat hij niet meer in de bezemkast woonde en blijktbaar ook dat hij de eerste brief niet had ontvangen. Dat betekende toch dat ze het opnieuw zouden proberen.*
(Rowling, 1997:31)

In bovenstaand voorbeeld (57) verwijst *ze* terug naar *iemand*. *Iemand* is een niet-specifieke antecedent. De lezer weet nog niet wie er bedoeld wordt.

Het noodzakelijke interpreteren van de 3^e persoon onpersoonlijk als een groep, in tegenstelling tot de mogelijkheid dat er verwezen wordt naar een individu, duidt op een universele of collectieve (corporate) referent. De collectieve referent valt samen met de andere drie gebruiken, vaag, afleidbaar en specifiek onder het label ‘existentieel’ (Siewierska & Papastathi, 2011:581). Met ‘existentieel’ wordt bedoeld dat er verwezen wordt naar een individu of een groep die de spreker niet kent of waarmee hij zich niet specifiek wil identificeren.

Wanneer de 3e persoon meervoud onpersoonlijk wordt gebruikt om een algemene uitspraak te doen of wanneer er verwezen wordt naar een organisatie, dan is er eigenlijk sprake van een semi-onpersoonlijke gebruik, aangezien de referent gedeeltelijk bekend is. Zie onderstaand voorbeeld:

58. (Ned) *Ze hebben de belastingen weer verhoogd.*
(Siewierska & Papastathi, 2011:576 - mijn vertaling/bewerking)

Uit bovenstaande zin (58) kan afgeleid worden dat of de Belastingdienst of de regering bedoeld wordt, maar niet de verantwoordelijke persoon (het individu is onbekend). Met andere woorden: ‘het collectief’ is gegeven en niet een specifieke persoon, daarom kan de interpretatie van de referent alleen maar meervoud zijn. Meestal duidt het gezegde samen met specifieke woorden in de zin op een collectief. In zin 58 duidt de combinatie ‘hebben verhoogd + belastingen’ op een organisatie (Siewierska & Papastathi, 2011: 582).

De identificatie van de referent zorgt voor het onderscheid tussen universeel of collectief (corporate) gebruik. Een tijd- of plaatsaanduiding in een zin, zoals een jaartal of een land, is meestal een aanwijzing dat er sprake is van een universele context. Verder moet de lezer een collectieve referent kunnen afleiden. Zie de volgende zinnen¹⁵ (Siewierska & Papastathi, 2011:581):

59. (Ned) *In Spanje eten ze laat.*
 60. (Ned) *In 1955 bekommerden ze zich niet of carrière mogelijkheden.*
 61. (Ned) *Om 10 drinken ze koffie.*

De interpretatie van zin (59) is dat de inwoners van Spanje allemaal laat eten. Bij het universele gebruik wordt niet een specifieke gebeurtenis beschreven, maar eerder een algemene waarheid/stelling die onafhankelijk is van tijd (Siewierska & Papastathi, 2011:582).

In zin 60 is het eenvoudig om te denken en refereren aan mensen die leefden in 1955, terwijl in zin 61 het niet duidelijk is om wie het gaat, ondanks dat er een tijdsbepaling gegeven is.

De volgende drie contexten: vaag, afleidbaar en specifiek zijn in tegenstelling tot de universele en ‘collectieve’ gebruiken volledig onpersoonlijk, omdat er nauwelijks of geen informatie is over de mogelijke referent (Siewierska & Papastathi, 2011:581). Er is niet af te leiden of het om een individu of een groep gaat. Met andere woorden: beide opties zijn mogelijk. Zie volgende voorbeeld:

62. (Ned) *Ze hebben je fiets gevonden in het park.*
(gebaseerd op Siewierska & Papastathi - mijn bewerking en vertaling)

In bovenstaande zin 62 is het niet duidelijk of er slechts één vinder is of dat er meerdere vindere zijn. In dit geval is **ze** niet een aanwijzing voor meervoud, het kan beschouwd worden als een getal neutrale aanduiding.

63. (Ned) *Ze hebben hier pizza gegeten.*
(gebaseerd op Siewierska & Papastathi - mijn bewerking en vertaling)

In 63 is een afleiding gemaakt op basis van bijvoorbeeld de overblijfselen van de pizzadoos of de geur van pizza die nog in de kamer hangt. Hiermee onderscheidt dit gebruik zich van het ‘vage’.

¹⁵ De voorbeeldzinnen in deze paragraaf zijn overgenomen uit Siewierska en Papastathi, 2011. Ze zijn vertaald om aan te sluiten bij de lopende tekst.

De contexten waarin persoonlijke voornaamwoorden onpersoonlijk zijn

Uit de omstandigheden is af te leiden dat er mensen bij betrokken (kunnen) zijn. Ook kan er uit afgeleid worden wat er gebeurd is (Siewierska & Papastathi, 2011:583).

De volgende zin is wel onpersoonlijk, maar specifiek:

64. (Ned) *Ze staan al voor de deur.* (Siewierska & Papastathi, mijn bewerking en vertaling)

Hoewel ‘ze’ in zin 64 een onpersoonlijke verwijzing is voor de lezer of buitenstaander, hoeft dit niet het geval te zijn voor de spreker en toehoorder. De referent kan door het tijd en ruimte aspect bekend zijn. Bijvoorbeeld door een vervolgzin:

65. (Ned) *Ze staan al voor de deur...
Het zijn je oom en tante die als eerste aangekomen zijn.*

Samenvattend zijn de verschillen tussen de vijf types van de 3e persoon onpersoonlijke voornaamwoorden zo weer te geven in een tabel.

Tabel 3: Verschillen tussen de vijf types onpersoonlijk gebruik (Siewierska & Papastathi, 2011:583, eigen vertaling)

Eigenschap	Universeel	collectief	Vaag	Afleidbaar	Specifiek
Interpretatie als meervoud	x	x	-	-	-
Afbakening door plaatsbepaling	x	-	-	-	-
Afbakening door gezegde	-	x	-	-	-
Verankerd in tijd	-	x	x	x	x
Specifiek tijdsaanduiding	-	-	-	-	x
Afleidbaar uit context	-	-	-	x	-

Naast de bovengenoemde types onpersoonlijk gebruik geven Siewierska en Papastathi (2011:584) aan dat er nog een onpersoonlijk gebruik bestaat, zie de volgende zin:

66. (Eng) *They say this house is haunted.* (Van Olmen & Breed, 2020)

(Ned) *Ze zeggen dat het spookt in dit huis.* (Van Olmen & Breed, mijn vertaling)

(Afr) *Hulle sê dit spook in daar dié huis.* (Van Olmen & Breed, 2020)

In 66 is sprake van een ‘*speech act verb*’. De *speech act verb* gaat om werkwoorden die te maken hebben met communicatie, zoals praten, zeggen, fluisteren en spreken. Uit de context is niet af te leiden wie *ze* is, maar het is ook geen vaag gebruik, omdat de zin niet gebonden is aan een specifieke gebeurtenis. Volgens Siewierska en Papastathi (2011:585) kan *ze* niet vervangen worden door iemand, aangezien *ze* verwijst naar mensen in het algemeen of een groep mensen in gegeven tijd en ruimte. Met andere woorden *ze* kan vervangen worden door ‘mensen’ (Van Olmen & Breed, 2020). Vergelijk de twee volgende alternatieven voor zin 66: ‘*iemand zegt dat het spookt in dit huis*’ en ‘*mensen zeggen dat het spookt in dit huis*’ De eerste heeft niet dezelfde betekenis als zin 66, terwijl de tweede zin een goed alternatief is.

3.5.2 Gast en van der Auwera

Gast en van der Auwera (2013) hebben zowel voor de 3e persoon meervoud als 2e persoon enkelvoud contexten beschreven waarin het persoonlijke voornaamwoord onpersoonlijk gebruikt wordt. Ze hebben een andere benadering dan Siewierska en Papastathi, maar er is zeker overlap.

Existentieel - Universeel

Gast en van der Auwera (2011:141) maken een onderscheid tussen twee dimensies, namelijk existentiële gebruiken aan de ene kant en universele/generische gebruiken aan de andere kant, waarbij ‘*existentieel*’ verwijst naar mensen in een bepaalde context, gekenmerkt door een tijd en/of plek aanduiding. Terwijl ‘*universeel*’ gaat om algemene uitspraken die op enig moment voor iedereen kunnen gelden.

Naast dit onderscheid hebben Gast en van der Auwera (2013) de volgende variabelen beschreven: Veridicaliteit, modaliteit, interne focus en externe focus.

Veridicaliteit

Bij veridicaliteit gaat het over waarheid. Een zin die als veridicaal aangeduid wordt, beschrijft een gebeurtenis die wáár is (Janssen *et al.*, 2013: 63). Daartegenover staat een non-veridicale zin: de uiting in de zin kan waar zijn (Janssen *et al.*, 2013:63). Anders gezegd er is sprake van een non-veridicale context: ‘een context waarin de waarheid van een ingebedde zin niet wordt gegarandeerd door de waarheid van het geheel’ (Hoeksema, 1999:160).

De contexten waarin persoonlijke voornaamwoorden onpersoonlijk zijn

67. (Ned) *Je leeft maar één keer.* (Breed & van Olmen, 2017:3, mijn vertaling)

68. (Ned) *Als je naar Engeland gaat, is het een goed idee om een regenjas mee te nemen.*
(eigen voorbeeld)

In zin 67 is sprake van een veridicale uitspraak, aangezien deze uitspraak voor alle levende wezens geldt, onafhankelijk van tijd en plek.

Zin 68 is een voorbeeld van een zin die non-veridicaal is, aangezien dit gebonden is aan een bepaalde plek (en misschien een bepaalde reistijd, alhoewel die niet gegeven is).

Modaliteit

Zinnen met een modaal werkwoord hebben een invloed op de veridicaliteit van een zin. Modale werkwoorden duiden namelijk op een mogelijkheid, een intentie of een noodzakelijkheid (Gast & van der Auwera, 2013:137). Zie het volgende voorbeeld:

69. (Ned) *Je moet niet drinken en besturen.*

Bovengenoemde zin 69 is een voorbeeld van een niet-veridicale modale zin. Door het gebruik van het modale werkwoord ‘moet’ valt de betekenis niet onder universeel gebruik.

Intern – extern (inclusief – exclusief)

Het verschil tussen intern en extern verduidelijken Gast en van der Auwera (2013:139) aan de hand van het volgende voorbeeld:

70. (Eng) *John found out that one gets sick when one eats these mushrooms.*

John vond uit dat iemand wordt ziek als iemand eet deze paddenstoelen.

‘John leerde dat je ziek wordt als je deze paddenstoelen eet.’

71. (Eng) *John found out that people get sick when they eat these mushrooms.*

John vond uit dat mensen worden ziek als ze eten deze paddenstoelen.

‘John leerde dat mensen ziek worden als ze deze paddenstoelen eten.’

In zin 70 is het John zelf die de paddenstoelen gegeten heeft en hij werd er ziek van. Hier is sprake van een intern/inclusief perspectief; de spreker sluit zichzelf in als mogelijke referent. Terwijl in zin 71 het om een extern/exclusief perspectief gaat. John heeft ergens gelezen of gehoord dat mensen ziek worden van het eten van bepaalde paddenstoelen, maar hij heeft het zelf niet ervaren en dus sluit de spreker zichzelf uit als mogelijke referent.

Gast en van der Auwera (2011:143) hebben enkele aanpassingen gemaakt in de opgenomen gebruikscontexten ten opzichte van Siewierska en Papastathi (2011). Daar waar Siewierska en Papastathi een onderscheid maken tussen ‘vaag’, ‘afleidbaar’ en ‘specifiek’ hebben Gast en van der Auwera deze kenmerken samengevoegd, omdat er volgens hen geen bewijs is in de onderzochte talen dat het onderscheid nodig is (Gast & van der Auwera, 2013:143). Een tweede aanpassing is de toevoeging van de categorie *getal*. Zoals eerder aangegeven, hebben zij contexten beschreven voor zowel de 3e persoon meervoud als de 2e persoon enkelvoud. Verder is duidelijk dat een zin met ‘*ze*’ of ‘*men*’ niet altijd naar meerdere mensen verwijst. Kijk weer naar voorbeeld zin 72:

72. (Ned) *Ze hebben je fiets gevonden in het park.*

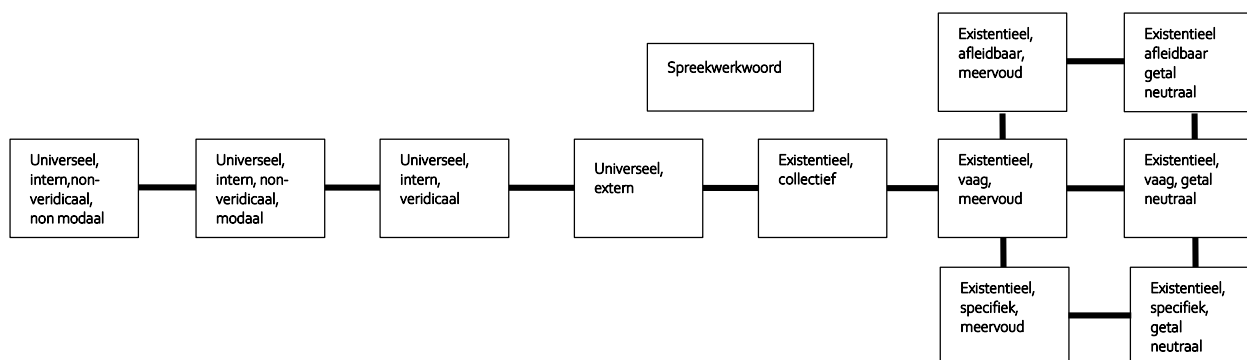
Uit deze zin (72) blijkt niet of er naar 1 persoon verwezen wordt of naar meerdere. Daarmee kun je zeggen dat de betekenis ‘*getal neutraal*’ is. Volgens Gast en van der Auwera zijn er zeven gebruikscontexten te herkennen, zie onderstaande Tabel 4. In alle zeven beschreven contexten kan *men* gebruikt worden (ondanks het feit dat ‘*men*’ in onbruik raakt). In vier van deze contexten kan ‘*ze*’ gebruikt worden. En in de overige drie contexten kan ‘*je*’ gebruikt worden.

Tabel 4: Onpersoonlijke voornaamwoorden in het Nederlands in de gebruikscontexten van Gast en van der Auwera (2013:149) - eigen vertaling

contexten	Veridicaal, episodisch, onbepaald/ vaag	Veridicaal, episodisch, onpebaald/ meervoud	Veridicaal/ episodisch/ bepaald	Veridicaal/ generisch/ universeel/ extern	Veridicaal/ generisch universeel/ intern	Non-veridicaal/ modaal/ universeel/ intern	Non-veridicaal/ non-modaal, universeel/ intern
men	x	x	x	x	x	x	x
ze	(x)	x	x	x			
je					x	x	x

3.5.3 Van Olmen en Breed

In vier publicaties hebben van Olmen en Breed verslag gedaan van hun onderzoek naar de menselijke onpersoonlijke voornaamwoorden (human impersonal pronouns) in het Afrikaans (Breed & van Olmen 2017; van Olmen *et al.*, 2018; van Olmen & Breed, 2018a; van Olmen & Breed, 2018b). Van Olmen en Breed (2018a) hebben uiteindelijk de volgende semantische kaart samengesteld om het verband tussen de verschillende contexten aan te duiden. Het uiteindelijke resultaat is weergegeven in Figuur 2.

Figuur 2: Semantische kaart onpersoonlijke voornaamwoorden (van Olmen & Breed, 2018a)

De contexten in deze kaart zijn gebaseerd op die van Siewierska en Papastathi (2011) en Gast en van der Auwera (2013), waarbij de rangschikking mede tot stand is gekomen op basis van verzamelde data vanuit Afrikaans, Nederlands en Engels (Van Olmen & Breed, 2018a).

De rangschikking van de contexten universeel-intern, universeel-extern en existentieel-collectief is gebaseerd op Gast en van der Auwera (2013). De volgorde van de universeel-extern en existentieel-collectief is hetzelfde als in Siewierska en Papastathi's kaart. De context met spreekwerkwoord (speech act verb) is zodanig van belang dat hij er ook bij gezet is, hoewel het lastig is om hem aan een van de andere contexten te koppelen (van Olmen & Breed, 2018a).

Voor de plaatsing van de verschillende contexten in de kaart geldt het volgende: een HIP (Human impersonal pronoun) dat een bepaald gebruik is toebedeeld, heeft ook alle mogelijke gebruiken die links van hem staan op dezelfde lijn (van Olmen & Breed, 2018a). Een HIP in een van de bovenste of onderste posities heeft ook de gebruiken van de naastgelegen centrale lijn en alles links ervan. Deze regels gelden niet voor de spreekwerkwoordcontext (van Olmen & Breed, 2018a).

De gebruikscontexten zoals ze gepresenteerd zijn in het werk van van Olmen en Breed (2018a) zullen hierna kort besproken worden.

3.6 Verduidelijking van de onpersoonlijke contexten

Zoals uit de semantische kaart valt af te leiden (zie Figuur 2), zijn er twaalf verschillende contexten waarin iemand het persoonlijke voornaamwoord onpersoonlijk kan gebruiken. Deze contexten zijn gebaseerd op verschillende aspecten:

Doelgroep: De doelgroep wordt aangeduid met universeel of existentieel. Universeel (UNI) betekent dat een uitspraak geldig is voor iedereen die relevant of ingesloten is in de specifieke

context (tijd en ruimte gebonden) (Van Olmen & Breed, aanvaard voor publicatie). Een uitspraak die existentieel (EXI) is, gaat over een specifieke persoon of groep die de spreker niet kent of waarmee hij zich niet expliciet wil identificeren (van Olmen & Breed, aanvaard voor publicatie).

Sprekers standpunt: Bij een onpersoonlijke uitspraak kan de spreker zichzelf insluiten als mogelijke referent of juist niet (zie ook beschrijving van doelgroep). Met andere woorden: een uitspraak kan of intern (INT) of extern (EXT) zijn. Als een spreker zichzelf en de toehoorder insluit als mogelijke referent, dan is er sprake van een interne uitspraak. Daartegenover staat een externe uitspraak, hierbij sluit de spreker zichzelf dus uit als mogelijke referent.

Veridicaliteit: Een uitspraak kan waar zijn of niet (zie ook 3.5.2). Een uitspraak is waar (VER) als hij geldt voor iedereen, onafhankelijk van tijd en plek. Een zin die niet waar is of die hypothetisch van aard is, is niet waar (NVER) (van Olmen & Breed, aanvaard voor publicatie).

Modaliteit: Zodra er een modaal werkwoord¹⁶ voorkomt in een uitspraak is sprake van een modale zin (MOD). Dit is slechts van belang voor de universeel - interne contexten, aangezien daar onderscheid gemaakt wordt tussen modaal of niet-modaal. Een non-modale zin (NMOD) die niet waar is, kan onder andere een vragende zin zijn of een zin met een voorwaardelijke bijzin.

(On)bekendheid: Onder dit aspect valt de informatie die bekend is bij de spreker. Er zijn vier types bekendheid te onderscheiden. Namelijk: gedeeltelijk bekend, vaag, afleidbaar en specifiek (Van Olmen & Breed, aanvaard voor publicatie). Gedeeltelijk bekend verwijst naar een groep personen die te identificeren is uit de context van de rest van een zin, ook al worden ze niet expliciet genoemd. Dit aspect wordt aangeduid met de term collectief (COR). Een context is vaag (VAG) als een spreker een bepaalde gebeurtenis beschrijft zonder te weten wie daarbij betrokken was. Afleidbaar (INF) verwijst naar een beschreven situatie waarbij uit de omstandigheden is af te leiden dat er mensen bij betrokken waren. Een situatie waarbij de spreker ter plaatse is en een sterk vermoeden kan hebben van de persoon/personen die een handeling uitvoeren, maar waarbij hij hen niet benoemt, kan gezien worden als specifieke bekendheid (SPE).

Verwijzing naar aantal: Dit aspect verwijst naar het aantal mensen dat betrokken is. Dit kunnen één of meerdere mensen zijn, wat afgeleid kan worden uit de gegeven context. In het vervolg van de bespreking wordt verwezen naar meervoud (PL) of naar getalneutaal (NN) als het aantal onbekend is, maar zeker is dat het om mensen gaat (van Olmen & Breed, aanvaard voor publicatie).

---

¹⁶ Modale werkwoorden zijn: kunnen, mogen, moeten, willen, zullen en hoeven.

Spreekwerkwoord (speech act verb): Een uitspraak met een werkwoord zoals zeggen, noemen of fluisteren kan duiden op een speciale context. Om voor deze context in aanmerking te komen, moet de gedane uitspraak anekdotisch en of van algemene aard zijn. Anders gezegd, het voornaamwoord kan vervangen worden door ‘mensen’.

Zoals eerder genoemd, hebben deze aspecten invloed op wat de uiteindelijke context is. Hieronder volgt een lijst van de twaalf verschillende contexten¹⁷ met voorbeelden.

1. Universeel, intern, niet-veridicaal en non-modaal (UNI-INT-NVER-NMOD)

Deze context is veelal te herkennen aan een voorwaardelijke bijzin die met ‘als’ begint. In dit geval wordt meestal *je* of *jy* gebruikt.

73. (Eng) *What happens if **you** drink sour milk?*

Wat gebeurt als **je** drinkt zure melk?

Wat gebeurt er als je zure melk drinkt?

74. (Ned) *Wat doe je als **je** ineens de staatloterij wint?*

Hoewel deze voorbeelden vooral vragend zijn, zijn er ook niet vragende voorbeelden te vinden:

75. (Ned) *Als je je jarenlang hebt gewijd aan het vinden van iets, dan wil je dat natuurlijk niet delen.* (LGS-Corpus)

76. (Afr) *Soos ons agtergekom het as jy oesjare vergelyk, begin die wyne na drie jaar as 't ware blom.* (TK-Korpus)

2. Universeel, intern, non-veridicaal, modaal (UNI-INT-NVER-MOD)

Deze context is te herkennen aan het gebruik van een modaal werkwoord.

77. (Eng) ***You** shouldn't drink and drive.*

Je zou niet drinken en rijden.

Je moet niet drinken en autorijden.

3. Universeel, intern, veridicaal (UNI-INT-VER)

De derde universele context kan bijvoorbeeld een algemene verklaring zijn zoals in zin 78:

78. (Eng) ***You** only live once.*

Je alleen leeft één keer

Je leeft maar één keer.

79. (Afr) *"Griep kan slegs geskied nadat **jy** blootstelling aan die griep-virus gehad het." (TK-Korpus)*

¹⁷ Tenzij anders aangeduid komen de gegeven voorbeeldzinnen, ter verduidelijking, uit de vragenlijsten die van Olmen en Breed (2018) gebruikt hebben.

4. Universeel, extern (UNI-EXT)

De laatste universele gebruik is: universeel + extern. Bij dit gebruik kan uit de context van de zin afgeleid worden dat het om een groep menselijke deelnemers gaat. De spreker sluit zichzelf en de aangesprokene uit.

80. (Eng) *In Bali they eat dragonflies.*
 Op Bali ze eten libellen.
 Op Balie eten **ze** libellen.

Uit deze zin (80) kunnen we opmaken dat het gaat om de bewoners van Bali, het is echter niet vast te stellen dat iedereen altijd maar libellen eet. Siewierska & Papastathi (2011) duiden deze context aan als '*universeel gedeeltelijk bekend*', omdat naar een bepaalde groep mensen verwezen wordt.

Na de vier universele contexten zijn de existentiële contexten te vinden aan de rechterkant van de kaart.

5. Existentieel, collectief (corporate) (EXI-COR)

Deze context kan, net als de universele externe context, gezien worden als semi-onpersoonlijk omdat de menselijke deelnemers kunnen worden geïdentificeerd aan de hand van de staat, zoals 'de overheid' in zin 81 - vandaar dat Siewierska & Papastathi (2011) ook deze context aanduiden als '*gedeeltelijk bekend*'.

81. (Eng) *They have raised the taxes again.*
 Ze hebben verhoogd de belastingen weer.
 Ze hebben opnieuw de belastingen verhoogd.

6. Existentieel, vaag, meervoud (EXI-VAG-PL)

De volgende existentiële context heeft als eigenschap dat er verwezen wordt naar meerdere personen. Dit valt op te maken uit de context van de zin.

82. (Afr) *'n Vriend vra vir jou: "Wat het toe gebeur met daardie bekende Latyns-Amerikaanse rebellieleier?" Jy antwoord: "Wel, nadat hy uit gevangenis vrygelaat is, het hulle hom publiek gestenig."*
83. (Ned) *Een vriend vraagt je: 'Wat is er toen gebeurd met die bekende Latijns-Amerikaanse rebellenleider?' Jij antwoordt: "Wel, nadat hij uit gevangenis ontslagen is, hebben ze hem publiekelijk gestenigd."*

Uit de voorbeelden 82 en 83 kan afgeleid worden dat er mensen betrokken zijn bij de beschreven gebeurtenis en dat het er meerdere moeten zijn.

7. Existentieel, vaag, getal neutraal (EXI-VAG-NN)

In deze context is het juist niet duidelijk of er slechts één of juist meerdere mensen betrokken zijn.

84. (Eng) **They** have found your bike.
Ze hebben gevonden je fiets.
'Ze hebben je fiets gevonden.'

In zin 84 kunnen we niet vaststellen wie de fiets gevonden heeft, en of het slechts één persoon was of een groep.

8. Existentieel, afleidbaar, meervoud (EXI-INF-PL)

In deze context kunnen we weer achterhalen dat het om meerdere menselijke deelnemers gaat, dat valt af te leiden uit de gegeven context, hoewel de specifieke situatie onbekend is.

85. (Afr) *Jy en jou vriende gaan strand toe vir 'n middernagswem. Wanneer julle op die strand kom, sien julle in die sand 'n tafeltjie met twee stoele, en op die tafel is kerse, blomme en borde met oorskietkos. Jy sê vir jou vriende: "Hulle het nounet 'n romantiese ete hier gehou."*
86. (Ned) *Jij en je vrienden gaan naar het strand voor een avondduik. Wanneer jullie op het strand aankomen, zien jullie op het strand een tafeltje met twee stoelen, op de tafel staan kaarsen, bloemen en borden met etensresten. Jij zegt tegen je vrienden: "Ze hebben hier net genoten van een romantische maaltijd."*

9. Existentieel, afleidbaar, getal neutraal (EXI-INF-NN)

In deze context is het duidelijk dat er mensen bezig geweest zijn; dat valt uit de context af te leiden. Het is echter niet duidelijk wie het zijn en ook valt niet op te maken om hoeveel mensen het gaat.

87. (Eng) **They** have eaten pizza in here, I can smell it.
Ze hebben gegeten pizza hier, ik kan ruiken het.
'Ze hebben hier pizza gegeten, ik ruik het.'

10. Existentieel, specifiek, meervoud (EXI-SPE-PL)

Soms kunnen de spreker en de toehoorder duidelijke verwachtingen hebben over wie de referent is, maar dit wordt niet duidelijk gemaakt en het is ook niet zeker dat de verwachting waar is.

88. (Afr) *Terwyl jou vriend in die stort is, begin die landlyntelefoon en sy selfoon gelyktydig lui. Jy skree vir jou vriend: "Maak gou! **Hulle** bel jou op altwee jou fone!"*
89. (Ned) *Terwijl je vriend staat te douchen, beginnen zowel de telefoon als zijn mobiel te rinkelen. Je schreeuwt naar je vriend: "Schiets op! **Ze** bellen je op alle twee de telefoons!"*

11. Existentieel, specifiek, getal neutraal (EXI-SPE-NN)

Existentieel + Specifiek oftewel situationeel bekend + getal neutraal:

90. (Eng) ***They're** knocking on the door (I think it's your mum).*
Ze kloppen op de deur (Ik denk het is je moeder)
 'Ze kloppen op de deur (Ik denk dat het je moeder is).'

Uit 90 blijkt dat de spreker en toehoorder iemand verwachten, maar het kan zomaar zijn dat er toch meerdere mensen voor de deur staan.

12. Spreekwoord (SAV)

De twaalfde en laatste context op de semantische kaart is een bijzondere, aangezien die wel echt onpersoonlijk is, maar niet rechtstreeks aan een van de andere contexten te koppelen is. Het gaat hier om de spreekwoord context (*Speech act verb* volgens Siewierska & Papastathi, 2011) of zoals Gast en van der Auwera (2013) het noemen: bewijskracht-gebruik. Niet elk gebruik van een spreekwoord duidt een onpersoonlijk gebruik aan. Bijkomende criteria zijn dat het gaat om een anekdotische of algemene uitspraak, zoals in het volgende voorbeeld 91:

91. (Eng) ***They say** that this house is haunted.*
Ze zeggen dat dit huis wordt achtervolgd.
 'Ze zeggen dat dit huis spookt.'

4 Dataverzameling en databespreking

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk komen de methode van onderzoek en de databespreking aan de orde. De data wordt op basis van verschillende frequentieverhoudingen besproken aangezien frequentie een sterke aanwijzing is voor grammaticalisatie. Dit geeft dan een beeld van de mate waarin de Afrikaanse en Nederlandse constructies overeenkomen en verschillen. Voor de onderstaande aspecten geldt dat ze voor een deel achterhaald kunnen worden door te kijken naar de frequentie van het te onderzoeken woord (constructie). De frequentie, het aantal keer dat een woord voorkomt, kan een graadmeter zijn voor de graad van (betekenis)verbleking en een aanduiding van het voorkomen van de verschillende voornaamwoorden in de verschillende onpersoonlijke contexten. Verder kan de frequentie een aanwijzing geven over hoever de grammaticalisatie vordert op de grammaticalisatieroute.

Zoals besproken in hoofdstuk 2 zijn er verschillende aspecten die duiden op grammaticalisatie van een constructie of een woord. Een van deze aspecten is unidirectionaliteit. Veranderingen vinden plaats langs een eenrichtingsverkeer route. Unidirectionaliteit wordt zichtbaar door onder andere te kijken naar contexten waarin een woord gebruikt wordt, zoals hier de persoonlijke voornaamwoorden. Voor een bespreking hiervan, zie 2.2.2.1. Door naar de verschillende gebruikcontexten en de frequentie ervan te kijken, kan een uitspraak gedaan worden over dit aspect, zie 4.3.3.

Het voorgaande aspect, unidirectionaliteit, gaat samen met grammaticaliseatieroutes. De veranderingen van persoonlijke voornaamwoorden zijn volgens verschillende fases verlopen, zie 3.3 voor een uitgebreide bespreking hiervan.

Een derde aspect van grammaticalisatie is de lexicale oorsprong van woorden. De oorsprong van onpersoonlijke voornaamwoorden ligt bij de persoonlijke voornaamwoorden. In 3.3 en verder is besproken waar persoonlijke voornaamwoorden vandaan komen en hoe ze veranderd zijn in de loop van de tijd. Nederlandse en Afrikaanse persoonlijke voornaamwoorden hebben in grote mate dezelfde oorsprong, aangezien Afrikaans (grotendeels) ontstaan is uit het Nederlands. De taalontwikkelingen zijn na de 17e - eeuw verschillend geweest voor onder andere het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden. Zoals besproken in 3.3.3 is de 3e persoon meervoud in het Afrikaans een heel ander persoonlijk voornaamwoord dan in het Nederlands.

Verbleking, het verlies van de oorspronkelijke betekenis van een woord en decategorisering, het verlies van karakteristieke eigenschappen, zijn het vierde en vijfde aspect van grammaticalisatie (zie 2.2.2.7 en 2.2.2.8). Door verbleking kan een woord in meerdere contexten gebruikt worden,

voor de persoonlijke voornaamwoorden is dit besproken in 3.2. Decategorisering hangt nauw samen met verbleking. Door deze aspecten kunnen bijvoorbeeld een aantal persoonlijke voornaamwoorden nu gevonden worden in onpersoonlijke contexten. Deze aspecten van grammaticalisatie zorgen ervoor dat de betekenis van een woord in een bepaalde zin niet altijd duidelijk is. Dit leidt tot ambiguïteit (of meerduidigheid).

Om de verschillende frequentieverhoudingen te bepalen van de voornaamwoorden **jy/je** en **hulle/ze** is gebruikgemaakt van een corpusonderzoek. Voor beide talen is een corpus gebruikt die bestaat uit drie subcorpora, te weten boeken, formele teksten en kranten (zie 4.2). Voor zowel Afrikaans als Nederlands is in elke subcorpus gekeken worden naar de absolute en relatieve frequentie van de persoonlijke voornaamwoorden. De volgende frequentieverhoudingen zijn onderzocht in drie stappen:

- I. De eerste stap omvat het onderzoek naar de absolute frequenties van de voornaamwoorden in twee corpora (zie 4.2). Met deze absolute frequenties is het mogelijk om de relatieve frequenties uit te werken. Met de absolute getallen kan gezien worden hoe algemeen de voornaamwoorden voorkomen (in alle mogelijke functies die bij elk onderzocht voornaamwoord horen). Eventuele verschillen in de frequentie per subcorpus van de voornaamwoorden kunnen een aanwijzing zijn dat er veranderingen plaatsvinden. Anders gezegd: de relatieve frequentie kan al een aanduiding zijn van de mate van grammaticalisatie. Want hoe hoger de frequentie, hoe algemener het gebruik van het betreffende voornaamwoord. Bovendien zijn Afrikaans en Nederlands nauw verwante talen, beide zijn gevormd uit het 17^e-eeuwse Nederlands (zie weer 3.3). Dat heeft als gevolg dat er een hoge mate van overeenstemming is in gebruikte woorden en dat er ook grammaticale overeenkomsten zijn. Ondanks de veranderingen die beide talen ondergaan hebben, is de verwachting dat de voornaamwoorden eenzelfde soort gebruik kennen en eenzelfde soort veranderingsprocessen ondergaan (grammaticalisatie). Met deze eerste stap kan aangetoond worden wat de overeenkomsten en verschillen zijn tussen het voorkomen van persoonlijke voornaamwoorden in beide talen.
- II. De tweede stap is het vaststellen van de verschillen in gebruik, waarbij een onderscheid gemaakt wordt tussen persoonlijk en onpersoonlijk gebruik. Deze stap kan aantonen of er wel of geen verschillen zijn tussen Afrikaans en Nederlands in het gebruik van de cognaten **jy/je** en de woorden **hulle/ze**. Vanuit eerder onderzoek is bekend dat er namelijk verschillen bestaan (zie o.a. van Olmen & Breed, 2017; van Olmen en Breed 2018a/b).

Om de gebruiken van de persoonlijke voornaamwoorden in het Afrikaans en Nederlands te vergelijken, zal van elke taal voor elk van de voornaamwoorden **jy/je** en **hulle/ze** een steekproef van 600 zinnen samengesteld worden. Uit elke subcorpus zullen 200 zinnen willekeurig gekozen worden. Net als bij de eerste stap zal hier ook gekeken worden naar absolute en relatieve frequenties. Anders gezegd, deze frequentieverhoudingen zijn een volgende aanwijzing voor grammaticatisatie van een constructie. De frequenties van de persoonlijke en onpersoonlijke gebruiken maken het verder mogelijk om **jy/je** en **hulle/ze** te vergelijken.

- III. De derde stap van het onderzoek omvat het indelen van zinnen met de onpersoonlijke gebruiken in de 12 verschillende gebruikscontexten. Deze indeling zal handmatig gedaan worden met behulp van een beslisdiagram. Met het beslisdiagram kan redelijk eenvoudig bepaald worden wat de gebruikscontext is. Door te kijken naar de verdeling over de verschillende contexten, kan gezien worden hoe bruikbaar de verschillende voornaamwoorden zijn in de verschillende onpersoonlijke contexten zijn, zoals die te herleiden is uit de semantische kaart van van Olmen en Breed (2018b), zie weer 3.5.3. In dit geval betekent dat: hoe verder een constructie of woord gegrammaticaliseerd is, hoe meer een persoonlijk voornaamwoord in diverse contexten gebruikt kan worden. De mate van grammaticalisatie geeft inzicht in de ontwikkeling van de onderzochte constructies. Dit geeft dan weer inzicht in hoe de verandering van persoonlijk naar onpersoonlijk verloopt.

De resultaten voor beide talen worden naast elkaar gelegd en vergeleken. Op die manier wordt zichtbaar wat de overeenkomsten en verschillen zijn in de mate van gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten. Ook valt dan te concluderen waar de ontwikkelingen staan in de grammaticalisatieroute - wat is de mate van grammaticalisatie?

In de eerstvolgende paragraaf wordt verslag gedaan over de methode van dataverzameling en analyse. Daarna volgt de bespreking van de gevonden resultaten en het laatste deel vormt een overkoepelende conclusie.

4.2 Methode van dataverzameling en -analyse

Zoals uit de voorgaande beschrijving naar voren komt, worden er drie opeenvolgende stappen gevolgd voor dit onderzoek. Elke stap levert een frequentieverhouding op, de eerste stap geeft de absolute en relatieve frequenties van de voornaamwoorden. De tweede stap geeft de verhouding van persoonlijke en onpersoonlijke gebruiken. In de laatste stap volgt de verhouding van de gebruiken per onpersoonlijke context. Om al deze vergelijkingen tussen de Afrikaanse en

Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden in geschreven taal mogelijk te kunnen maken, is het nodig om van beide talen een corpus te gebruiken die statistisch vergelijkbaar is. Hiermee kunnen verschillende verhoudingen en frequenties vergeleken en gerelativeerd worden. Verder is het belangrijk dat de gebruikte corpora eenzelfde soort samenstelling hebben en volledig vergelijkbaar zijn, op basis van de verschillende subcorpora. De volgende twee corpora voldoen aan die eisen:

Voor het Afrikaans is Die Taalkommissiekorpus (TK-korpus) gebruikt. Deze corpus bevat ruim 52 miljoen woorden en is een dwarsdoorsnede van geschreven teksten in Standaardafrikaans. Het corpus werd in 2011 samengesteld door de Taalkommissie van de Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns. In het corpus zijn de volgende genres opgenomen (literair) proza en non-fictie, academische teksten zoals studiegidsen en academische artikelen en verder kranten- en tijdschriftartikelen. Voor deze studie zijn deze genres opgedeeld in drie subgroepen: het eerste subcorpus omvat boeken en telt ruim 18 miljoen woorden. Het tweede subcorpus bestaat uit formele teksten en telt ruim 17,7 miljoen woorden. Het derde subcorpus bestaat uit kranten- en tijdschriftartikelen en telt ruim 16,7 miljoen woorden (zie Bijlage 1: TK-Korpus verdeling voor opbouw en indeling van het TK-Korpus).

Voor het Nederlands is het Lassy Groot Subcorpus (LGS-Corpus) gebruikt. Deze corpus is samengesteld op basis van teksten uit het Lassy Groot corpus dat 700 miljoen woorden telt. Deze corpus bevat zowel Nederlandse als Belgisch-Nederlandse teksten. Het Lassy Groot Subcorpus¹⁸ is zo samengesteld dat het een weerspiegeling vormt van beide talen (variëteiten) (Breed *et al.* 2017:320). Het LGS-Corpus telt ruim 54 miljoen woorden en is onderverdeeld in drie subgroepen: Het eerste subcorpus omvat boeken en telt ruim 6 miljoen woorden. Het tweede subcorpus bestaat uit formele teksten zoals notulen en verslagen van de Europese commissie en telt ruim 20 miljoen woorden. Het derde subcorpus bestaat uit kranten- en tijdschriftartikelen en telt ruim 27,5 miljoen woorden.

De data uit deze corpora worden in elke stap gebruikt, maar telkens op een ander vlak. In de eerste stap is sprake van een eerste, meer oppervlakkige zoektocht. De tweede stap bouwt voort op de gevonden data uit stap 1. De derde stap gaat nog verder de diepte in, aangezien daar een analyse gemaakt wordt van de onpersoonlijke voornaamwoorden in een zin (of paragraaf).

In de onderstaande Tabel 5 zijn de gegevens van de Afrikaanse en Nederlandse corpora weergegeven:

---

¹⁸ Het Lassy Groot Corpus bestaat uit 700 miljoen woorden. Dit was te groot in vergelijking met de TK-korpus. Breed *et al.* (2017) hebben voor hun studie een subcorpus samengesteld uit deze Lassy Groot Corpus. Zoals verduidelijkt worden in mijn studie ook vergelijkingen getroffen tussen Afrikaans en Nederlands, ik heb toestemming om de subcorpusselectie van Breed *et al.* te gebruiken.

Tabel 5: Gegevens van Afrikaanse en Nederlandse corpora

		Afrikaanse corpus	Nederlandse corpus
Naam		TK -corpus	Lassy groot subcorpus
Samenstelling		Geschreven Standaardafrikaans	Geschreven Standaardnederlands
Totaal aantal woorden		52.719.901	54.676.758
Woorden per subgroep	Boeken	18.151.888	6.157.682
	Formeel	17.786.469	20.959.216
	Kranten	16.781.544	27.559.860

4.2.1 Frequentieverhouding: absolute en relatieve frequentie

Zoals aangegeven in de inleiding (4.1), zullen eerst de algemene frequenties van de persoonlijke voornaamwoorden in het Afrikaans en Nederlands gegeven worden. Voor deze frequentieverhouding is het belangrijk dat de gebruikte corpora statistisch vergelijkbaar zijn. Dit maakt het vergelijken van de frequenties mogelijk, net als het onderzoek naar de overeenkomsten en verschillen in het gebruik van de onpersoonlijke constructie en de bijbehorende contexten, omdat zij wellicht niet allemaal even vaak voorkomen.

Per taal is in de taalspecifieke geschreven taalcorpus eerst bepaald wat de absolute getallen zijn van de persoonlijke voornaamwoorden. Voor het zoeken in de corpora is gebruikt gemaakt van het programma Wordsmith, de resultaten zijn weergegeven als een ‘concordancy list’. Deze lijst vormt de basis voor de vervolgstappen. Aan de hand van deze absolute getallen zullen de relatieve frequenties bepaald worden, omdat zoals eerder genoemd frequentie een belangrijke indicatie is van grammaticalisatie. Niet alleen de totale frequenties zijn belangrijk, ook de verhoudingen tussen persoonlijke voornaamwoorden kunnen een aanduiding zijn van de mate van grammaticalisatie.

4.2.2 Frequentieverhouding: persoonlijk - onpersoonlijk

Om te kunnen bepalen wat de frequentie is van het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden is een selectie gebruikt uit de Afrikaanse en Nederlandse corpora. Om de twee talen te kunnen vergelijken zijn willekeurig 600 zinnen met onpersoonlijke gebruiken uit de subcorpora getrokken, dat wil zeggen uit elke subcorpus 200 zinnen. Dit zijn statistisch gezien meer dan genoeg zinnen om een zinvolle gevolgtrekking te kunnen maken over de verhouding tussen persoonlijke en onpersoonlijke gebruiken van de verschillende

voornaamwoorden. De minimale steekproefgrootte hoeft slechts uit 383 zinnen te bestaan, volgens de statistische calculator van Select statistical services¹⁹. Dit is de minimale steekproefomvang die nodig is om de werkelijke gebruiksverhouding in te schatten met de toegestane foutmarge (5%) en het vereiste betrouwbaarheidsniveau daarbij is 95%. Deze getallen duiden er op dat de gevonden resultaten met 5% kunnen afwijken van de werkelijke situatie.

Voor de frequentieverhouding tussen persoonlijk en onpersoonlijk is het belangrijk om naar het grote geheel te kijken, alle 600 zinnen worden hiervoor gebruikt. Verder is het zinvol om niet alleen te kijken naar de resultaten voor het gehele corpus, maar ook naar de verhoudingen per subcorpus, omdat die verhoudingen een aanwijzing kunnen zijn voor eventuele verschillen in de mate van grammaticalisatie per subcorpus.

Uit elke subcorpus zijn 200 zinnen gekozen voor **jy/je** en voor **hulle/ze**. In Tabel 6 geeft een overzicht van de steekproefsamenstelling:

Tabel 6 Samenstelling steekproeven

	Boeken	Formeel	Kranten	Totaal
jy	200	200	200	600
je	200	200	200	600
hulle	200	200	200	600
ze	200	200	200	600

Om deze zinnen uit te zoeken is *Wordsmith 6.0* gebruikt. De ‘concordance sort’ is willekeurig ingesteld, om ervoor te zorgen dat de zinnen willekeurig uitgekozen konden worden.

Bij het uitzoeken van de onpersoonlijke zinnen is het volgende in acht genomen:

Bij taalverandering hoort ambiguïteit, het is een van de kenmerken van grammaticalisatie. Doordat veranderingen geleidelijk plaatsvinden, is het niet altijd duidelijk bij welk gebruik een zin in te delen is. Dit heeft ertoe bijgedragen dat het uitzoeken van onpersoonlijke gebruiken niet altijd even gemakkelijk was. Daarom is er gebruik gemaakt van het volgende stappenplan:

¹⁹Zie voor de statistische rekenhulp de volgende site: <https://select-statistics.co.uk/calculators/sample-size-calculator-population-proportion/>. Deze rekenhulp is een service van Select Statistics, een bureau dat onderzoekers kan helpen met statistische berekeningen en analyses.

Tabel 7 Stappenplan persoonlijk - onpersoonlijk

Voor Nederlands:
<ol style="list-style-type: none"> Als je of ze in een Nederlandse zin vervangen kon worden door men, is de desbetreffende zin als onpersoonlijk geclassificeerd. Vanuit de theorie is bekend dat men in alle onpersoonlijke contexten gebruikt kan worden (zie 3.5.2.). Bij onduidelijkheid is de zin vervangen door een andere zin.
Voor Afrikaans:
<ol style="list-style-type: none"> Met name voor het indelen van de zinnen (vooral hulle) zijn de volgende stappen gevolgd. Was het onpersoonlijke gebruik niet direct uit de context te halen, dan is: de hele paragraaf gelezen (voor zover <i>Wordsmith 6.0</i> dat toelaat) de zin vertaald naar het Nederlands, om te zien of men te gebruiken is de zin voorgelegd aan moedertaalsprekers van het Afrikaans bij onduidelijk resultaat de zin vervangen door een ander zin.

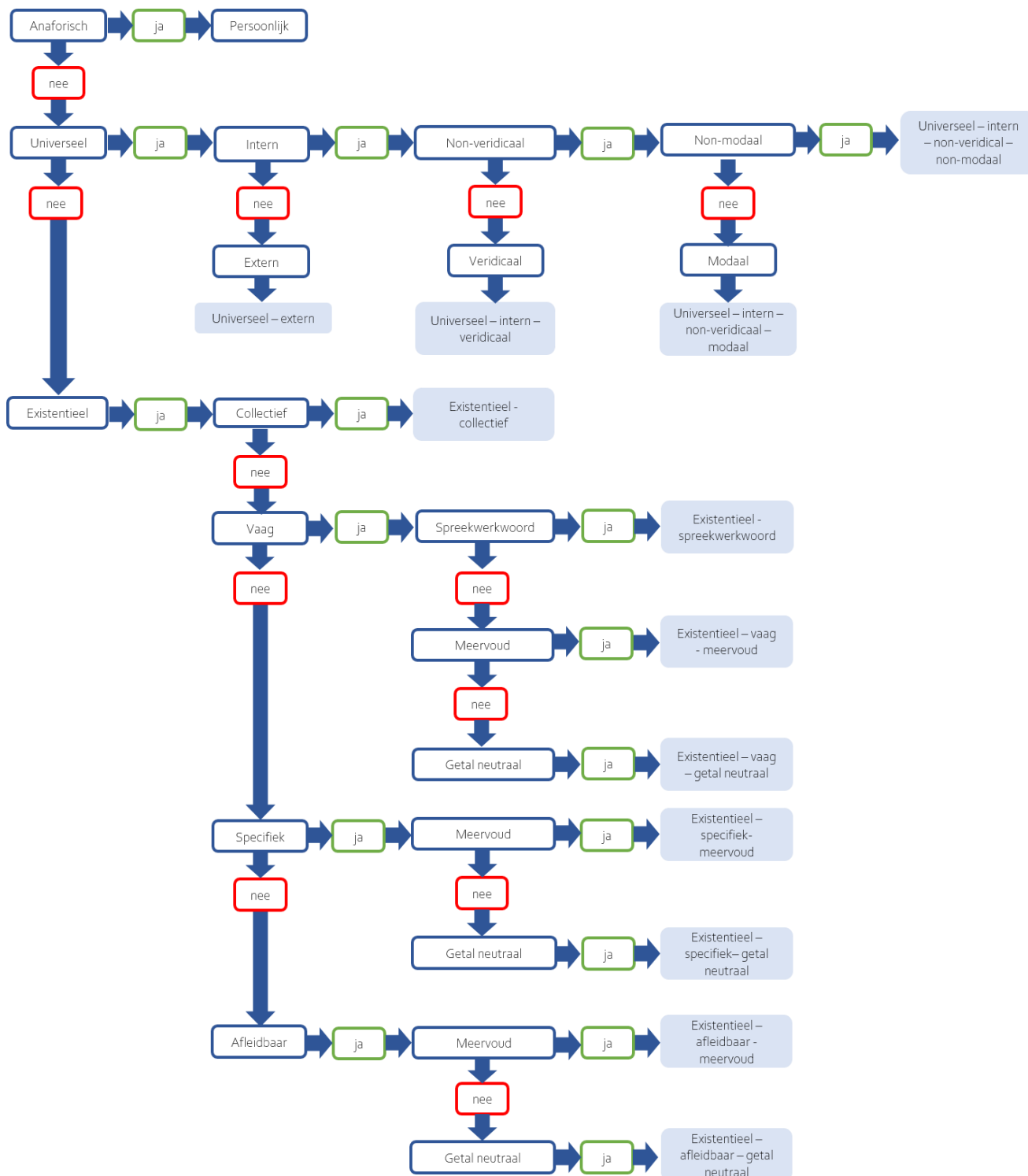
De zinnen voor elk persoonlijk voornaamwoord zijn samengevoegd tot één steekproef van 600 zinnen. Hiermee is het mogelijk om naar overeenkomsten en verschillen te kijken tussen Afrikaans en Nederlands. Voor deze stap is ook weer gekeken naar de absolute en relatieve frequenties van de persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke context.

Verder wordt met p-waarde van een χ^2 test gekeken naar de significantie van de uitkomsten. Hierbij worden de uitkomsten van twee steekproeven getoetst op de mate van toevalligheid. Een lage p-waarde ($<0,05$) toont aan dat de gevonden resultaten niet toevallig zijn, dit wordt aangegeven met beduidend (*significant*). Een hoge p-waarde ($>0,05$) wordt als niet-beduidend beschouwd.

4.2.3 Frequentieverhouding: onpersoonlijke gebruiken

Na gekeken te hebben naar de verschillende relatieve waardes van de voornaamwoorden **je/je** en **hulle/ze** in de corpora in zijn algemeen en specifieker in de subcorpora, verschuift de aandacht naar het onpersoonlijke gebruik van deze voornaamwoorden. De 600 zinnen uit de steekproeven uit stap 2 (De frequentieverhouding persoonlijk - onpersoonlijk gebruik) zijn gebruikt voor het indelen per onpersoonlijke context. Hiervoor zijn de 200 gevonden zinnen uit elke subcorpus nauwkeuriger bekeken en aan de hand van het beslisdiagram zoals weergegeven in Figuur 3 handmatig ingedeeld in de best passende context. Dit beslisdiagram is een bewerking van van Olmen en Breed (2018; ingediend). De context waarin een persoonlijk voornaamwoord voorkomt is uitermate belangrijk om te bepalen om wat voor een gebruik het gaat: persoonlijk danwel onpersoonlijk (De Hoop & Tarenskeen, 2015:167; Gast *et al.*, 2015).

Om te bepalen of een zin onpersoonlijk was, is onder andere gekeken of het persoonlijke voornaamwoord vervangen kon worden door **men**. **Men** kan nog steeds in alle onpersoonlijke contexten gebruikt worden (Gast & van der Auwera, 2013:149; van Olmen & Breed, 2017:19).

Figuur 3: Beslisdiagram onpersoonlijke contexten (gebaseerd op van Olmen & Breed, 2018)

Bij het indelen van zinnen in een context is het volgende ook meegenomen:

- Zinnen waar **hulle/ze** verwijst naar inwoners van een specifiek land (zoals in: *'In Italië drinken ze cappuccino'*) of naar historische groepen (bijvoorbeeld: 'In 1450 het hulle nog nie in huise gewoon nie') zijn ingedeeld bij de gebruikscontext: UNI/EXT
- Zinnen waarbij **hulle/ze** verwijst naar groepen, niet slechts politie of bedrijven, zoals respondenten (bijvoorbeeld: *'Van de respondenten geeft 35% aan dat ze te weinig vakantie hebben'*) zijn ingedeeld bij UNI/VAG/partly known omdat de **ze** vervangen kan worden door **men**. Deze **ze** zal waarschijnlijk door sommige taalgebruikers gezien kunnen worden als persoonlijk, wat een aanduiding is dat de betekenis van **ze** meerduidelig/ambigue is.
- Zinnen waarin **hulle/ze** terugverwijst naar mensen in een zin als: *'De mensen lopen in de straten, ze genieten van de zon'* - zijn ingedeeld bij EXT/VAG/PL omdat **ze** in zo'n zin ook vervangen kan worden door **men**. **Ze** geldt hier niet voor alle mensen, slechts bepaalde mensen die genieten, maar we weten niet wie dat specifiek zijn.

Verder is het zo dat bij grammaticalisatie ambiguïteit voorkomt, zoals eerder al aangegeven werd. Doordat veranderingen geleidelijk plaatsvinden, is het niet altijd duidelijk in welke context/categorie een zin in te delen is. Dit aspect maakte het indelen van de zinnen lastig, aangezien er soms voor drie contexten gekozen kon worden uit een meervoudsbetekenis of een getal neutrale betekenis.

Hulle heeft meerdere betekenissen, niet alleen persoonlijk of onpersoonlijk, maar ook bezittelijk of wederkerend. Dit zorgde bij het indelen van de gevonden onpersoonlijke zinnen voor de nodige uitdagingen. Na de eerste ronde, het uitzoeken van onpersoonlijke zinnen voor de steekproef van 600, zijn deze zinnen ingedeeld in de onpersoonlijke contexten en daarna opnieuw beoordeeld. Daarbij hebben nog herzieningen plaatsgevonden, omdat niet alle **hulle's** bij nadere beschouwing onpersoonlijk bleken te zijn. Verder is bij het indelen van de zinnen (met name **hulle**) weer gebruik gemaakt van het stappenplan (Tabel 7). En daarnaast is het volgende ook in acht genomen:

- De hele paragraaf gelezen (zover *Wordsmith 6.0* dat toelaat) om te achterhalen of er niet een referent genoemd is. De bredere context van de paragraaf is meegenomen bij het indelen van een zin.
- Een zin met een onpersoonlijke lezing zonder hele duidelijke aanwijzingen heb ik ingedeeld bij vaag, meervoud.
- Waar nodig zijn Afrikaanse zinnen vertaald in het Nederlands om te kijken of '**hulle**' vertaald kon worden met **men**. Dat zou een aanwijzing kunnen zijn voor een onpersoonlijke lezing, omdat **men** in het Nederlands in alle onpersoonlijke contexten kan voorkomen.

- Vervolgens zijn de indelingen voorgelegd aan een moedertaalspreker Afrikaans, ter verduidelijking en verificatie.
- De mogelijkheid bestaat dat de zinnen in het corpus anders ingedeeld worden als een ander er weer naar zou kijken, afhankelijk van hoe de dataset en de onpersoonlijke contexten geïnterpreteerd worden.

4.3 Resultaatbespreking

In dit deel worden de resultaten besproken op basis van de gevonden data. De eerste stap is een bespreking van de totale en relatieve frequenties van de voornaamwoorden in het corpus, per taal.

De tweede stap is een algemene analyse van de frequentieverhouding van persoonlijke voornaamwoorden in persoonlijke en onpersoonlijke contexten in paragraaf 4.3.2.

De derde stap is een analyse en bespreking van de gevonden onpersoonlijke zinnen, ingedeeld naar de verschillende (onpersoonlijke) gebruikscontexten (4.3.3).

4.3.1 Totale en relatieve frequenties van de voornaamwoorden in Afrikaans en Nederlands

Om te kunnen bepalen of er sprake is van grammaticalisatie van persoonlijke voornaamwoorden naar onpersoonlijk gebruik, is het belangrijk om eerst de absolute getallen te vinden van alle te onderzoeken persoonlijke voornaamwoorden. Deze getallen leveren een frequentieverhouding op die een eerste aanwijzing kan zijn voor grammaticalisatie. Of in elk geval een aanduiding dat persoonlijke voornaamwoorden op verschillende manieren worden gebruikt, in het gehele corpus en per subcorpus.

Voor deze stap is in elke corpus (TK-Korpus voor Afrikaans en LGS-Corpus voor Nederlands) gezocht naar het aantal keer dat de volgende voornaamwoorden voorkomen:

Voor Afrikaans: **jy**, **u**, **hulle** en (**'n**) **mens** en voor Nederlands **jij**, **je**, **u**, **ze** en **men**. In deze eerste stap zijn **u/u** en (**'n**) **mens/men** ook opgenomen, omdat:

- **u** en (**'n**) **mens** in het Afrikaans competerende voornaamwoorden zijn voor **jy**;
- **u** en **men** in het Nederlands zowel competeren met **je** als met **ze**.

Zo wordt een vollediger beeld geschetst van het gebruik van **jy/je** en **hulle/ze** in constructies waarin ook andere voornaamwoorden gebruikt kunnen worden.

Door naar al deze voornaamwoorden te kijken, kan bepaald worden of de frequenties van **jy/je** en **hulle/ze** een afwijkend patroon laten zien. Door met statistisch vergelijkbare corpora te werken, kan dit verschil berekend worden. Als de frequenties van **jy/je** en **hulle/ze** niet hetzelfde zijn, dan kan dit de eerste aanwijzing zijn dat er een verschil is in de manier waarop de overeenstemmende voornaamwoorden van Afrikaans en Nederlands gebruikt worden en dat een voornaamwoord eventueel al verder gegrammaticiseerd is.

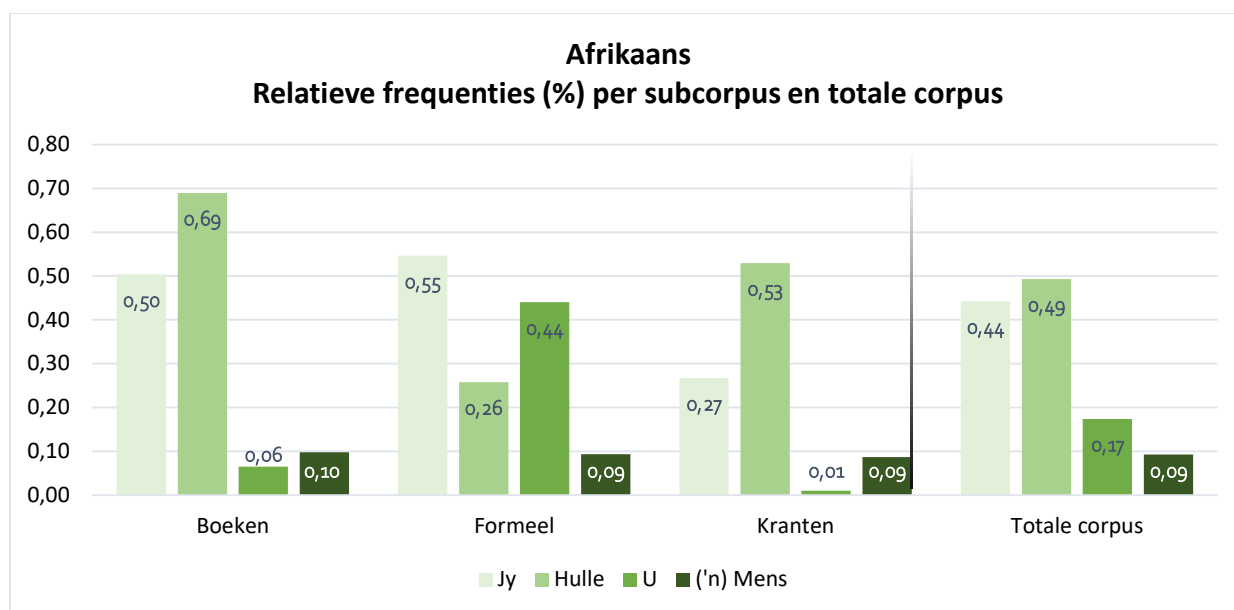
4.3.1.1 Absolute getallen en relatieve frequenties voor Afrikaans

In onderstaande Tabel 8 en Figuur 4 zijn de absolute getallen (*tokens*) en relatieve frequenties van **jy**, **hulle**, **u** en (**'n**) **mens** in het TK-Korpus weergegeven.

Tabel 8: Absolute getallen en relatieve frequenties Afrikaans²⁰

Afrikaans								
Voor-naam-woord	Boeken		Formeel		Kranten		Totaal TK-Korpus	
	Tokens	Relatieve frequentie	Tokens	Relatieve frequentie	Tokens	Relatieve frequentie	Totaal tokens	Relatieve frequentie
<i>jy</i>	91.419	0,50%	97.107	0,55%	44.805	0,27%	233.331	0,44%
<i>hulle</i>	125.186	0,69%	45.839	0,26%	88.847	0,53%	259.872	0,49%
<i>u</i>	11.790	0,06%	78.266	0,44%	1676	0,01%	91.732	0,17%
(<i>'n</i>) <i>mens</i>	17.786	0,10%	16.570	0,09%	14.488	0,09%	48.844	0,09%
grootte	18.151.888		17.786.469		16.781.544		52.719.901	

²⁰ Deze getallen zijn als volgt berekend: het gevonden token getal is gedeeld door de corpusgrootte, vermenigvuldigd met 100 wat een percentagegetal oplevert.

Figuur 4: Afrikaans - relatieve frequenties per subcorpus en totale corpus

De laatste twee (**u** en **('n) mens**) zijn hier opgenomen om een vollediger beeld te krijgen van mogelijke veranderingen van het gebruik van **jy** en **hulle**. De persoonlijke voornaamwoorden **u** en **('n) mens** kunnen competeren met **jy** in het taalgebruik als het gaat om formeel of onpersoonlijk taalgebruik.

Uit de grafiek (Figuur 4) valt het volgende af te lezen:

In het volledige corpus komt het voornaamwoord **hulle** het meest voor met 0,49%. Gevolgd door **jy** met 0,44%, **u** 0,17% en **('n) mens** met 0,09%. Opvallend is dat in de subcorpora een ander patroon/volgorde te zien is:

Voor boeken geldt dat **hulle** een relatieve frequentie heeft van 0,69%. Gevolgd door **jy** met 0,50%. In vergelijking met de frequenties in het gehele corpus is te zien dat de verschillen tussen de twee voornaamwoorden hier groter zijn. Interessanter is echter hier het verschil tussen de frequenties van **jy** in vergelijking met **u** en **('n) mens**. Uit de grafiek valt af te lezen dat **u** slechts een frequentie van 0,06% heeft in boeken en **('n) mens** heeft 0,10%. Dit kan waarschijnlijk worden toegeschreven aan de aard van de teksten in boeken. In verhalende teksten zullen weinig formele aanspreekvormen gebruikt zijn, behalve dan misschien in dialogen.

De formele teksten hebben helemaal een afwijkend beeld, daar heeft **jy** het hoogste relatieve percentage met 0,55%, gevolgd door **u** met 0,44%, **hulle** 0,26% en **('n) mens** met 0,09%. Ook dit is een interessant gegeven. De frequentie van **u** in formele teksten is hoog, terwijl **u** bijna afwezig is in krantenberichten. Hier speelt het soort teksten uiteraard een belangrijke rol,

kranten bevatten minder formele taal dan publicaties zoals notulen of academische teksten. Uit de resultaten voor de formele teksten valt af te lezen dat er nog ruimte is voor het gebruik van **u**, terwijl **ju** hier ook een schijnbare hoge frequentie heeft. Blijkbaar heeft **ju** de voorkeur als persoonlijk voornaamwoord boven het formele **u**, dat bovendien ook nog als meervoudsvorm kan dienen. Concluderend kan gesteld worden dat **ju** terrein aan het winnen is in de formele teksten, dat komt overeen met de bevindingen van Kirsten (2016: 162).

De resultaten voor het subcorpus kranten zijn als volgt: **hulle** heeft de hoogste relatieve frequentie met 0,53%. Het percentage **ju** is 0,27%, **u** vertoont een kleine 0,01% en **(’n) mens** 0,09%. Hier geniet **ju** zeker de voorkeur boven **u** en **(’n) mens**.

De verschillen in de frequenties van **ju** in de drie subcorpora laten zien dat **ju** – hoewel algemeen in gebruik in alle drie de subcorpora - niet in alle drie de soorten teksten hetzelfde gebruikt wordt. Zie onderstaande tabellen met de p-waardes.

Voor **hulle** zijn de verschillen niet zo uiteenlopend als voor **ju**, alleen in formele teksten wijkt het gebruik ervan ver af van de rest. Toch zijn de frequentieverschillen van dien aard dat ze een aanwijzing kunnen zijn voor verandering in gebruik.

In de onderstaande tabellen zijn de p-waardes en χ^2 -testresultaten van de verhoudingen van respectievelijk **ju** en **hulle** in de subcorpora weergegeven. Voor het berekenen van de χ^2 -test en de p-waarde is gebruikgemaakt van een significantietest²¹. In elke tabel zijn per kolom en per rij de χ^2 - en p-waarde gegeven tussen de verschillende subcorpora. Uiteraard zijn vergelijkingen tussen een en hetzelfde voornaamwoord in dezelfde subcorpora niet mogelijk en dus zijn deze cellen (diagonalen) grijs gearceerd.

Tabel 9: χ^2 en p-waardes **ju** subcorpora

ju	boeken	formeel	kranten
Tokens per subcorpus	91.419	97.107	44.805
boeken		$\chi^2:305; p < 2,5 \times 10^{-68}$	$\chi^2:16303; p = 0,0000$
formeel	$\chi^2:305; p < 2,5 \times 10^{-68}$		$\chi^2:16296; p = 0,0000$
kranten	$\chi^2:16303; p = 0,0000$	$\chi^2:16296; p = 0,0000$	

Tabel 9 geeft de χ^2 - en p-waardes weer van de verhoudingen tussen het aantal keer dat **ju** voorkomt in een subcorpus. De p-waarde voor **ju** tussen boeken en formele teksten is $2,5 \times 10^{-68}$.

²¹ De uitleg van het significantie test-systeem en het rekenprogramma zijn te vinden op de UCREL website: <http://corpora.lancs.ac.uk/sigtest/#extraHelp>

Voor de verhouding tussen boeken en kranten werd de melding: $p=0,0000000$ (i.e. too small to measure) gegeven (zie bijlage 3: χ^2 en P-waardes berekeningen). Hetzelfde geldt voor de p-waarde tussen formele teksten en kranten. Deze p-waardes tussen **hy** in de verschillende subcorpora zijn allemaal significant, wat betekent dat de resultaten niet toevallig zijn en dus verband houden met specifieke gebruiken binnen de genres, volgens welke de subcorpora van elkaar onderscheiden worden. Dit verschil of deze gespecialiseerdheid²² in het mogelijke gebruik van deze constructies in verschillende contexten kan een aanduiding van grammaticalisatie zijn. Verder onderzoek is nodig om de precieze redenen te vinden, maar het is duidelijk dat **hy** op verschillende manieren binnen verschillende tekstsoorten gebruikt wordt.

Tabel 10: χ^2 en p-waardes hulle subcorpora

hulle	boeken	formeel	kranten
tokens	125.186	45.839	88.847
boeken		$\chi^2:35055; p=0,0000$	$\chi^2:3631; p=0,0000$
formeel	$\chi^2:35055; p=0,0000$		$\chi^2:16296; p=0,0000$
kranten	$\chi^2:3631; p=0,0000$	$\chi^2:16296; p=0,0000$	

In Tabel 10 zijn de χ^2 - en p-waarden van de verhoudingen tussen **hulle** in de drie subcorpora gepresenteerd. In alle drie de verhoudingen is het resultaat voor de p-waarde: $p=0,0000000$ (too small to measure). Net als bij **hy** geven deze waarden dus aan dat de gevonden resultaten significant zijn en dat **hulle** dus ook verschillend gebruikt wordt in de genres van de drie subcorpora.

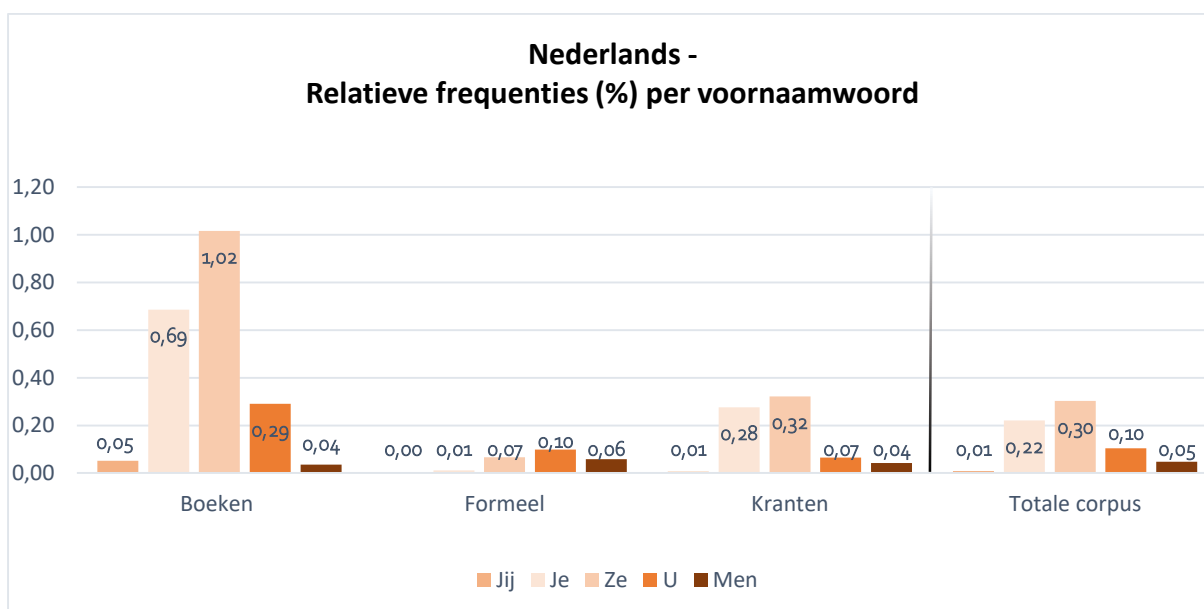
²² Een gespecialiseerde constructie betekent dat de constructie idiomatisch is en zover gegrammaticaliseerd dat het hij aan het verdwijnen is, maar in bepaalde contexten nog een hoge frequentie heeft.

4.3.1.2 Absolute getallen en relatieve frequenties voor Nederlands

Voor het Nederlands is in het LGS-Corpus gekeken naar de absolute getallen en relatieve frequenties voor *jij*, *je*, *u*, *ze* en *men*. De resultaten zijn gepresenteerd in onderstaande tabel en grafiek.

Tabel 11: Absolute getallen en relatieve frequenties Nederlands

Nederlands								
Voor-naam-woord	Totaal Boeken		Totaal Formeel		Totaal Kranten		Totaal LGS-Corpus	
	Tokens	Relatieve frequentie	Tokens	Relatieve frequentie	Tokens	Relatieve frequentie	Totaal tokens	Relatieve frequentie
<i>je</i>	42.250	0,69%	2499	0,01%	76.033	0,28%	120.782	0,22%
<i>jij</i>	3160	0,05%	45	0,00%	1758	0,01%	4963	0,01%
<i>ze</i>	62.609	1,02%	13.912	0,07%	88.855	0,32%	165.376	0,30%
<i>u</i>	17.874	0,29%	20.714	0,10%	18.093	0,07%	56.681	0,10%
<i>men</i>	2200	0,04%	12.230	0,06%	11.549	0,04%	25.979	0,05%
grootte	6.157.682		20.959.216		27.559.860		54.676.758	

Figuur 5: Nederlands - relatieve frequenties per subcorpus en totale corpus

In Tabel 11 en Figuur 5 valt af te lezen dat **ze** in het gehele LGS-Corpus het meeste voorkomt met een relatieve frequentie van 0,30%. Daarop volgt **je** met 0,22%, **u** met 0,10%, **men** met 0,5% en **jij** met 0,01%.

Dit frequentiepatroon is ook te zien in de subcorpora kranten en boeken. De gevonden relatieve frequenties in het subcorpus kranten zijn nagenoeg gelijk aan die van het hele corpus: **ze** 0,32%, **je** 0,28%, **u** 0,07%, **men** 0,04% en **jij** 0,01%. Het is redelijk opvallend dat **u** in gebruik is in krantenartikelen, aangezien te verwachten valt dat het taalgebruik minder formeel is dan bij formele teksten. Dat wordt onderschreven door de relatief hoge percentages van **je** en **ze** in het subcorpus kranten. Hoewel het patroon bij boeken dus hetzelfde is, zijn de gevonden frequenties voor **ze** (1,02%), **je** (0,69%) en **u** (0,29%) de uitschieters.

Voor het subcorpus formeel zien we een ander frequentiepatroon, daar heeft **u** de hoogste relatieve frequentie (0,10%), gevolgd door **ze** (0,07%) en **men** (0,06%). **Je** (0,01%) en **jij** (0,0%) komen niet erg veel voor in deze subcorpus. Deze percentages lijken er op te duiden dat formele teksten in het Nederlands vooral nog geschreven worden met formeel taalgebruik vanzelfsprekend volgens de geldende taalregels.

Over het geheel genomen heeft **jij** een lage relatieve frequentie, wat kan aanduiden dat **jij** inderdaad slechts als persoonlijk voornaamwoord gebruikt wordt. Dat heeft dan als gevolg dat de gevonden frequenties van **je** impliceren dat **je** grammaticaliseert. Frequentie is zoals reeds genoemd een van de belangrijkste aanwijzingen van grammaticalisatie.

In de onderstaande tabellen (Tabel 12 en Tabel 13) worden de χ^2 - en p-waardes getoond van **je** en van **ze** en tussen de verschillende subcorpora.

Tabel 12: χ^2 en p-waardes **je** subcorpora

je	boeken	formeel	kranten
tokens	42.250	2499	76.033
boeken		$\chi^2:130402; p=0,0000$	$\chi^2:23400; p=0,0000$
formeel	$\chi^2:130402; p=0,0000$		$\chi^2:51183; p=0,0000$
kranten	$\chi^2:23400; p=0,0000$	$\chi^2:51183; p=0,0000$	

Zoals te zien is in Tabel 12 leverden de berekeningen van de p-waardes voor **je** allemaal de volgende melding op: $p=0,0000000$ (too small to measure). Dit betekent dat de verhoudingen allemaal beduidend zijn.

Tabel 13: χ^2 en p-waardes ze subcorpora

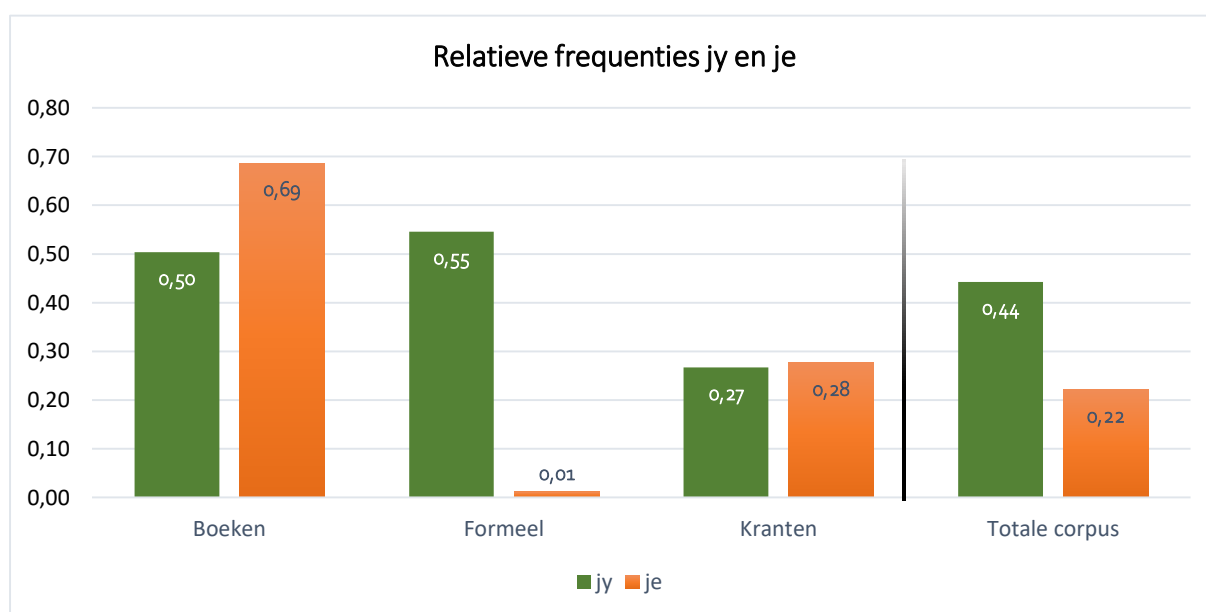
ze	boeken	formeel	kranten
tokens	62.609	13.912	88.855
boeken		$\chi^2:151128$; p = 0,0000	$\chi^2:53542$; p = 0,0000
formeel	$\chi^2:151128$; p = 0,0000		$\chi^2:36779$; p = 0,0000
kranten	$\chi^2:53542$; p = 0,0000	$\chi^2:36779$; p = 0,0000	

In Tabel 13 zijn de χ^2 - en p-waardes van **ze** gegeven. Net als bij **je** is het resultaat voor de vergelijkingen tussen het voorkomen van **ze** in de drie subcorpora p=0,0000000 (too small to measure). Dit betekent dat de verhoudingen allemaal significant zijn.

Net als bij de Afrikaanse voornaamwoorden tonen de gevonden frequentieverschillen van **je** en **ze** in de drie subcorpora aan dat het gebruik ervan verschillend is. Om te bepalen of deze frequentieverschillen toegeschreven kunnen worden aan grammaticalisatie is meer onderzoek nodig.

4.3.1.3 *Vergelijking tussen Afrikaans en Nederlands*

Op basis van de verwantschap tussen de twee talen zou verwacht kunnen worden dat het gebruik en de ontwikkeling van persoonlijke voornaamwoorden niet alleen in het algemeen overeenkomstig is, maar ook over gebruikscontexten heen. De resultaten uit de twee corpora laten echter een ander beeld zien. Zie Figuur 6 voor de relatieve frequenties van **jy** en **je** in de subcorpora en in de totale corpus.

Figuur 6: Relatieve frequenties jy en je

Enkele waarnemingen over **jy** en **je** zijn de volgende (zie Figuur 6): wat opvalt is dat **jy** (0,44%) een hogere relatieve frequentie heeft in het totale corpus dan **je** (0,22%). Dat zou de verwachting kunnen scheppen dat **jy** in alle subcorpora meer voorkomt. In de resultaten is te zien dat dit echter niet het geval is.

Het frequentieverschil in het subcorpus formeel is helemaal opvallend. **Jy** heeft een relatieve frequentie van 0,55% tegenover **je** met 0,01%. Het grootste verschil zit in de frequentie en verdeling van de voornaamwoorden in het subcorpus formele teksten. In het Nederlands komen relatief weinig voornaamwoorden voor in formele teksten (**je** 0,01%), terwijl uit de gegevens blijkt dat de Afrikaanse formele teksten veel voornaamwoorden bevatten. **Jy** heeft een relatieve frequentie van 0,27% in deze subcorpus. Hier is duidelijk te zien dat er een verschil is in het soort formele teksten dat gebruikt is in de samenstelling van de corpora. De formele subcorpus Afrikaans bevat veel studiegidsen, waarin naar studenten verwezen wordt, specifiek gesteld: studenten krijgen instructies waarbij **jy** als aanspreekvorm gebruikt is. Dit in tegenstelling tot het Nederlandse formele subcorpus, waarin voornamelijk ambtelijke teksten zoals notulen en verslagen van overheidsinstanties opgenomen zijn. Daarin wordt de lezer niet tot nauwelijks aangesproken. Misschien omdat generische uitdrukkingen in passieve vorm geschreven zijn of dat **men** nog gebruikt wordt.

Terugblikkend op de resultaten van de frequenties van persoonlijke voornaamwoorden in de formele teksten voor het Nederlands blijkt het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden over de gehele linie laag te zijn. Zeker in vergelijking met Afrikaans, daar zijn de voornaamwoorden redelijk sterk vertegenwoordigd. Een noemenswaardig verschil is echter dat **u** in het Nederlands in formele teksten meer voorkomt dan **je**, terwijl in het Afrikaans in dezelfde subcorpus **jy** sterker vertegenwoordigd is dan **u**.

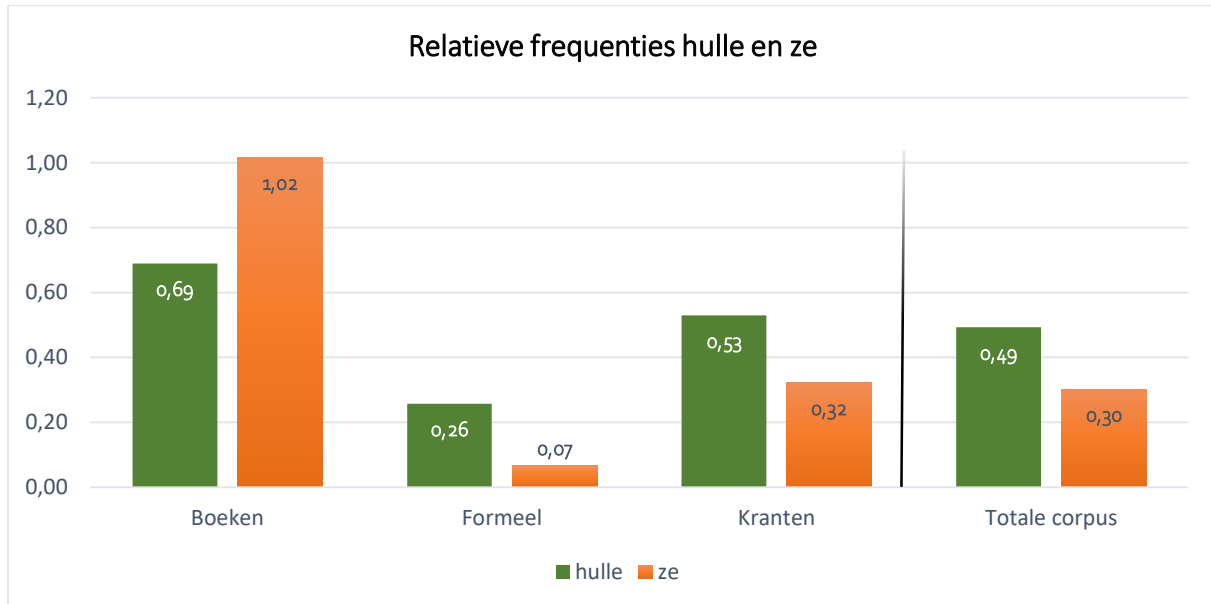
Beide woorden hebben de hoogste relatieve frequentie in het subcorpus boeken (**jy** 0,50% en **je** 0,69%). Dit heeft zeer waarschijnlijk te maken met de aard van de teksten, boeken zijn vooral verhalend van aard, waarbij in dialogen tussen karakters geregeld persoonlijke voornaamwoorden te vinden zijn. De relatieve frequenties voor het subcorpus kranten liggen dicht bij elkaar met **jy** 0,27% en **je** 0,28%. Dit kan betekenen dat Afrikaans en Nederlands een zelfde taalgebruik hebben in krantenartikelen.

De gevonden resultaten zouden een aanwijzing kunnen zijn dat er gebruiksverschillen zijn tussen **jy** en **je**.

Bij deze resultaten moet opgemerkt worden dat **jij** niet meegenomen is in de relatieve frequentie van **je**. Terwijl **jij** natuurlijk voor een deel hetzelfde gebruik heeft als **jy**, maar uit

eerder onderzoek blijkt dat *jij* geen enkele rol speelt in onpersoonlijke gebruiken. Voor de vervolgstappen is *jij* niet van belang.

In Figuur 7 zijn de relatieve frequenties van **hulle** en **ze** naast elkaar gezet.

Figuur 7: Relatieve frequenties hulle en ze

In het totale corpus heeft **hulle** (0,49%) een hogere frequentie dan **ze** (0,30%). Dat kan verklaard worden door het feit dat **hulle** meerdere betekenissen heeft (naast persoonlijk voornaamwoord o.a. ook bezittelijk voornaamwoord), alhoewel ook **ze** zowel in enkelvoud als meervoud voorkomt. Daarnaast zal *men* heel waarschijnlijk ook een invloed hebben, aangezien dat woord de plek van *ze* kan innemen. Met andere woorden: *men* en *ze* zijn nog compeerend.

Opvallend genoeg is dat **ze** in boeken juist een veel hogere frequentie (1,02%) heeft dan **hulle** (0,69%). Dit in tegenstelling tot de andere twee subcorpora. Een mogelijke verklaring kan zijn dat **ze** zowel de betekenis van 3e persoon enkelvoud als 3e persoon meervoud kan hebben. Daarnaast is een andere verklaring dat boeken verhalende teksten bevatten, waarin een verhaal verteld wordt vanuit een derde persoonsperspectief.

In het subcorpus kranten is te zien dat **hulle** een percentage van 0,53 heeft tegenover **ze** met 0,32%. Wellicht is de aard van krantenartikelen zo dat **ze** niet past in het taalgebruik, terwijl **hulle** hier goed te gebruiken valt als verwijzing naar een instelling.

Voor de formele teksten is te zien dat **hulle** 0,26% heeft tegenover **ze** met slechts 0,07%. Opvallend genoeg blijkt uit de resultaten in Figuur 5 dat **u** (0,10%) in het Nederlands de hoogste

frequentie heeft in het subcorpus formele teksten. Dit kan betekenen dat in de ambtelijke taal in het Nederlands **u** toch steeds de voorkeur geniet als voornaamwoord.

Voor beide voornaamwoorden geldt dat ze meerdere functies vervullen. Als persoonlijk voornaamwoord is **hulle** slechts in gebruik als een meervoudsvorm. Daartegenover staat dat **ze** zowel in gebruik is als enkelvoud en meervoud.

Beide talen laten eenzelfde soort patroon zien: in boeken zijn **hulle** en **ze** het sterkst vertegenwoordigd en in formele teksten het minst. Dit zou te maken kunnen hebben met het soort teksten.

De χ^2 - en p-waardes tussen **jy-je** in de drie subcorpora en het gehele corpus zijn allemaal significant met waardes 'too small to measure'. De p-waarde voor **jy-je** verhouding in kranten is $3,983232 \times 10^{-8}$. Dit betekent dat de gevonden percentages niet toevallig zijn en dat de talen zich dus verschillend ontwikkelen.

De χ^2 - en p-waardes tussen **hulle-ze** in de drie subcorpora en het gehele corpus zijn allemaal significant met waardes 'too small to measure' voor alle verhoudingen. Ook hier berusten de gevonden verhoudingen niet op toeval, er is inderdaad verschil in gebruik.

Zoals eerder beschreven is de frequentie van een woord een aanduiding van de mate van grammaticalisatie, in dit geval een persoonlijk voornaamwoord dat op een bepaalde manier gebruikt wordt. De gevonden percentages wijzen erop dat zowel **jy/je** als **hulle/ze** aan het veranderen zijn in hun gebruikstoepassingen. De volgende stap kan een verdere indicatie geven van de mate waarin de voornaamwoorden gegrammaticaliseerd zijn.

4.3.2 Persoonlijk - onpersoonlijk gebruik

Belangrijke criteria die een aanwijzing kunnen zijn van grammaticalisatie zijn frequentie en verbleking (zie 2.2.2.6 en 2.2.2.7). Om een idee te krijgen van de mate van grammaticalisatie van de persoonlijke voornaamwoorden is het zinvol om te kijken naar de frequenties van deze woorden binnen verschillende soorten teksten. Dit geeft namelijk een indicatie van de mate van grammaticalisatie per tekstsoort. De relatieve frequenties zijn besproken in de voorgaande paragraaf. In deze paragraaf wordt gekeken naar de relatieve frequentie van persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten. Om dit te bepalen is per subcorpus een steekproef getrokken uit de totale verzameling zinnen, waarin het te onderzoeken persoonlijke voornaamwoord voorkomt. Zoals genoemd in 4.2 bestaat de totale steekproef uit 600 zinnen; in elke subcorpus zijn 200 zinnen handmatig uitgezocht. Hiervoor zijn de concordantie lijsten (concordancy lists) van **jy/je** en **hulle/ze** uit de vorige stap gebruikt. Deze lijsten zijn willekeurig

(*randomly*) geordend in *Wordsmith 6.0*, daarna is gezocht tot er 200 zinnen geïdentificeerd waren met onpersoonlijk gebruik. Om te bepalen of een zin onpersoonlijk is of niet is gebruikgemaakt van het eerder besproken stappenplan (hier weer gepresenteerd voor de duidelijkheid):

Tabel 14: Stappenplan (herhaling van tabel 7)

Voor Nederlands:
<ol style="list-style-type: none"> Als je of ze in een Nederlandse zin vervangen kon worden door men, is de desbetreffende zin als onpersoonlijk geïdentificeerd. Vanuit de theorie is bekend dat men in alle onpersoonlijke contexten gebruikt kan worden (zie 3.5.2.). Bij onduidelijkheid is de zin vervangen door een andere zin.
Voor Afrikaans:
<ol style="list-style-type: none"> Met name voor het indelen van de zinnen (vooral hulle) zijn de volgende stappen gevolgd. Kon het onpersoonlijke gebruik niet direct uit de context te halen dan is: de hele paragraaf gelezen (zover <i>Wordsmith 6.0</i> dat toelaat) de zin vertaald naar het Nederlands, om te zien of men te gebruiken is de zin voorgelegd aan moedertaalsprekers van het Afrikaans bij onduidelijk resultaat de zin vervangen door een andere zin

Vervolgens is het aantal zinnen geteld dat nodig was om tot deze 200 onpersoonlijke zinnen te komen. Het percentage onpersoonlijk gebruik is berekend door 200 te delen door het totale aantal gebruikte zinnen.

Samenvattend geldt dat in deze stap wordt nagegaan hoe vaak, verhoudingsgewijs, de persoonlijke voornaamwoorden **jy/je** en **hulle/ze** onpersoonlijk functioneren.

In de komende twee paragrafen volgt een beschrijving van het persoonlijk en onpersoonlijk gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in het Afrikaans (4.3.2.1) en in het Nederlands (0).

4.3.2.1 **Persoonlijk - onpersoonlijk gebruik in het Afrikaans**

Hieronder volgt een beschrijving van de samenstelling van de steekproef van **jy** en de percentages onpersoonlijk gebruik van **jy** in de drie subcorpora en de totale Afrikaanse TK-korpus. Daarna volgt een paragraaf over **hulle**.

4.3.2.1.1 **Onpersoonlijk gebruik van **jy** in subcorpora**

In Tabel 15 is de opbouw van de steekproef voor **jy** te zien. Uit elke subcorpus zijn 200 zinnen getrokken die onpersoonlijk zijn. Deze zinnen zijn handmatig uitgezocht met behulp van het

programma *Wordsmith 6.0*. De getallen onder ‘steekproefgrootte’ verwijzen naar het aantal zinnen dat gebruikt is om de 200 onpersoonlijke zinnen te verzamelen. In de rij ‘percentage onpersoonlijk’ zijn de percentages weergegeven; deze zijn berekend door 200 te delen door de steekproefgrootte, vermenigvuldigd met 100 omdat het om percentages gaat: $(200 : a) \times 100 =$.

Tabel 15: *Jy* - Steekproefopbouw uit 3 subcorpora

<i>Jy</i>								
subcorpus	Boeken		Formeel		Kranten		Totaal	
	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte
	200	2449	200	7071	200	1995	600	11.515
percentage onpersoonlijk	8,17%		2,83%		10,03%		5,21%	

De grootte van de steekproeven uit de subcorpora lopen erg uiteen, van ruim 7.000 zinnen voor formeel en een kleine 2.000 voor kranten. Voor het samenstellen van de steekproef uit de hele TK-Korpus zijn meer dan 11.500 zinnen gebruikt. Het percentage onpersoonlijk gebruik voor het gehele corpus is ruim 5%.

In elke subcorpus zijn zinnen gevonden die onpersoonlijk zijn, maar het percentage onpersoonlijke *jy*'s varieert van nog geen 3% in de formele teksten tot ruim 10% in kranten.

Ter verduidelijking: van persoonlijke en onpersoonlijke contexten zijn de volgende voorbeelden gegeven (per subcorpus een persoonlijk en een onpersoonlijk voorbeeld):

Uit het subcorpus boeken komen de volgende twee zinnen. Zin 92 geeft een voorbeeld van een zin waarin *jy* verwijst naar een bekende referent, namelijk Org.

92. (Afr) *Malie sit by die tafel. Sy pap is ingeskep. "Die kinders is al klaar geëet," sê Malie. "Ek dag jy sou 'n bietjie laat wees." Org knik ingedagte. Hy dink aan die lyndraad wat moet reggemaak word.*
TK-Korpus - boeken

De volgende zin is onpersoonlijk:

93. (Afr) *'n Metode wat daarop ingestel is om jou te help om afstand te doen van die wanhoop, leegheid en vrees wat jy op sekere van jou lewensgebiede ervaar. Uit eie ervaring weet ek dat dit moontlik is.*
TK-Korpus - boeken

In deze zin 93 is niet duidelijk naar wie *jy* verwijst, naar iedere lezer of luisteraar? Het enige dat met zekerheid valt af te leiden uit de zin is dat het om een mens gaat.

De volgende twee zinnen komen uit formele teksten, waarbij *jy* in zin 94 een persoonlijke betekenis heeft. Het verwijst terug naar iemand in de tekst

94. (Afr) *vra sy vir my. "Ek wil net seker gemaak het dat jy nie daardie grootkop weer onder die komberse gesit het nie" antwoord ek vir haar. "Jy moet ophou om vir my te sê dat ek 'n dik of 'n groot kop het, die dag wanneer ek vir jou so gaan sê, TK-Korpus- formeel*

en zin 95 is niet persoonlik:

95. (Afr) *paar dae sonder water oorleef! Dors is dus 'n "sterker" behoefte as honger. Netso, as jy baie honger is, maar iemand het 'n tou om jou nek gesit en jy kan nie asemhaal nie - wat is die belangrikste? Die behoefte om te kan asemhaal, natuurlik. TK-Korpus-formeel*

De *jy* in zin 95 is gebruik in een stelling die voor iedereen geldt en is daarom onpersoonlik.

Het is belangrik om hier op te merken dat de formele teksten veel studiegidsen bevatten. Zie onderstaand voorbeeld (96) ter illustratie:

96. (Afr) *Berei vir die eksamen voor deur seker te maak dat jy al die gestelde uitkomst bereik het. as dit gedoen is, kan jy gerus wees dat jy goed genoeg voorberei is om te kan slaag. TK-Korpus -formeel*

De *jy*'s in dit soort zinnen is niet altijd persoonlik, er is naar de rest van de context gekeken om te bepalen of de zin meer onpersoonlik is.

Voor kranten zijn de volgende zinnen gebruikt om het verschil in persoonlik en onpersoonlik te illustreren. Zin 97 laat zien dat *jy* bedoeld is om Rachelle Greeff aan te spreken:

97. (Afr) *skryf na aanleiding van Rachelle Greeff se agterblad in die Voorkoms-bylae, Ken jy die kleur van die kiwi (24 September). Ai, Rachelle, jy kla oor die "winter se skakerings van graniet, nikkel, yster en lood" en oor emosionele disfunksie weens koue en grouheid. Jy weet nie ... TK-Korpus - kranten*
98. (Afr) *Moderne musiek skep 'n interessante kontras met die omliggende Karoo-landskap en sou jy oorskakel na Classic FM wanneer jy deur die Swartberge ry, voel jy kompleet asof jy jou in 'n epiiese rolprent bevind. Ek hou van die radio. Myns insiens is dit baie beter as TV. TK-Korpus - kranten*

In zin 98 is *jy* niet gebruik om spesifiek naar iemand te verwysen, dit is eerder een uitspraak waarbij de spreker bevestiging zoekt of sympathie van de luisteraar.

Dat de frequentie onpersoonlik gebruik binnen formele teksten laag is, is waarskynlik te verklaren doordat taalveranderingen verlopen van informele naar formele taal. Dit wordt onderbouwd door de resultaten uit de twee andere subcorpora. In het subcorpus kranten is te zien dat ruim 10% van de *jy*'s onpersoonlik is. Het percentage onpersoonlik in boeken ligt tussen de twee andere in met ruim 8%, dat is nog steeds ruim boven het percentage voor het

gehele TK-Korpus. In het totale TK-Korpus is het ruim 5% van de **gy's** dat als onpersoonlijk geclassificeerd kan worden.

4.3.2.1.2 **Onpersoonlijk gebruik van hulle in subcorpora**

Voor de steekproeven van **hulle** zijn de resultaten opgenomen in Tabel 16. Ook bij **hulle** is te zien dat het percentage toeneemt naarmate de soort tekst informeler is. In kranten is bijna 10% van **hulle** onpersoonlijk, terwijl dit in formele teksten 6,6% is. Dit komt deels door de verschillende teksttypes. In krantenartikelen wordt verslag gedaan over gebeurtenissen. Daarbij is het gebruikelijker om de 3e persoon meervoud te gebruiken. Het feit dat 10% van **hulle** onpersoonlijk is in krantenartikelen is wel interessant, wellicht wordt er veel verwezen naar bedrijven en of instanties - het zogenoemde collectief (corporate). Dit wordt verder besproken in 4.3.3.1.2).

Tabel 16: Hulle - Steekproefopbouw uit 3 subcorpora

Hulle

subcorpus	Boeken		Formeel		Kranten		Totaal	
	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte	onpers zinnen	steekproef grootte
	200	2781	200	3040	200	2057	600	7878
percentage onpersoonlijk	7,19%		6,58%		9,72%		7,62%	

In het subcorpus boeken is 7,2% van **hulle** onpersoonlijk gebruikt. De verschillen zijn minder uiteenlopend dan bij **gy** (van bijna 3% tot 10%). Dit kan een aanduiding zijn dat **hulle** al meer geaccepteerd is in onpersoonlijk gebruik.

Ter verduidelijking: van persoonlijke en onpersoonlijke contexten zijn de volgende voorbeelden gegeven (per subcorpus een persoonlijk en onpersoonlijk voorbeeld):

Uit het subcorpus boeken komen de volgende twee zinnen. Zin 99 geeft een voorbeeld van een zin waarin **hulle** verwijst naar een bekende referent, namelijk Jan en Annie Visser.

99. (Afr) *Sy is die oudste van Jan en Annie Visser se dertien kinders. **Hulle** het haar Cecilia laat doop. Sy was 'n pragtige baba, stroopsoet en spekvet.* TK-Korpus - boeken

De volgende zin is onpersoonlijk:

- 100.(Afr) *het dit beteken dat die aarde se oppervlak ook 'n kurwe moet wees. Later het sommige geleerdes geglo die aarde wentel om die son, maar **hulle** kon dit ongelukkig nie bewys nie. Teen ongeveer 240 vC het Eratosthenes die omtrek van die aarde redelik akkuraat bereken.* TK-Korpus - boeke

In deze zin (100) is niet duidelijk naar wie **hulle** verwijst, naar mensen in het algemeen of naar geleerden in een bepaald land? Het enige dat met zekerheid valt af te leiden uit de zin is dat het om mensen moet gaan.

De volgende twee zinnen komen uit Formele teksten. Waarbij zin 101 persoonlijk is:

101. (Afr) *Ek sou nou nooit kon dink dat daar onenigheid tussen die twee kon kom nie. Altyd so vriendelik gegroet as **hulle** laatmiddag hier verbystap. Annette: Ja-nee, sulke dinge gebeur maar soms met mense van wie jy dit die minste verwag.* TK-Korpus - formeel

En zin 102 niet:

- 102.(Afr) *Het jy al ooit van so iets gehoor? Dit gaan my verstand te bowe!" "Wat het hulle dan gemaak?" "Wat het hulle gemaak, vra jy. **Hulle** bind die kinders elke dag aan die peerboom vas." "Hulle wat?" "Is dit nie wreed nie? 'n Mens kan nie glo dat daar sulke mense bestaan nie.* TK-Korpus - formeel

De **hulle** in zin 102 verwijst naar mensen, maar wie precies is onduidelijk. Gaat het om een familie of is het een algemene uitspraak over mensen in een bepaalde streek/land?

Voor kranten zijn de volgende zinnen gebruikt om het verschil in persoonlijk en onpersoonlijk te illustreren:

- 103.(Afr) *weeg daardie eis swaarder as die ander leerlinge se reg op moedertaalonderrig. Regter Ngoepe en die twee ander regters het niks verkeerd gedoen nie. **Hulle** het bloot die wet uitgelê. Die Grondwet is meersinnig oor die reg op moedertaalonderrig. Dis onderhewig aan "praktiese uitvoerbaarheid".* TK-Korpus - kranten

In zin 103 verwijst **hulle** terug naar de rechters (regter Ngoepe en zijn collega's) en is dus persoonlijk.

104. (Afr) *Terselfdertyd het hulle prakties bewys dat Suid-Afrika nie Zimbabwe is nie. Hier duld **hulle** dit nie dat 'n leiersfiguur wat uit sy ivoortoring ver oor die menigte na die gesigseinder tuur, aan die mag vasklou nie. Hulle soek 'n regering wat in die gewone mense se belang regeer, nie sy mag misbruik nie, wat die lewe vir hulle makliker maak, nie moeiliker nie.* TK-Korpus - kranten

In zin 104 is het onduidelijk naar wie **hulle** verwijst. Gaat het om alle mensen in Zuid-Afrika of om een bepaalde groep mensen?

De resultaten voor **hulle** sluiten aan bij de resultaten van Van Olmen en Breed (2018b). **Hulle** is wordt gebruikt en is algemeen aanvaard als persoonlijk voornaamwoord in onpersoonlijke contexten (zie 4.3.3.1.2 voor verdere bespreking).

Samenvattend is er een toename te zien van het onpersoonlijke gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden **je** en **hulle** van: Formeel <- boeken <- kranten.

4.3.2.2 *Persoonlijk - onpersoonlijk gebruik in het Nederlands*

Net als voor het Afrikaans zijn voor het Nederlands steekproeven getrokken voor **je** en **ze** uit het LGS-Corpus. Deze steekproeven zijn opgebouwd uit 200 zinnen per subcorpus. Ook deze zinnen zijn handmatig uitgezocht in *Wordsmith 6.0*, waarbij de ‘*concordancy sort*’ willekeurig is ingesteld.

4.3.2.2.1 *Onpersoonlijk gebruik van je in de subcorpora*

De resultaten van de steekproef uit het LGS-Corpus voor **je** zijn opgenomen in Tabel 17. De percentages onpersoonlijk gebruik liggen ver uiteen voor de verschillende subcorpora:

Tabel 17: *Je - steekproefopbouw uit 3 subcorpora*

Je								
subcorpus	Boeken		Formeel		Kranten		Totaal	
	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte
	200	3211	200	765	200	1497	600	5473
percentage onpersoonlijk	6,23%		26,14%		13,36%		10,96%	

Net als voor het Afrikaans zijn de steekproeven uit de subcorpora aan de kleine kant, maar toch is hier ook al iets bijzonders te zien. In de totale LGS-Corpus is een kleine 11% van de **je**'s onpersoonlijk in gebruik. Voor de verschillende subcorpora lopen deze percentages redelijk uiteen.

Van de **je**'s die voorkomen in de formele subcorpus is meer dan een kwart onpersoonlijk. In tegenstelling tot de Afrikaanse subcorpus formele teksten zijn in de Nederlandse formele teksten geen studiegidsen te vinden. Deze subcorpus bestaat vooral uit notulen en rapporten

van overheidsinstellingen. Ter illustratie onderstaand (onpersoonlijk) voorbeeld uit het LGS-subcorpus formele teksten:

105. (Ned) *zou je de indruk kunnen hebben dat er tussen de staten van de Europese Unie enorme verschillen bestaan over de vraag hoe om te gaan met het probleem Irak. Ook zou je kunnen denken dat er binnen dit Parlement aanzienlijke meningsverschillen bestaan. Maar het is de moeite waard na te gaan hoe groot de eensgezindheid onder de staten van de Europese Unie en binnen*
LGS-Corpus - formeel

En een persoonlijke context van **je** in formele teksten is:

106. (Ned) *de taal die jij met je vrouw spreekt, Spaan, kun je in deze Vergadering gebruiken. Maar de taal die ik met mijn ouders spreek, die ik in mijn dagelijks leven en werk gebruik en die ik spreek met mijn vrouw*
LGS-Corpus - formeel

In totaal komt **je** slechts 2499 keer voor in het subcorpus formele teksten (zie Tabel 11 op blz. 69). Van dit aantal moesten 765 zinnen gebruikt worden om bij 200 onpersoonlijke gebruiken uit te komen. Dat levert een percentage van ruim 26% op. Deze waarde kan gezien worden als aanduiding dat **je** gegrammaticaliseerd is. Anders gesteld: **je** is geaccepteerd als een mogelijke vorm in een onpersoonlijke context.

In het subcorpus boeken is ruim 6% van de **je's** onpersoonlijk. Dit lijkt een laag percentage, maar in boeken zijn veel teksten van zo'n aard dat mensen direct aangesproken worden, bijvoorbeeld in dialogen tussen karakters. Het zou ook kunnen zijn dat boekteksten minder afstandelijk en onpersoonlijk geschreven zijn. De volgende zin (107) is een voorbeeld van **je** dat persoonlijk gebruikt wordt:

107. (Ned) *Een van de deelnemers maakte zich los van zijn groepje, kwam naar Robinson toe en vroeg: 'Zeg, ben je hier om voor je baas te proeven?' 'Dit keer kan ik een passende repliek bedenken' zegt ze met veel voldoening*
LGS-Corpus - boeken

108. (Ned) *net zoals ik niet het recht heb om wat dan ook te veroordelen - een vlieg, een rat, een lintworm. Je kunt het een vlieg toch niet kwalijk nemen dat hij een smerig klein zoemend ding is? Zo is hij nou eenmaal, hij had geen keuze.*
LGS-Corpus - boeken

In zin 108 is **je** onpersoonlijk gebruikt, in algemene zin.

Het percentage onpersoonlijk gebruik van **je** in kranten is ruim 13%. Een mogelijke verklaring voor het relatief hoge percentage **je** in kranten kan zijn dat in interviews veel **je** gebruikt wordt, zoals in onderstaand (onpersoonlijk) voorbeeld (109):

109. (Ned) *...het zegt iets om in zo'n finale brons te winnen. "Elke medaille is super. Opnieuw dus, drie jaar op rij: dat is heel mooi. Beter dan brons kon niet, daar moet **je** realistisch in zijn. Ik wist dat het heel moeilijk zou zijn om een medaille te halen, daarom dacht ik niet te juichen voor het op het scorebord stond. Ik heb mezelf verbaasd: ik was niet verkram[pt]..."*
LGS-Corpus - kranten

Deze zin laat zien dat **je** in de spreektaal (in elk geval) gebruikelijk is om onpersoonlijk gebruikt te worden. Zoals in 3.4 verduidelijkt is, kan het een strategie zijn om empathie te krijgen of om juist afstand te nemen. In zin 110 verwijst **je** naar de aangesproken F1-coureur.

110. (Ned) *'Gedaan met op veilig spelen dus. Ik geef je op een briefje dat ik dit seizoen meer zal aanvallen, want ik wil zoveel mogelijk races winnen.'* 'Ook om te bewijzen dat **je** beter bent dan Kimi Räikkönen? Vorig jaar werd al eens gezegd dat hij de wereldtitel meer verdiende dan jij, omdat hij sneller was. Was dat niet frustrerend?' LGS-Corpus - kranten

4.3.2.2 Onpersoonlijk gebruik van **ze** in de subcorpora

In Tabel 18 is het percentage onpersoonlijk gebruik van **ze** gegeven. Bij bestudering van de gevonden percentages blijkt dat die in de drie subcorpora niet zover uiteenlopen als bij **je**.

Tabel 18: **Ze** - steekproefopbouw uit 3 subcorpora

Ze								
subcorpus	Boeken		Formeel		Kranten		Totaal	
	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte
	200	3490	200	2844	200	2964	600	9298
percentage onpersoonlijk	5,73%		7,03%		6,75%		6,45%	

In het subcorpus boeken is het onpersoonlijke gebruik van **ze** het laagst met 5,73%. Dit resultaat is niet zo vreemd als in acht genomen wordt dat de meeste boeken verhalende teksten bevatten waarin beschrijvingen voorkomen van karakters en waarin dialogen plaatsvinden. Zie onderstaande voorbeelden, de eerste zin 111 is persoonlijk en zin 112 is onpersoonlijk.

111. (Ned) *moeder met kastanjebruin haar in een hoge, strakke paardenstaart en een baby in een kindewagentje, met haar andere kind, een peuter, aan de hand. **Ze** stonden voor het stoplicht te wachten. Eigenlijk was er niets bijzonders aan hen te zien. Ik bedoel: niet iets wat de meeste mensen zou opvallen.*
LGS-Corpus - boeken
112. (Ned) *Ik wilde via Lusaka rijden, en dan over de Livingstone Bridge bij de Victoria-watervallen, maar ik hoor dat **ze** de watervallen hebben omgetoverd in een soort Disneyland.*
LGS-Corpus - boeken

In zin 111 is het duidelijk dat **ze** terugverwijst naar de moeder met haar kinderen, terwijl het in zin 112 onduidelijk is naar wie **ze** verwijst. Wordt de regering van het land bedoeld? Of refereert **ze** aan de organisatie die de omgeving van de Victoriawatervallen beheert?

Het hoogste percentage onpersoonlijke **ze's** (7,03%) is te vinden in de formele teksten. Dat is een aanwijzing dat **ze** al ver grammaticaliseerd is, aangezien veranderingen typisch maar uiteraard niet noodzakelijk, van informeel naar formeel verlopen. Daarnaast is het gebruik van onpersoonlijke voornaamwoorden gebruikelijker in gesproken taal, omdat spreektaal minder gebonden is aan voorgeschreven regels (Siewierska & Papastathi, 2011:593). Het hoge percentage **ze** kan een aanduiding zijn van het feit dat de taal informeler wordt, **ze** neemt langzaam de plek in van het formele, afstandelijke **men**.

- 113.(Ned) *Het Jordaans grondgebied bood immers plaats aan de vele Palestijnse vluchtelingen die zich soms leken te gedragen alsof **ze** het daar voor het zeggen hadden. Hierbij zadelden ze het Jordaanse volk met de problemen op die ze zelf ook gekend hadden, maar vergeten leken te zijn*
LGS-Corpus - boeken
- 114.(Ned) *dat de regionale hulp inderdaad ten goede komt van de armste landen; de regio's die die hulp het hardste nodig hebben. **Ze** willen dat er beter wordt opgetreden tegen wanbeheer en fraude , zodat ze erop kunnen vertrouwen dat hun geld niet wordt verspild.*
LGS-Corpus -formeel

Zin 113 laat een **ze** zien die persoonlijk is, omdat het woord verwijst naar een groep vluchtelingen. In zin 114 is het niet duidelijk naar wie **ze** verwijst. Je kunt wellicht afleiden dat het om een bedrijf of organisatie gaat.

Het percentage onpersoonlijke gebruiken van **ze** in kranten is 6,75%. Ook hier geldt dat **ze** aanvaard wordt in onpersoonlijke contexten. Vermoedelijk zal er in krantenartikelen veel gebruikgemaakt worden van de collectieve (*corporate*) context. Beschrijvingen van gebeurtenissen of verslagen lenen zich voor verwijzingen naar instanties zonder daarbij specifieke mensen aan te spreken. Ook hier twee voorbeelden van een persoonlijk en onpersoonlijk gebruik van **ze**. In zin 115 verwijst **ze** terug naar Ton en Rudy die samen bij 'Contact' terecht gekomen zijn.

- 115.(Ned) *Ton ging naar Maeva en Rudy hield het na een tijdje bekeken en vervoegde de Dirk Ottestal. Een beetje los van elkaar kwamen **ze** beiden bij Contact terecht. Zonder het van elkaar te weten. Nu zoveel jaren later blijkt dat ze zelfs in dezelfde sector zitten, software.*
LGS-Corpus - kranten

Een onpersoonlijk gebruik van **ze** zien we in 116 omdat niet duidelijk is naar wie **ze** verwijst:

- 116.(Ned) *Maar de werkzaamheden kennen nog geen einde voor hen. 'Normaal zouden ze vorige zomer onze straat openbreken, maar dat is uitgesteld tot begin april', zucht Van Limbergen.*
LGS-Corpus - kranten

Zie voor resultaten van de verdeling van **ze** in de onpersoonlijke contexten 4.3.5.1.2.

4.3.2.3 Intertalige vergelijking Afrikaans - Nederlands

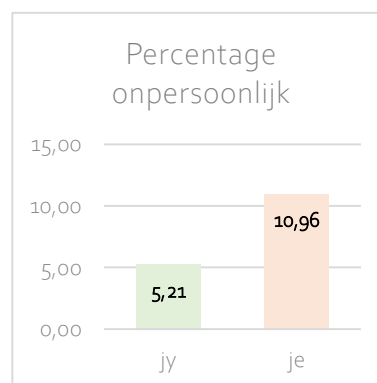
In de volgende subparagrafen wordt gekeken naar de overeenkomsten en verschillen tussen het gebruik van **jy** en **je** en **hulle** en **ze**. De getrokken steekproeven van 600 zinnen per voornaamwoord per taal zijn groot genoeg om ook een statistische vergelijking te kunnen maken. In de subparagraaf 4.3.2.2.1 wordt gekeken naar de verhouding persoonlijk - onpersoonlijk tussen **jy** en **je** in het gehele corpus per taal (Afrikaans en Nederlands). Ten tweede wordt gekeken naar de verschillen en overeenkomsten tussen de verhouding persoonlijk - onpersoonlijk in de drie subcorpora. Daarna komt in 4.3.2.2.2 de frequentieverhouding van persoonlijk - onpersoonlijk tussen **hulle** en **ze** aan bod. Ook hier is eerst het resultaat uit het hele corpus besproken en dan de verschillen en overeenkomsten in de subcorpora.

4.3.2.3.1 Vergelijking tussen het gebruik van **jy** en **je**

In onderstaande tTabel 19 zijn de steekproefgroottes en de percentages onpersoonlijk gebruik van **jy** en **je** weergegeven voor het hele corpus. Ook de χ^2 - en p-waarde zijn opgenomen.

Tabel 19: Percentage onpersoonlijke **jy** en **je**

		Jy		Je	
		Onpers zinnen	Steekproef-grootte	Onpers zinnen	Steekproef-grootte
		600	11.515	600	5473
percentage onpersoonlijk		5,21%		10,96%	
$\chi^2:159; p = 2,3 \times 10^{-36}$					

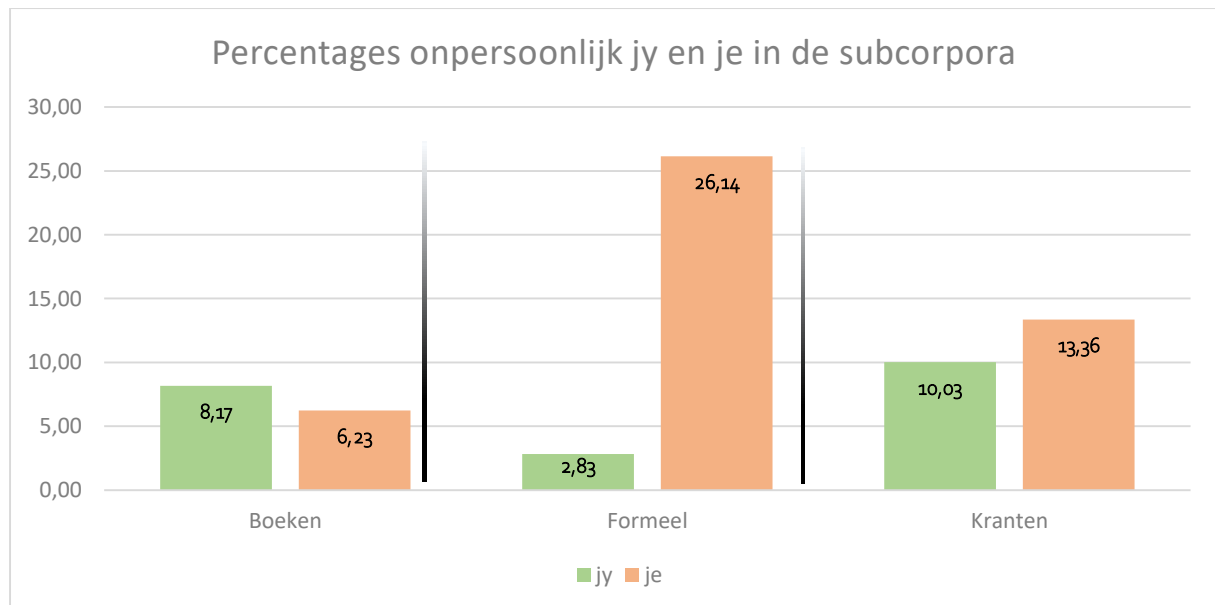
Figuur 8: Percentage onpersoonlijk **jy** en **je**

Het eerste wat opvalt in Tabel 19 is het verschil in grootte van de steekproef, ofwel het aantal zinnen dat doorgewerkt is. Om in het Afrikaans tot 600 zinnen te komen, waarin **jy**

onpersoonlijk gebruikt is, zijn meer dan 11.000 zinnen nodig geweest. In het Nederlands is dat bijna de helft minder. Dat is dan ook terug te zien in de percentages onpersoonlijk gebruik (zie Figuur 8). Het percentage waarin *je* onpersoonlijk gebruikt wordt, is bijna 11%, terwijl de Afrikaanse tegenhanger, *jy* op ruim 5% uitkomt. Uit de percentages onpersoonlijk gebruik blijkt duidelijk een verschil in de mate van acceptatie. In het Nederlands is *je* al zover verbleekt (*semantic bleaching*) dat het in het algemeen is in onpersoonlijk gebruik. In tegenstelling tot het Afrikaans bestaat er nauwelijks competitie tussen *je* en *men*. In het Afrikaans kan *jy* wel gebruikt worden in onpersoonlijke contexten, maar er is een competerend onpersoonlijk voornaamwoord dat de voorkeur geniet, zoals aangetoond door van Olmen en Breed (2018b). Uit die studie blijkt namelijk dat Afrikaanssprekenden de voorkeur geven aan (**n**) *mens* of iets anders.

Tabel 20: Percentage onpersoonlijk *jy* en *je* in de subcorpora

Subcorpus boeken				Subcorpus formeel				Subcorpus kranten					
Jy		Je		Jy		Je		Jy		Je			
Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte	Onpers zinnen	steekproef grootte		
200	2449	200	3211	200	7071	200	765	200	1995	200	1497		
percentage onpersoonlijk		8,17%		6,23%		2,83%		26,14%		10,03%		13,36%	

Figuur 9: Percentages onpersoonlijk *jy* en *je* in de subcorpora

In Tabel 20 en Figuur 9 zijn de resultaten van *jy* en *je* in de verschillende subcorpora uiteengezet. Hoewel de steekproeven aan de kleine kant zijn (dat wil zeggen te klein om de waarnemingen statistisch te onderbouwen), zijn er interessante verschillen te zien. Voor het subcorpus boeken is te zien dat voor het Afrikaanse *jy* bijna 2.450 zinnen doorgewerkt moesten worden om 200 onpersoonlijke zinnen te vinden. Dat levert een onpersoonlijk percentage voor *jy* van 8,17%. Voor het Nederlands geldt dat er ruim 3.200 zinnen doorgewerkt zijn om 200 onpersoonlijke zinnen, daarmee is het percentage onpersoonlijk voor *je* dus lager: 6,23%. Dat het verschil in deze subcorpus anders is, is al een interessant gegeven op zich, dat nader onderzocht zou kunnen worden.

Zoals aangetoond in 4.3.1 komt *jy* relatief veel voor in het subcorpus formele teksten, met 0,55% (Tabel 8, blz.65). Bij nadere bestudering van de aantallen blijkt dat slechts een kleine 3% van de *jy*'s gebruikt is in onpersoonlijke contexten. Kijkend naar *je* is te zien dat *je* een lage relatieve frequentie heeft in het subcorpus formele teksten met 0,01% (zie Tabel 11, blz.69). Van de gevonden aantallen *je*'s in de formele teksten is echter meer dan een kwart (26,14%) onpersoonlijk. Dit kan betekenen dat in het Nederlands *je* al helemaal ingeburgerd is als persoonlijk voornaamwoord in onpersoonlijke contexten en dat het verder grammaticaliseerd is dan *jy*.

Ook in het subcorpus kranten is het percentage onpersoonlijk van *je* met 13,36% een stuk hoger dan *jy* (10,03%). Deze best hoge percentages kunnen een aanwijzing zijn dat het taalgebruik in kranten/tijdschriften aan het veranderen is. Dat is een mogelijk onderwerp voor nadere bestudering, met andere woorden vervolgonderzoek kan hiernaar gedaan worden.

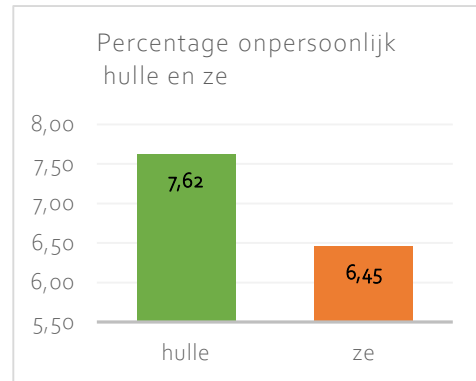
Al met al valt te concluderen dat *je* meer geaccepteerd wordt als onpersoonlijke voornaamwoord dan *jy*.

4.3.2.3.2 Hulle –ze

In onderstaande Tabel 21 zijn de steekproefgroottes en het percentages onpersoonlijk gebruik van **hulle** en **ze** weergegeven voor het hele corpus. Ook de χ^2 - en p-waarde zijn opgenomen.

Tabel 21: Percentage onpersoonlijk Hulle en ze

		Hulle		Ze	
		Onpers zinnen	Steekproef-grootte	Onpers zinnen	Steekproef-grootte
		600	7878	600	9298
percentage onpersoonlijk		7,62%		6,45%	
$\chi^2:7,55; p = 0,006$					

Figuur 10: Percentage onpersoonlijk hulle en ze

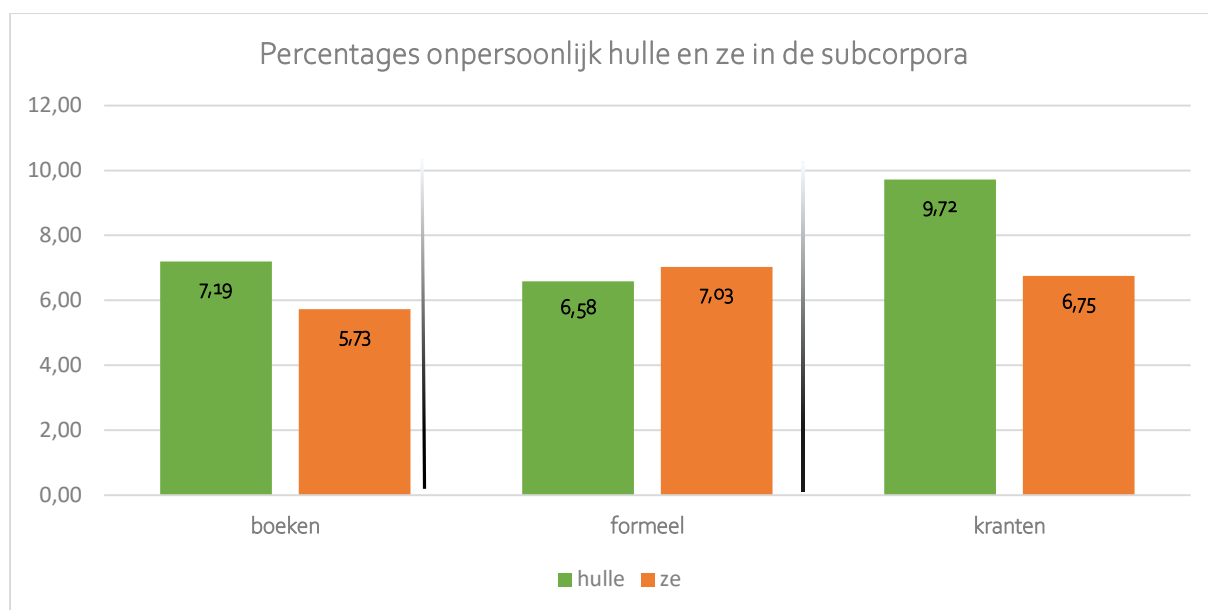
Uit bovenstaande Tabel 21 valt af te lezen dat **hulle** met 7,62% iets meer gebruikt wordt in onpersoonlijke contexten dan **ze**, dat in 6,45% van de gevallen onpersoonlijk is. Dit verschil valt te verklaren door het volgende: in het Afrikaans kan in contexten waar naar meerdere mensen verwezen wordt slechts **hulle** als onpersoonlijk voornaamwoord ingezet worden (Breed & van Olmen, 2017:32). Met andere woorden, er is geen enkele competitie met andere strategieën. In het Nederlands bestaat er nog wel een woord dat concurrerend is met **ze**, namelijk **men**. **Men** is nog altijd geaccepteerd in onpersoonlijke contexten, hoewel het in onbruik raakt, zoals besproken in (3.4).

4.3.2.3.3 Hulle - ze in de subcorpora

In de onderstaande tabel 22 zijn de percentages onpersoonlijk gebruik van **hulle** en **ze** gegeven per subcorpus. Net als bij de enkelvoudige onpersoonlijke voornaamwoorden is te zien dat het Nederlandse **ze** vaker gebruikt wordt dan **hulle** in de formele subcorpus. Dit kan betekenen dat **ze** verder grammaticaliseerd is, aangezien formele taal meestal pas verandert als informeel taalgebruik algemeen is.

Tabel 22: Percentage onpersoonlijk hulle en ze in de subcorpora

		Subcorpus boeken				Subcorpus formeel				Subcorpus kranten			
		Hulle		Ze		Hulle		Ze		Hulle		Ze	
		Onpers zinnen	steekproef-grootte	Onpers zinnen	steekproef-grootte	Onpers zinnen	steekproef-grootte	Onpers zinnen	steekproef-grootte	Onpers zinnen	steekproef-grootte	Onpers zinnen	steekproef-grootte
		200	2781	200	3490	200	3040	200	2844	200	2057	200	2964
percentage onpersoonlijk		7,19%		5,73%		6,58%		7,03%		9,72%		6,75%	

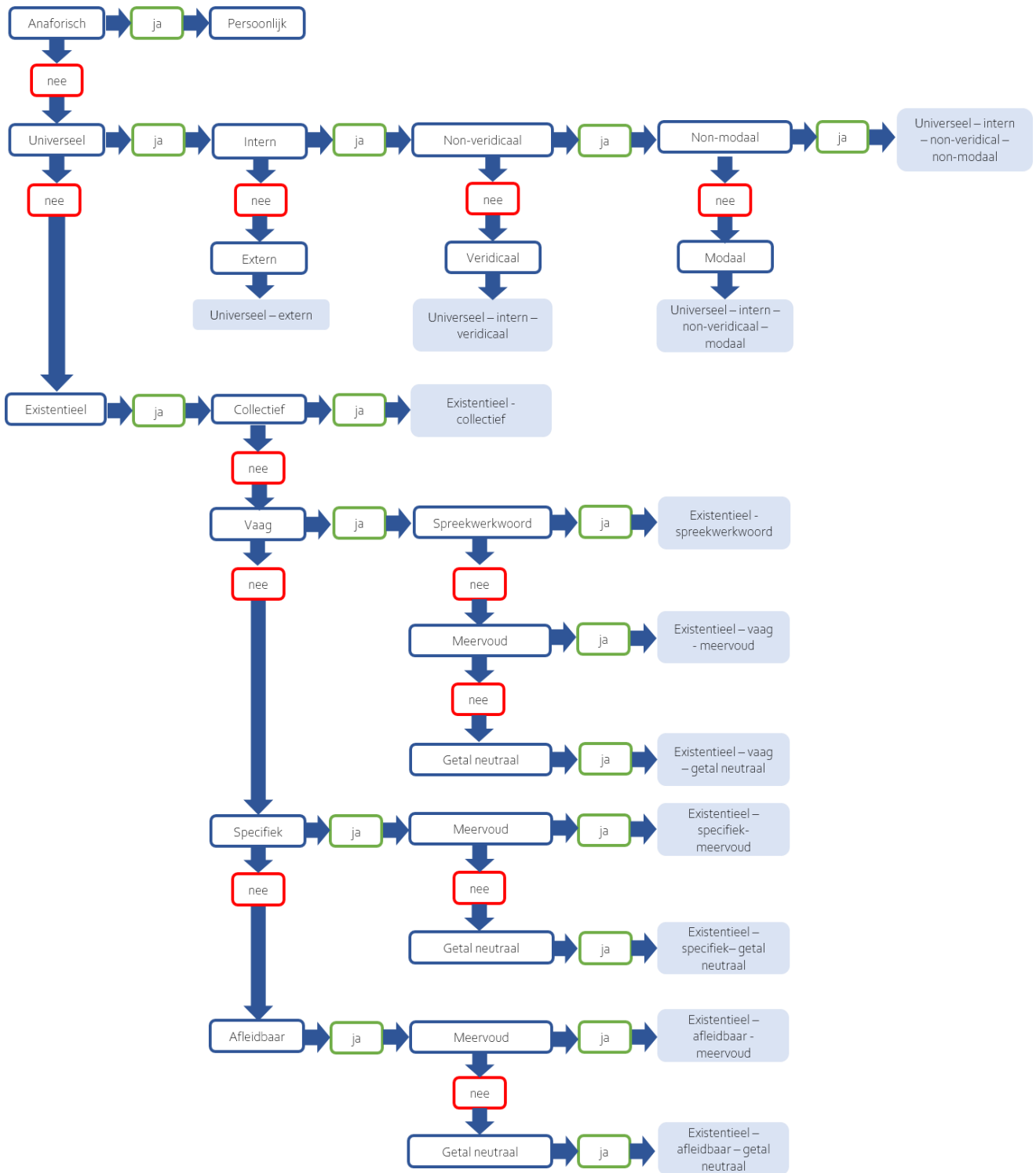

Figuur 11: Percentages onpersoonlijk hulle en ze in de subcorpora

In het subcorpus boeken is het onpersoonlijke percentage van **hulle** (7,19%) hoger dan dat van **ze** (5,73%). En in het subcorpus kranten is het verschil zelfs nog wat groter tussen **hulle** (9,72%) en **ze** (6,75%). Een van de verklaringen voor deze verschillen kan zijn dat er voor **hulle** geen concurrerend alternatief is dat onpersoonlijk gebruikt kan worden. Voor **ze** is er nog wel een, in de vorm van **men**. **Men** wordt echter gezien als formeel/afstandelijk taalgebruik, dus is het des te opvallender dat **ze** in de formele teksten zo geaccepteerd wordt. Het relatieve lage aantal **ze**'s in kranten is opvallend net als de relatief hoge percentage voor **je** met 13,36%, het lijkt er op dat **je** in opmars is in krantenartikelen (zie Tabel 20). Wellicht zijn er andere manieren/strategieën die gebruikt kunnen worden om onpersoonlijkheid uit te drukken die de voorkeur genieten in het Nederlands, dit zou nader onderzocht kunnen worden in een vervolgstudie.

4.3.3 Onpersoonlijk in contexten

Voor het laatste deel van deze studie zijn de zinnen uit de steekproeven in de verschillende onpersoonlijke contexten geplaatst. Het gaat hier om de 600 zinnen per taal per corpus. De 200 onpersoonlijke zinnen uit elke subcorpus zijn ondergebracht in de verschillende onpersoonlijke contexten. Om dit te kunnen doen, is gebruikgemaakt van zowel het stappenplan zoals gepresenteerd in 4.2.3 als van het beslisdiagram (hieronder nogmaals opgenomen).

Figuur 12: Beslisdiagram

Voor de volledigheid ook weer de belangrijkste besluitvormingspunten:

- De hele paragraaf gelezen (zover *Wordsmith 6.0* dat toelaat) om te achterhalen of er een referent genoemd is. De bredere context van de paragraaf is meegenomen bij het indelen van een zin.
- Een zin met een onpersoonlijke lezing zonder hele duidelijke aanwijzingen heb ik ingedeeld bij vaag, meervoud.
- Waar nodig zijn Afrikaanse zinnen vertaald in het Nederlands om te kijken of ‘**hulle**’ vertaald kon worden met **men**. Dat zou een aanwijzing kunnen zijn voor een onpersoonlijke lezing, omdat **men** in het Nederlands in alle onpersoonlijke contexten kan voorkomen.
- Vervolgens zijn de indelingen voorgelegd aan een moedertaalspreker Afrikaans, ter verduidelijking en verificatie.
- De mogelijkheid bestaat dat de zinnen in het corpus anders ingedeeld worden als een ander er weer naar zou kijken, afhankelijk van hoe de dataset en de onpersoonlijke contexten geïnterpreteerd worden.

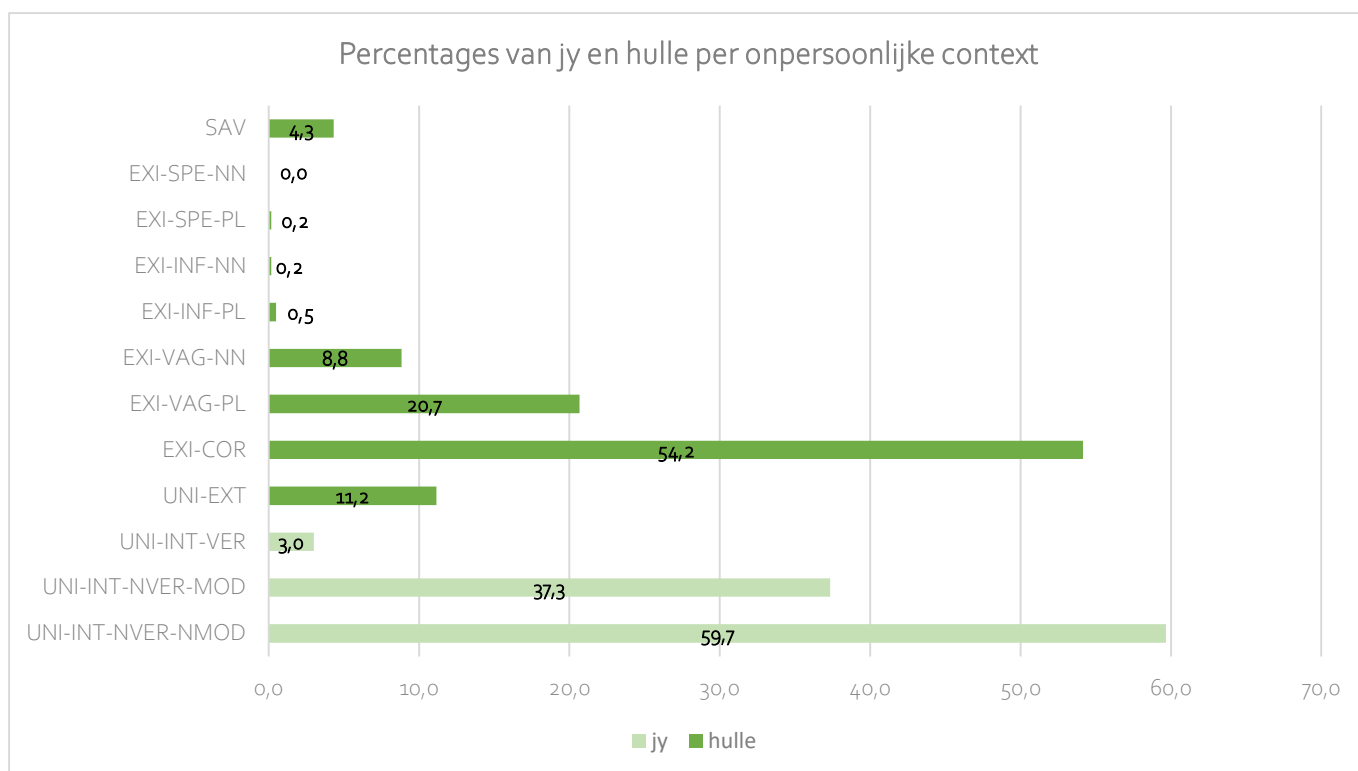
De resultaten worden aangeboden en besproken in de komende paragrafen. In 4.3.3.1 eerst Afrikaans in het hele TK-Korpus. Dan wordt gekeken naar **jy** in de verschillende contexten, daarna komt **hulle** aan bod. Vervolgens komt het Nederlands aan bod, eerst de resultaten voor het hele LGS-Corpus (4.3.3.2). In de twee daaropvolgende subparagrafen is gekeken naar **je** en **ze** in de contexten. Van de meeste contexten is een voorbeeldzin uit het corpus aangeboden ter illustratie.

4.3.3.1 Afrikaanse voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten

In deze paragraaf worden de resultaten van de Afrikaanse voornaamwoorden ingedeeld naar context besproken. In Tabel 23 is per subcorpus de indeling van **jy** en **hulle** naar onpersoonlijke context weergegeven. Dit zijn de twaalf contexten zoals besproken in 3.5.3. De indeling van de zinnen is handmatig gedaan (zie Bijlage 5: Alle onpersoonlijke zinnen) met behulp van het beslisdiagram (Figuur 12). De zinnen komen uit de drie verschillende subcorpora, daarom is de verdeling per subcorpus weergegeven, naast de indeling van het hele corpus.

Tabel 23: Afrikaanse voornaamwoorden per onpersoonlijke context

Voornaamwoorden	Subtotaal-Boeken		Subtotaal-Formeel		Subtotaal-Kranten		Totaal TK-Korpus	
	Jy	Hulle	Jy	Hulle	Jy	Hulle	Jy	Hulle
Context	(N=200)	(N=200)	(N=200)	(N=200)	(N=200)	(N=200)	(N=600)	(N=600)
UNHINT-NVER-NMOD	120	60%	107	53,5%	131	65,5%	358	59,7%
UNHINT-NVER-MOD	77	38,5%	83	41,5%	64	32%	224	37,3%
UNHINT-VER	3	1,5%	10	5%	5	2,5%	18	3%
UNHEXT		26		13, %	29	14,5%		67
EX-COR		77		38,5%	124	62%		325
EX-VAG-PL		56		28,0%	27	13,5%		124
EX-VAG-NN		26		13,0%	15	7,5%		53
EX-INF-PL		3		1,5%	0	0,0%		3
EX-INF-NN		0		0,0%	1	0,5%		1
EX-SPE-PL		1		0,5%	0	0,0%		1
EX-SPE-NN		0		0,0%	0	0,0%		0
SAV		11		5,5%	4	2,0%		26
	200	100%	200	100%	200	100%	600	100%

Figuur 13: Percentages van jy en hulle per onpersoonlijke context

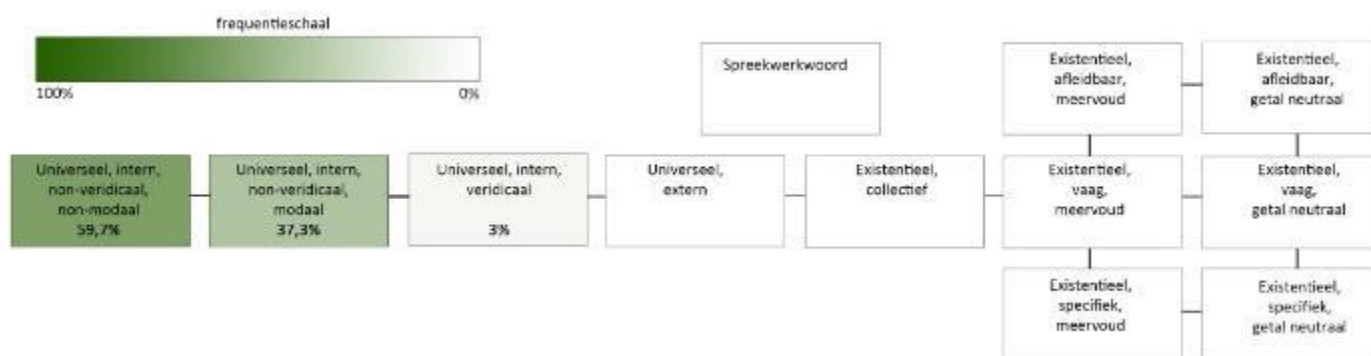
Wat meteen duidelijk zichtbaar is in Figuur 13, is dat **jy** slechts in universele contexten gebruikt wordt en **hulle** voornamelijk in existentiële contexten en in een universele context, namelijk UNI-EXT. Dit is geheel in lijn met de resultaten uit het onderzoek van van Olmen en Breed (2018b) en Breed en van Olmen (2017).

Verder is te zien dat er voor enkele contexten geen voorbeeld gevonden is in het TK- corpus. Dat is geen verrassing, niet alle contexten zijn algemeen in gebruik in geschreven taal (Zifonun, 2000). De kans dat alle contexten voorkomen in een corpus is klein. Het doel van een corpusonderzoek is onder andere om te bepalen wat de frequenties zijn van de verschillende contexten. Als er geen voorbeeld van een bepaalde context gevonden wordt, dan kan daaruit afgeleid worden dat die context niet algemeen gebruikt is voor het betreffende voornaamwoord. In Figuur 13 is duidelijk te zien dat voor EXI-SPE-NN geen voorbeeld gevonden is. Dit sluit aan bij de resultaten van Siewierska en Papastathi (2011). Ook zij hebben geen voorbeelden van de EXI-SPE-context gevonden.

In de volgende twee subparagrafen zullen de frequenties per context per voornaamwoord besproken worden. Voor zover mogelijk zal een context geïllustreerd worden met een gevonden voorbeeldzin.

4.3.3.1.1 *Jy* in onpersoonlijke contexten

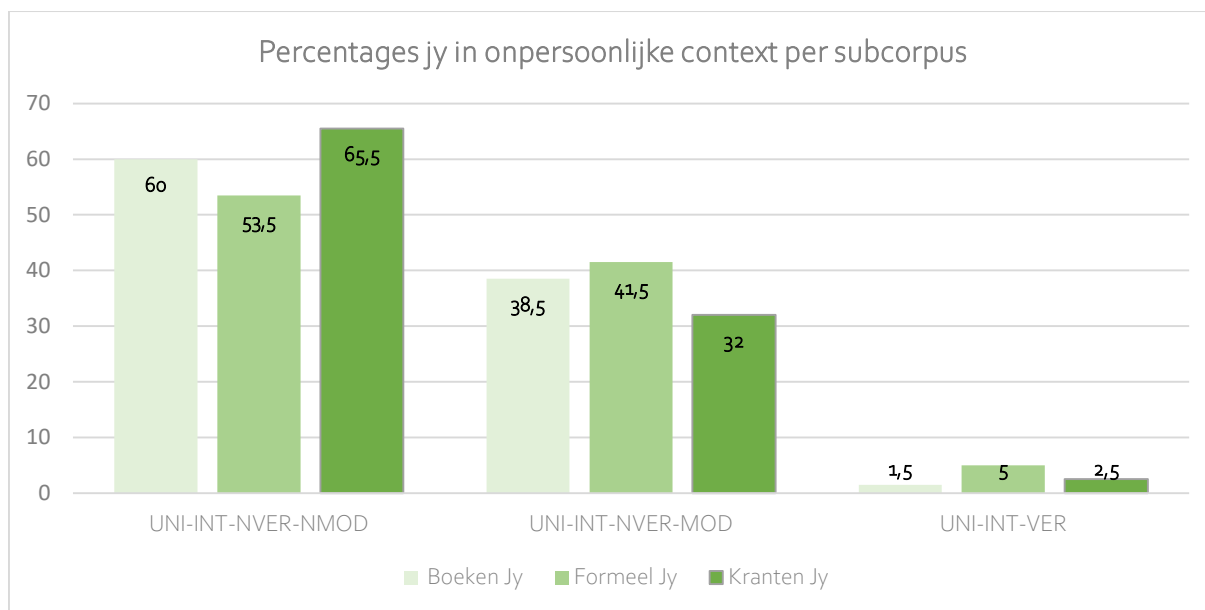
In onderstaand Figuur 14 is de semantische kaart opgenomen met de totale TK-percentages van *jy* in de contexten waarin *jy* gebruikt wordt.

Figuur 14: Percentages *jy* in contexten

Hoe donkerder de kleur, hoe hoger de frequentie van die context in het TK-Korpus. Aan de linkerkant zijn de drie universele contexten gegeven. In deze drie contexten kan alleen *jy* onpersoonlijk gebruikt worden. In de contexten aan de rechterkant, de existentiële contexten, is *hulle* in gebruik (zie volgende paragraaf 4.3.3.1.2 voor de bespreking daarvan). In de subcorpora is dezelfde verdelingsvolgorde te zien (zie Figuur 15). De context geheel links op de semantische kaart, universeel, intern, non-veridicaal, non-modaal, (UNI-INT-NVER-NMOD) is het sterkst vertegenwoordigd met een percentage van 59,7 voor het gehele TK-Korpus.

Duidelijk is dat *jy* weinig in de UNI-INT-VER context voorkomt in het TK-Korpus. Dat sluit aan bij de bevindingen van van Olmen en Breed. Zij geven aan dat ('n) *mens* in die context de voorkeur geniet boven *jy* (van Olmen & Breed, 2018b:16). Voor de resultaten van *jy* geldt dat ze overeenkomen met die van van Olmen en Breed (2018b). *Jy* is ook in geschreven teksten aanvaardbaar in onpersoonlijke contexten. Het lijkt er op dat *jy* vooral gebruikelijk is constructies van voorwaardelijke zinnen. Dit sluit aan bij bevindingen gedaan door Rădulescu en van Olmen (ingediend).

Figuur 15: Percentages jy in onpersoonlijke context per subcorpus

De resultaten per subcorpora laten wel verschillen zien in de verdeling van de verschillende contexten. In Figuur 15 is duidelijk te zien dat de UNI-INT-NVER-NMOD de meeste voorkomende onpersoonlijke context is per subcorpus. In het subcorpus kranten bevat de context ruim 65% van alle jy's. In boeken is 60% van de onpersoonlijke jy's te vinden in deze contexten. In formele teksten is dit een stuk lager met 53,5%. Wel opvallend is dat in elke subcorpus meer dan de helft van de onpersoonlijke jy in deze context terug te vinden is.

Verder is het overduidelijk dat de UNI-INT-VER het minst in gebruik is. Opvallend is dat zowel de UNI-INT-NVER-MOD-context als de UNI-INT-VER meer gebruikt wordt in formele teksten dan in de andere twee tekstsoorten. Dit komt wellicht door het teksttype. Een andere opvallend punt is dat het patroon van verdeling voor de UNI-INT-NVER-NMOD afwijkt van de andere contexten.

Ter illustratie is per context een voorbeeldzin gegeven, met daarbij een korte toelichting.

Voorbeelden UNI-INT-NVER-NMOD

De zinnen 117 tot 119 zijn typische voorbeelden van de UNI-INT-NVER-NMOD context.

117. (Afr) ... dalk op 'n diamantmyn staan, maar nie genoeg kennis van die onderwerp dra om dit te herken nie. Soos diamante verg geleenthede harde werk, maar as jy alles inploeg en 'n spesialis op jou gebied word, sal jy die vrugte daarvan pluk. Baie mense sal egter die ontdekking van jou diamantmyn as ... TK-Korpus - boeken

118. (Afr) *se skryfwerk te beoordeel ten opsigte van duidelikheid. 'n teks wat bondig geskryf is, sê soveel as moontlik met so min as moontlik woorde. wanneer **jy** dus 'n bondige teks skryf, is daar geen onnodige woorde wat die oordrag van die boodskap kan belemmer nie. lees pp. 50-60 in stylboek ter voorbereid* TK-Korpus - formeel
119. (Afr) *jou familie, jou vriende en ook 'n kenner, soos byvoorbeeld 'n voorkomsassistent by 'n boetiek, wat jou kleredrag en voorkoms van jou oordra. As **jy** byvoorbeeld klassiek wil oorkom, maar net roomkleurige uitrustings dra, kan dit jou eerder eentonig laat lyk.* TK-Korpus - kranten

Uit de gegeven voorbeelden (willekeurig gekozen uit de subcorpora) blijkt dat een zin met een onderschikkend voegwoord (**as, omdat** enzovoort) een typisch voorbeeld is van deze context.

Voorbeelden UNI-INT-NVER-MOD

De tweede universele context is de modale context. Deze context is het sterkst vertegenwoordigd in het subcorpus formele teksten, met ruim 42%. In krantenartikelen daarentegen komt de modale contextruim 10% minder voor.

120. (Afr) *om suikervoorkeur te verander mag 6 weke neem en om vetvoorkeur te verander neem 8-12 weke. Deur reg te eet, kan **jy** jare by jou lewe voeg - en ook lewe by jou jare. Gaan praat met jou dokter oor gesonde eetgewoontes of gaan sien 'n dieetkundige.* TK-Korpus - boeke
121. (Afr) *visualisering kan baie suksesvol daarvoor aangewend word. As lewenswetenskappe onderwyser moet jy weer hierdie vaardighede aan jou leerders oordra. **Jy** kan alleen iets oordra wat jy reeds besit. Jy het nou die geleentheid om daardie vaardighede aan te leer.* TK-Korpus - formeel
122. (Afr) *Grootboom verduidelik hulle het 'n verwysing van die kliniek nodig om die dokter te sien. "Maar die kliniek maak 16:00 op 'n Vrydag toe en dan kan **jy** tot Maandag wag om papiere te kry. "Ons is huis toe. Die aand 21:00 moes ons 'n ambulans kry om weer hospitaal toe te gaan."* TK-Korpus - kranten

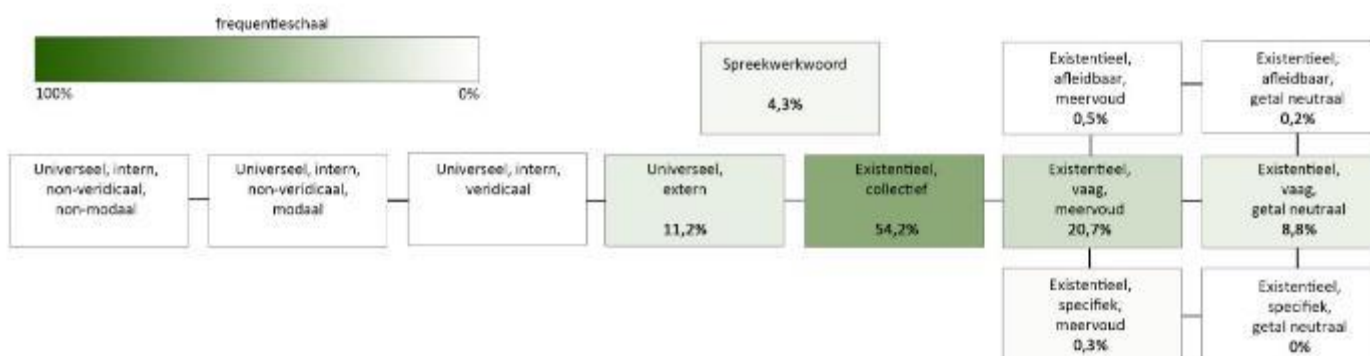
Voorbeelden UNI-INT-VER

De derde universele context, met veridicaliteit als onderscheidende eigenschap, is het minst vertegenwoordigd in alle drie de subcorpora. Het percentage loopt uiteen van 1,5% in het subcorpus boeke tot bijna 5% in formele teksten. Enkele voorbeelden van veridicale zinnen zijn weergegeven als 123 en 124.

123. (Afr) *in 'n vreemde wêreld is wanneer jy in 'n herstelvertrek of hoërsorgeenheid naby die operasiesaal uit die narkose wakker word. Asof in 'n droom raak jy bewus van stemme, ligte, verpleegkundiges wat flink om jou rondbeweeg - en die ongerief in die bors en/of onder die arm.*
TK-Korpus - boeken
124. (Afr) *roses word diagrammaties op p8 fig1.5 voorgestel, met die volgende aspekte: stuur en ontvang van boodskap / sending and receiving messages (p6 - 7). jy stuur 'n boodskap uit met die klere wat jy dra en die persoon wat na jou kyk ontvang die sekere boodskap. lees van boodskap*
TK- Korpus - formeel

4.3.3.1.2 Hulle in onpersoonlike contexten

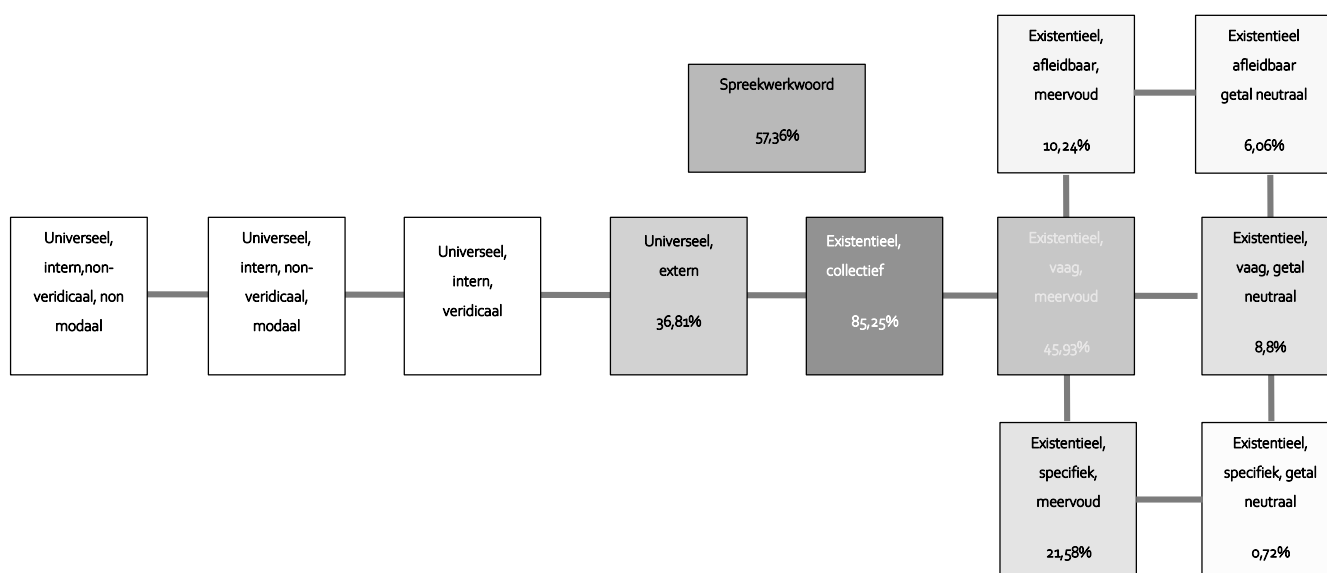
Voor **hulle** ziet de verdeling over de verschillende onpersoonlike contexten er als volgt uit (Figuur 16).

Figuur 16: Percentages hulle in de verschillende contexten

Uit de gegevens in Figuur 16 blijkt dat **hulle** voornamelijk voorkomt in de existentiële contexten. De gevonden percentages gelden voor de hele TK-Korpus. **Hulle** is het sterkst vertegenwoordigd in de contexten EXI-COR (54,2%) en EXI-VAG (20,7%). Dit sluit aan bij de resultaten zoals gevonden in Siewierska en Papastathi (2011:592). In hun onderzoek, naar het voorkomen van 3e persoon persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten, blijkt dat de EXI -COR en EXI-VAG het meest gebruikt zijn. Dit duidt er op dat Afrikaans niet heel anders is dan andere Germaanse en Europese talen.

De gevonden resultaten zijn ook in overeenstemming met de bevindingen van van Olmen & Breed (2018b). Uit hun onderzoek blijkt dat **hulle** in alle existentiële contexten aanvaard wordt als onpersoonlijk voornaamwoord. Interessanter is het om het corpus resultaten naast de resultaten van van Olmen en Breed (2018a; 2018b) te leggen, die gebaseerd zijn op vragenlijsten waarin moedertaalsprekers van het Afrikaans en Nederlands aan moesten geven welk voornaamwoord zij zouden gebruiken in elk van de gegeven 12 onpersoonlijke contexten.

*Figuur 17: Semantische kaart van 'hulle' in contexten overgenomen uit van Olmen en Breed (2018b:26)
Figuur is gedraad om vergelijking te vergemakkelijken*

Figuur 17 geeft de semantische kaart weer die is gebaseerd op de resultaten uit het onderzoek van van Olmen en Breed (2018b). Uit deze kaart valt af te lezen dat **hulle** het meest gebruikt is in de EXI-COR context, gevolgd door het spreekwoord (SAV). Het minst gebruikelijk of minst voorkomend zijn de getal neutrale contexten. Het is interessant om te zien of er wel of niet verschillen zijn in het onpersoonlijke gebruik van **hulle** in geschreven taal en dat wat taalgebruikers als acceptabel aanvaardden.

Om het vergelijken te vergemakkelijken, zijn in de onderstaande tabellen (Tabel 24 en Tabel 25) de volgordes van de contexten voor **hulle** opgenomen:

Tabel 24: Volgorde van contexten voor hulle (van Olmen & Breed, 2018b)

	UNI-EXT	SAV	EXI-COR	EXI-VG- PL	EXI-VG- NN	EXI-INF- PL	EXI-INF- NN	EXI-SP-PL	EXI-SP- NN
Voltooiataak	4	2	1	3	7	6	8	5	9

Tabel 25: Volgorde van contexten voor hulle in het TK-Korpus

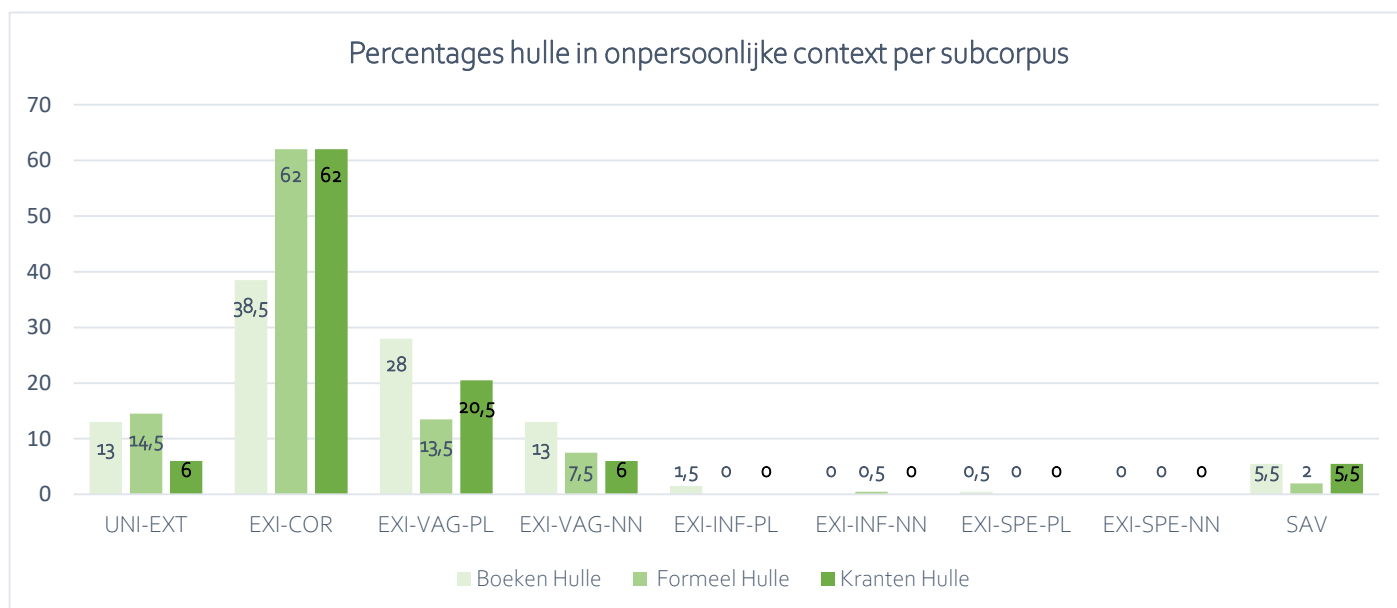
	UNI-EXT	SAV	EXI-COR	EXI-VG- PL	EXI-VG- NN	EXI-INF- PL	EXI-INF- NN	EXI-SP-PL	EXI-SP- NN
TK-Korpus	3	4	1	2	5	6	8	7	9

In grote lijnen is duidelijk dat de EXI-COR de meest voorkomende context is voor het onpersoonlijke gebruik van **hulle**. Ook de minst voorkomende context EXI-SP-NN is voor beide hetzelfde. Verder valt op te merken dat de getal neutrale contexten in het algemeen veel minder voorkomen. Dit stemt overeen met de bevindingen van van Olmen en Breed (2018a).

Dit zijn de twee opvallendste verschillen tussen de tabellen: in het TK-Korpus komt de SAV(spreekwerkwoord)-context minder voor. Dit zou een aanduiding kunnen zijn dat de SAV-context gebruikelijker is in spreektaal. Verder staat de EXI-VAG-NN-context in het corpus op een hogere plek in de volgorde.

Over het geheel genomen laten de semantische kaarten mooi de ontwikkeling van **hulle** zien via de grammaticaliseringsroute. **Hulle** heeft nog niet volledig afstand gedaan van zijn karakteristieke meervoudsbetekenis. In de situatie afhankelijke contexten verwijst **hulle** nog naar meerdere menselijke deelnemers (van Olmen & Breed, 2018a). Dit betekent dat **hulle** nog niet volledig gegrammaticaliseerd is en dat is terug te zien in het feit dat er nog niet veel zinnen zijn met **hulle** in een getal neutrale context, zoals hierna zal blijken uit de vergelijking tussen de drie subcorpora.

De bovengenoemde kaart (Figuur 16) laat de resultaten zien voor het gebruik van **hulle** in het gehele TK-Korpus. Om een volledig plaatje te krijgen van de stand van zaken voor **hulle** is het ook goed om naar de verschillen in de drie subcorpora te kijken.

Figuur 18: Percentages hulle in onpersoonlijke context per subcorpus

In het subcorpus boeken is de verdeling tussen EXI-COR en EXI-VAG nagenoeg gelijk, ruim 38% voor de eerste en 40% voor de vage context (combinatie van de twee vage contexten). Voor de formele teksten en de kranten ligt de verdeling anders, daar is het 60%-20%. Samen met de enige universele context waarin **hulle** gebruikt kan worden UNI-EXT (11,2%), vormen deze contexten het grootste deel van de onpersoonlijke of semi-onpersoonlijke gebruiken, goed voor 86% van **hulle** in onpersoonlijke contexten. De verdeling van **hulle** over de overige (echte) onpersoonlijke contexten is interessant voor het verloop van het grammaticalisatieproces. Hoe meer de werkelijk onpersoonlijke contexten, vaag, afleidbaar en speciaal in de getal neutrale context gebruikt worden, hoe verder gegrammaticaliseerd **hulle** is. Helaas is in het corpus geen enkel voorbeeld gevonden van de EXI-SPE-NN context. Van alle andere contexten wordt hieronder een voorbeeld met toelichting gegeven.

Voorbeelden UNI- EXT

Zoals beschreven in 4.2 zijn veel van de universele externe zinnen, zinnen met verwijzingen naar mensen in een bepaald land, op een historisch tijdstip of in een historische groep. Deze context is redelijk goed vertegenwoordigd in alle drie de subcorpora. Het is opvallend en interessant dat het percentage van deze context in de formele teksten het hoogst is met bijna 15% van het totaal.

125. (Afr) *Gedurende skaars tye kan 'n enkele familiegroep in verskeie kleiner jag-en-versameleenhede verdeel; **hulle** verenig weer wanneer daar weer meer kos is. Dit volg dat die San wat in droër streke bly moontlik die grootste deel van hul tyd in klein groepe...*
TK-Korpus - boeke

In deze zin 125 verwijst **hulle** naar de San. Hier is sprake van een algemene stelling over de leefwijze van deze bevolkingsgroep.

126. (Afr) *... al baie polder lande terug gewen. Daar is gragte waarin die mense met bote ry. Die Nederlanders ry ook baie fiets. Anders as in Suid Afrika vier **hulle** Kersfees op 5 Desember dan kom St. Nicolaas en Swart Piet geskenke uit deel. Vir Kersfees word hulle huise met groen blare met rooi bessies en ... [versier]*
TK-Korpus - formeel

In 126 verwijst **hulle** naar de Nederlanders die Sinterklaas vieren, in tegenstelling tot de mensen in Zuid-Afrika. Ook hier is sprake van een meer algemene uitspraak over een bevolkingsgroep.

127. (Afr) *Een van die goed wat die Ethiopiërs ook doen, is om elke keer as **hulle** koffie maak die bone vars rooster en te maal. En dis juis dié tradisie wat Green Bean Coffee ook voorstaan.*
TK-Korpus - kranten

In 127 verwijst **hulle** terug naar de Ethiopiërs die hun koffie vers branden voor ze koffie zetten. Net als bij de twee voorgaande voorbeelden is dit ook een meer algemene uitspraak.

Voorbeelden EXI-COR

De volgende drie zinnen bevatten alle drie een voorbeeld van de context existentieel-collectief. Hierin verwijst **hulle** naar een bestaande/bekende groep mensen of een organisatie. Maar er wordt niet naar specifiek één persoon verwezen.

128. (Afr) *hoenders dié keer met die stroom af is. Nou ja, hulle sê Laingsburg met sy 'groot vloed' sal vanaand oor die televisie verskyn. Ek wonder tog of **hulle** die slag bekendes sal wys en hoe sal dé nie ingenome met die afneem-gedoente lyk nie! Die kameraman het die dorp uit 'n helikopter afgeneem.*
TK-Korpus - boeke

129. (Afr) *Politieke partye gebruik alle beskikbare bronne om lojaliteit te wen en te behou. In die proses maak **hulle** ook gebruik van manipulasie, begunstiging en verdraaiings. Partye in demokratiese politieke stelsels maak voorsiening vir die ordelike verkiesing*
TK-Korpus - formeel

130. (Afr) *en toe by 'n mediese fonds aangesluit nie. Die laaste terugvoer wat sy van Discovery gekry het, is dat haar premies agterstallig is en dat hulle haar lidmaatskap gaan kanselleer, hoewel hulle erken het dit is hul eie fout. Discovery het om verskoning gevra*

*vir die fout wat hulle gemaak het omdat hulle haar debietorderbesonderhede verkeerd verander het. **Hulle** het nou 'n bevredigende ooreenkoms aangegaan met Menderoi om die uitstaande bedrag af te betaal elke maand sonder enige wagtydperke. Haar rekeninge wat nie betaal is weens die tydelike kansellasië nie, is ook weer vir betaling aangebied.*
TK-Korpus - kranten

In zin 128 verwys **hulle** terug na die aanbieders van televisieprogramme's, maar wie dat spesifiek is, word in die middel gelaten. Eenzelfde soort betekenis het **hulle** in zin 129. Daar word geskryf oor politieke partye, waar **hulle** verwys na die lede van politieke partye. Wie er gebruik maak van manipulasie word nie eksplisiet genoem, die uitspraak is eerder algemeen van aard.

In zin 130 verwys **hulle** terug na Discovery (een verkeeringsmaatskappij). Hier geld ook dat die bedryf self geen aksie onderneem, maar dat medewerkers dat doen.

Voorbeelde EXI-VAG-PL/NN

Die volgende drie sinne (131, 132 en 133) is voorbeelde waarin dit duidelik is dat er na mense verwys word. Uit die beskrywing valt op te maak dat er na meerdere mense verwys word, maar wie dit presies is, is onduidelik.

131. (Afr) *Hy praat; sy volg hom met moeite. Soms speel die mense, sê hy, soms lag **hulle**, soms ry hulle. Sy weet nie van wie hy praat nie. Sy laat hom begaan. Sy kyk na die gebeitelde ronding van sy voorkop;*
TK-Korpus - boeke

132. (Afr) *Mense kan byvoorbeeld nie gesond bly as daar te min kos is en **hulle** honger ly nie, of as die lug besoedel is en die suurstofvlakke laag is, of in oorlogstye wanneer daar konstante geweervuur is en mense die healtyd...*
TK-Korpus - formeel

133. (Afr) *Ryk was in die buiteland toe daar by sy woonstel in Johannesburg ingebreek is. **'Hulle** het alles gevat. My rekenars, my televisie, my Tag Heuer-horlosies, maar die medaljes is vir seker die grootste verlies.*
TK-Korpus - kranten

In die sinne is **hulle** een algemene verwysing na mense, onpersoonlik, omdat er geen konteks is na mooglik bekende persone. Dit is die verwysing waarvan Carstens (2011:361) sê dat dit nie gebruik moet word, omdat **hulle** dan een vage verwysing is.

Die onderstaande sinne is voorbeelde van die konteks EXI-VAG-NN:

In onderstaande voorbeeldzinnen (134 en 135) is het niet duidelijk of **hulle** verwijst naar meerdere mensen. Het kan zo zijn dat er slechts één persoon bedoeld wordt, hoewel de lezing van **hulle** misschien neigt naar een meervoudsbetekenis:

134. (Afr) *"Piet, hoe weet jy dit alles" vra my ma. "Jy het weer deur die gat geloer in die sink. **Hulle** gaan jou nog uitvang. Wag maar." "Wel, ek wil nie hê Gertie moet daar gaan speel nie.*
TK-Korpus - boeken

135. (Afr) *Ek het gedink ek kan die kinders uitkry. Die oom het bo-op die dak gestaan. Ek het ondertoe geduik en die voor- en agterdeure oopgemaak, maar niemand was binne-in nie. "Ek het die oom toe na die wal geneem. Hy was lywig. Ek het gesukkel, want hy was swak. **Hulle** het noodbehandeling op Adams, wat al bewusteloos was, toegepas voordat hulle hom in hul bakkie gelaai het om hom hospitaal toe te neem. Die dokter het ook probeer om Adams by te kry, maar dit was tevergeefs. Hy is later dood verklaar en deur 'n lykswa van die polisie opgelaai.*
TK-Korpus - kranten

In bovengenoemde zin verwijst **hulle** naar onbekende mensen, maar wel mensen die op de hoogte zijn van medische handelingen aangezien ze iets van EHBO hebben toegepast. Daarna is het slachtoffer in een bakkie (*pick-up*) gelegd.

Voorbeelden EXI-INF-PL/NN

Uit onderstaande voorbeelden (zin 136 tot 138) kun je afleiden dat er naar meerdere mensen verwezen wordt, door de context van de rest van de zin:

136. (Afr) *[...] om die iemand die woorde in die kantlyn agtergelaat het ... As sy weer wakker word, is dit dag. 'n Ander dag. Want daar is weer mense op die aarde; **hulle** praat onder in die agterplaas en 'n motor se deur klap toe ... Dis die dag van Piet Sinksa! Niks, niks, niks mag verkeerd loop op hierdie dag nie.*
TK Korpus - boeken

137. (Afr) *Sy hardloop toe en gaan na Simon Petrus en na die ander dissipel toe vir wie Jesus baie lief was, en sê vir hulle: "**Hulle** het die Here uit die graf weggevat, en ons weet nie waar hulle Hom nou begrawe het nie." JN 20:3 Petrus en die ander dissipel het toe uitgekomen[...]*
TK korpus - boeken

138. (Afr) *[t]otdat hulle by die plek gekom het waar jy kon deur. Skielik was daar baie mense van mense om hulle wat klippertjetaal praat, en dit het geklink of **hulle** haar ma uitskel en wegjaag. Maar haar ma het net doodstil bly staan. [...]*
TK-Korpus - boeken

In de hele steekproef uit het TK-Korpus is slechts één voorbeeld opgedoken dat in de context existentieel, afleidbaar, getal neutraal valt. Zie zin 139:

- 139.(Afr) [...] anders aan, en het 'n groot tuin wat sy meesal self bewerk. Sy kyk na die muurhorlosie met die groot syfers bo haar bed. Kwart oor tien. Nou-nou kom **hulle** met die teetrollie. Die tee in die dik koppie is wit met baie melk en dis gewoonlik koud. Sy drink selde meer uit die fyn wit porseleinkoppies in [...] TK-Korpus - formeel

Uit deze zin 139 blijkt duidelijk dat verwezen wordt naar mensen en dat het personage weet/verwacht dat er in de trein/het vliegtuig een restauratiewagentje voorbijkomt. Het aantal mensen dat meekomt met zo'n wagentje is onbekend. Opvallend genoeg is deze zin gevonden in een formele tekst, terwijl deze zin een voorbeeld is van een gevorderd grammaticalisatie stadium. Dit kan als bewijs gezien worden dat **hulle** inderdaad grammaticaliseert.

Voorbeelden EXI-SPE-PL/NN

De volgende zin is een voorbeeld van de meervoudsvorm van existentieel, specifieke context.

- 140.(Afr) [...] vertoon, het dit beteken dat die aarde se oppervlak ook 'n kurwe moet wees. Later het sommige geleerdes geglo die aarde wentel om die son, maar **hulle** kon dit ongelukkig nie bewys nie. Teen ongeveer 240 vC het Eratosthenes die omtrek van die aarde redelik akkuraat bereken. Ander Grieke het [...] TK-Korpus - boeken.

Hulle verwijst specifiek naar een groep Griekse geleerden, maar verder is niet duidelijk wie deze geleerden precies zijn.

Dit is het enige voorbeeld van de EXI-SPE-PL-context in de steekproef. Dat bewijst dat de stelling die Siewierska en Papastathi (2011:598) poneren over de marginale frequentie van deze context in onder andere het Nederlands, ook opgaat voor het Afrikaans. Het feit dat er geen enkel voorbeeld van de getal neutrale context (EXI-SPE-NN) gevonden is, ondersteunt eerdere bevindingen van van Olmen en Breed (2018b). Uit hun aanvaardbaarheidstaak blijkt dat **hulle** in de getal neutrale context (nog) minder geaccepteerd is door Afrikaanse taalgebruikers dan andere mogelijkheden, zoals het onpersoonlijke (**n**) **mens**.

Voorbeelden SAV

Hoewel je zou kunnen verwachten dat de combinatie '**hulle sê**' geregeld zou voorkomen in een corpus, valt het aantal tokens tegen. Een reden hiervoor kan zijn dat gepubliceerde teksten geredigeerd worden, waardoor vaagheden (meer) vermeden worden dan in spreektaal en natuurlijk is niet elke '**hulle sê**' een voorbeeld van de onpersoonlijke context. Slechts in die gevallen dat het anekdotisch is of een algemene uitspraak die gezaghebbend moet zijn, gaat het om daadwerkelijke onpersoonlijke gebruiken. Vergelijk onderstaande voorbeelden, waarbij zin

141 een voorbeeld is van persoonlijke context en zin 142 een voorbeeld is van een onpersoonlijk voornaamwoord in combinatie met een spreekwerkwoord:

141. (Afr) *"Ek gaan myself verskoon," sê sy toe hulle opkyk wanneer sy langs die tafel kom staan. Hulle protesteer. Sy sien die alkohol is 'n dun lagie oor hul oë». "Sy's te maer," sê Floris Ferreira skelm, maar sy hoor dit, met pynlike ongemak. Sy raak haastig, glimlag yl en sê hulle moet die res van die aand geniet, sy sal hulle sien en groet by ontbyt. **Hulle** sê goeienag en lekker slaap. "Hande bo die kombes," roep Ferreira uit voor sy by die deur is, en een of twee lag te hard.*
TK-Korpus

In zin 141 verwijst **hulle** terug naar een gezelschap waar Floris Ferreira deel van uitmaakt. Hoewel **hulle** hier dus gevolgd wordt door **sê** is het geen onpersoonlijke aanduiding.

142. (Afr) *wat moreel en selfs wetlik geregverdig vir die mense van Suid-Afrika is. Die voorstanders van Maleisië is, maar baie duidelik deel van Afrika is. **Hulle** sê dat die Suid-Afrikaanse onderwysstelsel, die regstelsel, die ekonomiese beleid en uitsaaiwese die Suid-Afrikaanse tale, gelowe, etniese tradis[ies]...*
TK-Korpus - formeel

In zin 142 zie je een voorbeeld van een spreekwerkwoord met een persoonlijk voornaamwoord waarbij het gebruik onpersoonlijk is. Want wie zegt dat het onderwysstelsel en de rest iets heeft/doet? **Hulle** is hier gebruikt om de uitspraak waarde te geven of omdat simpelweg niet duidelijk is wiens standpunt wordt gegeven.

Concluderend voor Afrikaans in alle drie de subcorpora

Jy komt het meest voor in de context universeel-intern-niet veridicaal en non-modaal. Dit betekent dat **jy** over het algemeen aanvaard is als persoonlijk voornaamwoord in onpersoonlijk gebruik.

Hulle komt het meest voor in de context existentieel–collectief, dus verwijzend naar een gedeeltelijk bekende groep of instelling (variërend van bijna 40% in boeken tot 62% in kranten).

De context universeel-intern-veridicaal is het sterkst vertegenwoordigd in formele teksten, hoewel het ook daar het kleinste percentage is. In vergelijking met de twee andere subcorpora is het wel een verdubbeling (bijna 5% tegenover 2,5% en 1,5%).

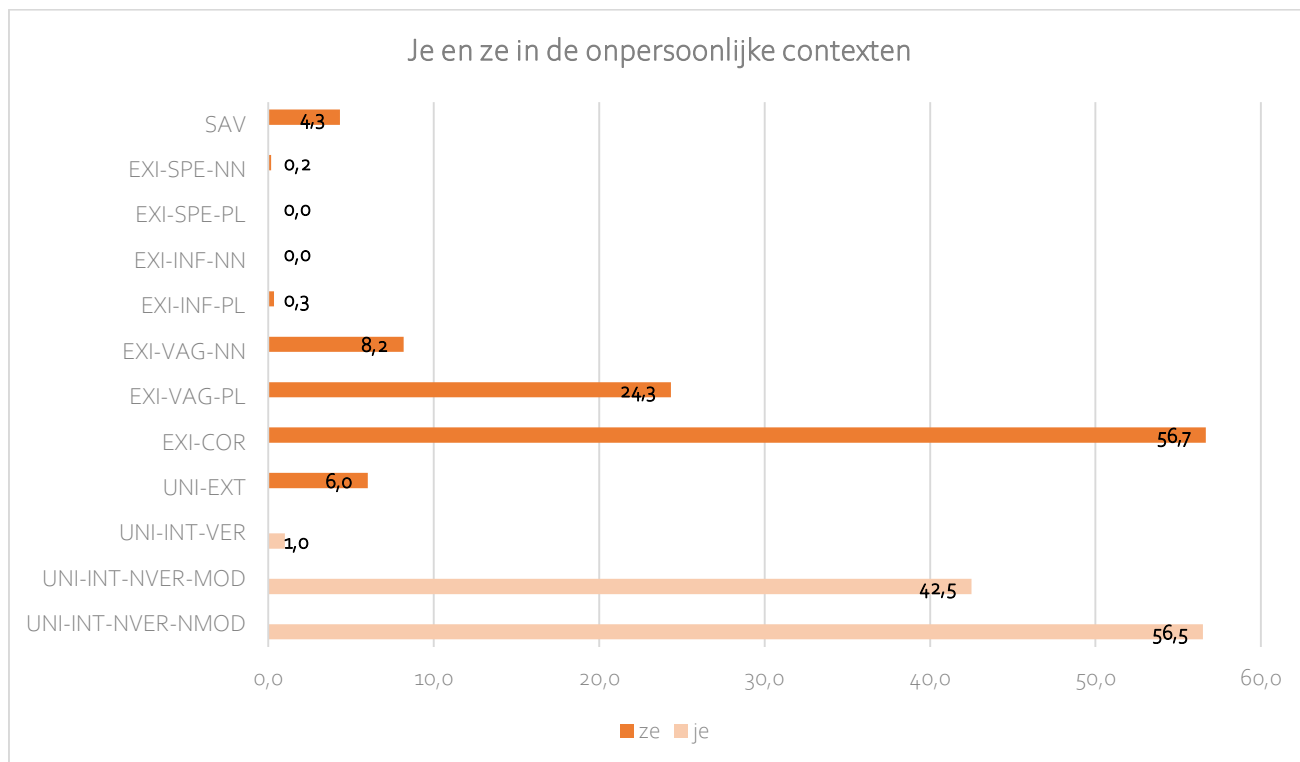
Voor de contexten vaag, afleidbaar en specifiek komt de getal neutraal variant altijd minder vaak voor dan de meervoud context. En in het geval van specifiek-getal neutraal is het zelfs zo dat er geen enkel voorbeeld gevonden is in het TK-Korpus.

Deze bevindingen sluiten aan bij de conclusie van van Olmen en Breed (2018b) dat hulle vooral in de semi-onpersoonlijke contexten vaag en spreekwerkwoord gebruikt wordt en dat het gebruik drastisch afneemt in de werkelijke onpersoonlijke contexten.

4.3.3.2 Nederlandse voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten

Deze paragraaf staat in het teken van de Nederlandse voornaamwoorden. In Tabel 26 en Figuur 19 zijn de resultaten weergegeven van *je* en *ze* naar gebruikscontext voor de gehele LGS-Corpus. De indeling van de zinnen in de verschillende gebruikscontexten is handmatig gedaan (zie Bijlage 5: Alle onpersoonlijke zinnen) op basis van beslisdiagram Figuur 12 op blz. 89.

Figuur 19: Percentages je en ze per onpersoonlijke context

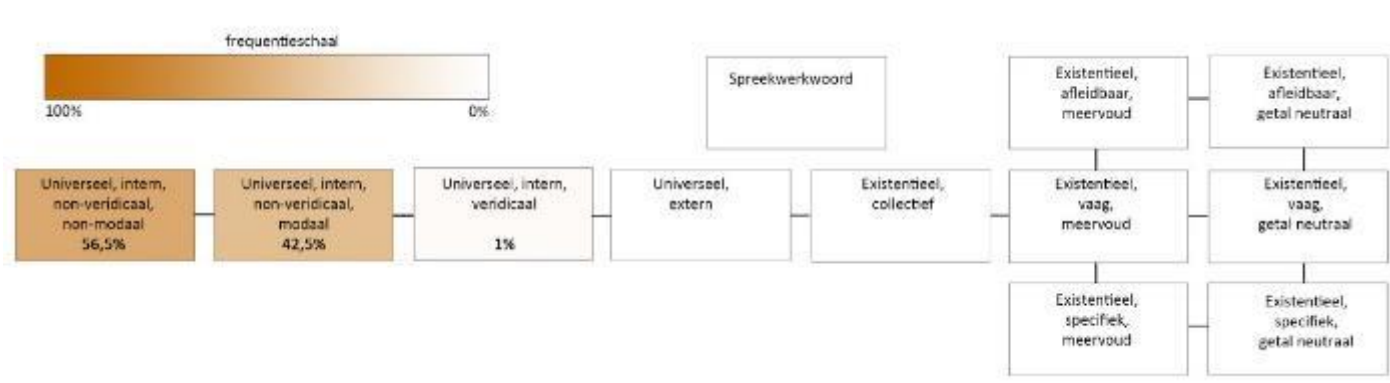
Ook voor het Nederlands is meteen te zien dat *je* gebruikelijk is in de universele contexten en *ze* voornamelijk in de existentiële contexten. Dit komt overeen met de resultaten van van Olmen en Breed (2017).

Wat verder opvalt, is dat er van twee contexten geen voorbeeld gevonden is, te weten EXI-INF-NN en de EXI-SPE-PL. De kans dat alle contexten gevonden worden in een steekproef is klein, omdat ze niet allemaal even gebruikelijk zijn. Het is in elk geval duidelijk dat het gebruik van *ze* in deze contexten nog niet erg gebruikelijk is.

In de volgende twee subparagrafen worden de frequenties per context per voornaamwoord besproken. Voor zover mogelijk zal een context geïllustreerd worden met een gevonden voorbeeldzin.

4.3.3.2.1 Je in onpersoonlijke contexten

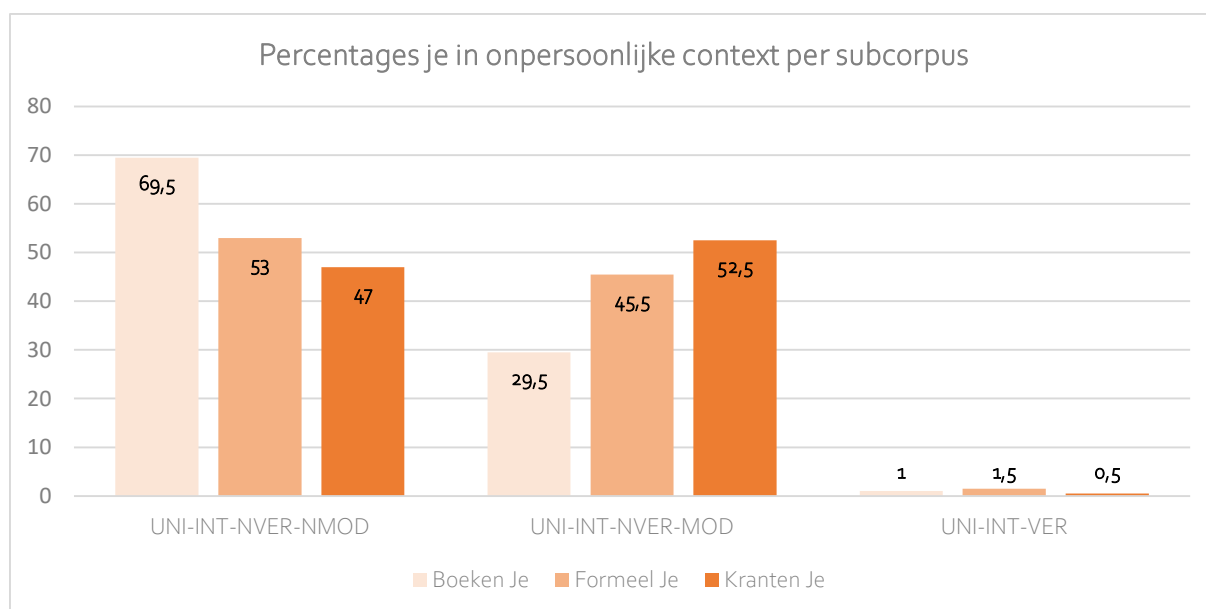
In Figuur 20 is de verdeling van de onpersoonlijke gebruiken van *je* weergegeven in de semantische kaart. Hoe donkerder de kleur, hoe hoger het percentage. De percentages gelden voor de gehele LGS-Corpus.

Figuur 20: Percentages *je* in de verschillende contexten

Uit de semantische kaart (Figuur 20) valt af te lezen dat de UNI-INT-NVER-NMOD het gebruikelijkst is in het gehele corpus, gevolgd door de UNI-INT-NVER-VER en de veridicale context. Deze laatste komt maar sporadisch voor in het LGS-Corpus met slechts 1%.

In Figuur 21 zijn de percentages van *je* per context in elke subcorpus naast elkaar gezet.

Figuur 21: Percentages *je* in onpersoonlijke context per subcorpus

Voor twee subcorpora geldt dat ze dezelfde volgorde laten zien als het gehele corpus, maar met uiteenlopende percentages, in boeken is bijna 70% van de *je's* gevonden in de UNI-INT-NVER-NMOD-context en in formele teksten gaat het om 53%. Het subcorpus kranten wijkt af van het

patroon: daar is de UNI-INT-NVER-MOD de context waarin *je* het meest voorkomt met een percentage van 53. Voor de UNI-INT-VER-context geldt dat de percentages uiteenlopen van 0,5 in kranten tot 1,5 in formele teksten.

Deze percentages sluiten aan bij de resultaten die Breed en van Olmen (2017:22) gevonden hebben. Uit hun onderzoek blijkt dat *je* de voorkeur geniet in alle drie de contexten boven andere mogelijkheden zoals *men*.

Ter illustratie is per context uit elke subcorpus een voorbeeldzin gegeven met een korte toelichting.

Voorbeelden UNI-INT-NVER-NMOD

De zinnen 143 tot 145 komen elk uit een subcorpus en zijn typische voorbeelden van niet-veridicale en niet-modale contexten:

143. (Ned) *dat was nu net het punt: had hij niet uit zichzelf moeten begrijpen dat daar nu juist het verschil lag? Dat er geen sprake was van echte rust als je wist dat achter de deur van het hotel, de tent of het witte huisje tussen de olijfbomen, enthousiast en onontkoombaar als een zwerfhond* LGS-Corpus - boeken
144. (Ned) *dat de acties van het leger en de politie tegen de burgerbevolking inmiddels een omvang hebben bereikt die duidelijk buiten alle proportie is. Als je de door bombardementen verwoeste huizen, de verwoeste dorpen, de platgebrande boerderijen en scholen hebt gezien* LGS-Corpus -formeel
145. (Ned) *'Wij zijn niet zo show-belust', aldus Liu. 'Ik weet dat een grote bruiloft van je wordt verwacht als je in Hollywood werkt, maar zoiets is echt niks voor mij. Een huwelijk is een heel speciaal privé-moment - geen filmset.'* LGS-Corpus - kranten

Veel zinnen in deze context, zoals 143, 144 en 145, zijn onderschikkende bijzinnen. Ze lezen als hypothesen - anders gezegd: ze schetsen een beeld waarmee de toehoorder/lezer zich zou kunnen identificeren of er wordt een beroep gedaan op het inlevingsvermogen (Gast *et al*, 2015:157).

Voorbeelden UNI-INT-NVER-MOD

De context UNI-INT-NVER-MOD is het best vertegenwoordigd in kranten, met ruim 53%. In het subcorpus formele teksten gaat het om ruim 45%. Bij boeken gaat het maar in 29% van de

gevallen om een modale zin. Onderstaande zinnen 146 tot 148 zijn enkele voorbeelden van modale context zinnen:

146. (Ned) *Ik had haar als een lichtgewicht beschouwd, letterlijk en figuurlijk, in geval van gewichtige zaken als politiek. Zo zie je maar weer. Je kunt een vogel niet aan zijn veren beoordelen. Niet eens zo'n kleurrijk Provinciaals papegaaitje. Nu de man van madame Voisine ziekelijk is* LGS-Corpus- boeken
147. (Ned) *erken die zijn begonnen met de Gotthardtunnel en daar zullen we nu genadebrood moeten eten. Maar we hadden zelf moeten beginnen met het werk. En je moet niet roepen: het verkeer moet van de weg af en dan zelf niets doen en elke nieuwe infrastructuur tegenhouden en elke liberalisatie van de* LGS - corpus formeel
148. (Ned) *aan het begin van elk boek stond een 'tabula' (tafel), een opsomming van alle hoofdstuktitels en hun nummer. Op die manier kon je de gewenste informatie opzoeken zonder het hele boek te hoeven doorlezen. Later ontstond de gewoonte de bladen te nummeren.* LGS-Corpus - kranten

Voorbeelden UNI-INT-VER

De derde universele context, veridicale zinnen, is niet zo sterk vertegenwoordigd in het LGS-Corpus - in totaal zijn er maar 6 voorbeelden gevonden in 3 steekproeven. In de helft van de gevallen komen ze uit de formele teksten. In het subcorpus kranten is slechts 1 veridicale zin waargenomen, dat is slechts 0,5% van het aantal gevonden onpersoonlijke zinnen. Deze zin 149, is hieronder weergegeven als voorbeeld:

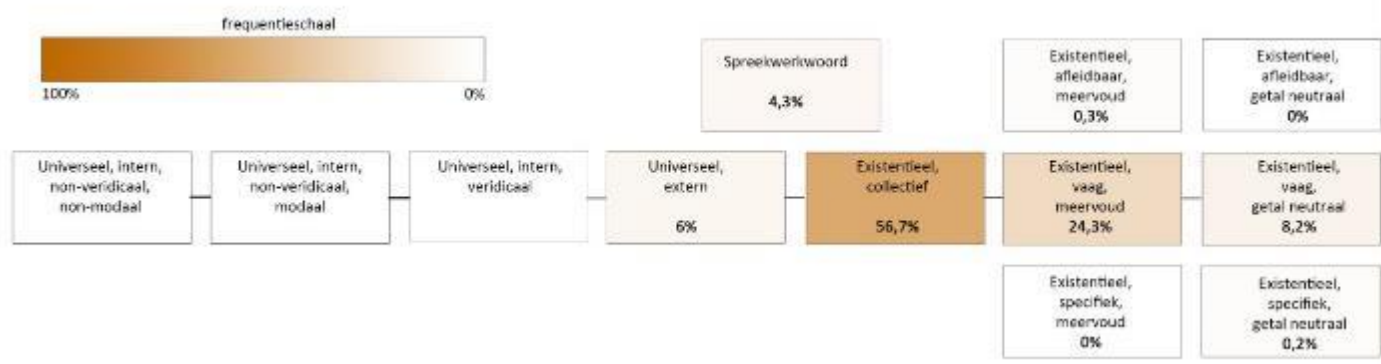
149. (Ned) *Vlaams minister Inge Vervotte relateert de ondraaglijke zwaarheid van een politiek bestaan. 'Elke nieuwe job is zwaar. In het begin heb je altijd meer stress omdat je je omgeving niet kent', ratelt ze. 'Als politicus moet je je kiezers natuurlijk behouden, maar in een* LGS-Corpus - kranten

Zin 150 is een voorbeeld van een veridicale zin uit het subcorpus formeel:

150. (Ned) *Het is onaanvaardbaar dat bedrijven op zwarte lijsten worden geplaatst op basis van beschuldigingen. In mijn land ben je onschuldig tot het tegendeel wordt bewezen. Concurrentie wordt op die manier wel erg makkelijk.* LGS-Corpus -formeel

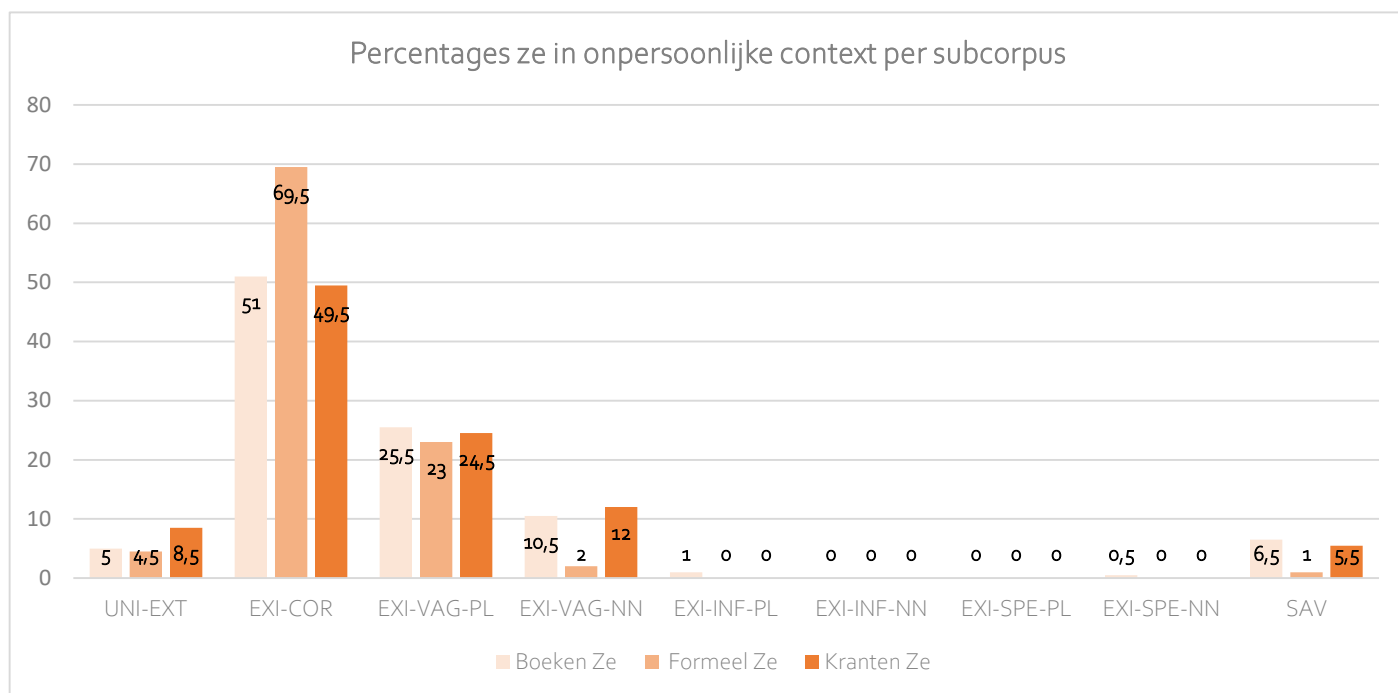
4.3.3.2.2 Ze in onpersoonlijke contexten

Figuur 22 is een ingekleurde semantische kaart gebaseerd op de percentages van *ze*. Meteen valt te zien dat het voornaamwoord *ze* vooral gebruikt wordt in de existentiële contexten, zie voor de resultaten Figuur 22. Voor de gehele LGS-Corpus geldt dat de context EXI-COR het meest voorkomt.

Figuur 22: Ze in onpersoonlijke contexten

Voor alle drie de subcorpora geldt dat de context EXI-COR het sterkst vertegenwoordigd is. In formele teksten gaat het om bijna 70%. De tweede context die geregeld voorkomt, is EXI-VAG-PL. Voor de getal neutrale vage context valt op dat er een groot verschil is tussen boeken en kranten aan de ene kant en formele teksten aan de andere kant. In de laatstgenoemde subcorpus is het percentage voor de EXI-VAG-NN slechts 2%, terwijl in de eerste twee het percentage boven de 10% ligt. Een ander opvallend aspect is dat er vier contexten geheel niet vertegenwoordigd zijn: bij zowel formele teksten als kranten zijn geen afleidbare of specifieke zinnen gevonden. In het subcorpus boeken zijn slechts van de context EXI-INF-NN (afleidbaar, getal neutraal) en EXI - SPE-PL geen voorbeeld gevonden. Daarmee zijn het de enige contexten die niet (of nog niet) te vinden waren in het LGS-Corpus. De frequentie van de context spreekwoord (SAV) is eigenlijk laag, met een percentage van 6,4% in boeken en slechts 1% in formele teksten.

Figuur 23: Percentages ze in onpersoonlijke context per subcorpus

Voorbeelden UNI-EXT

De volgende drie zinnen 151 tot 153 hebben een UNI-EXT-betekenis. Dat betekent dat de schrijver zich uitsluit als mogelijke referent en de uitspraken lijken op een algemene beschrijving van een bepaalde bevolkingsgroep.

151. (Ned) *Maar de meeste Fransen houden er niet van vragen te beantwoorden of informatie te geven. **Ze** houden dat graag voor zichzelf. 'Fransen praten openlijk over seks, eten, relaties, politiek en literatuur, maar wanneer het over...'* LGS-Corpus - boeken
152. (Ned) *De Nederlandse soldaten die een soort haag vormden, stonden er als verdoofd bij: 'Ze deden niets, ze stonden te kijken alsof **ze** niet begrepen wat er gebeurde, de officieren inclus. Het leek wel alsof ze van Mars kwamen.'* LGS-Corpus - formeel
153. (Ned) *voetballers er met de titel vandoor gaan? Wat doen de Brazilianen in Rio nu het wanhopig slechte Braziliaanse sterrenteam teleurstelt? Vieren **ze** daar ook zulke feesten zoals in Nederland zonder dat er een serieuze reden voor is? Als dat zo is, wil ik niets meer met voetbal te maken hebben .* LGS-Corpus - kranten

Voorbeelden EXI-COR

De volgende drie zinnen bevatten alle drie een voorbeeld van de context existentieel-collectief. Hierin verwijst ze naar een bestaande/bekende groep mensen of een organisatie. Maar er wordt niet naar specifiek één persoon verwezen.

154. (Ned) *We waren ongeveer halverwege met de keukenwerkzaamheden toen een restaurantketen waarmee ik wel eens had samengewerkt, contact met mij opnam. Ze vroegen of ik een vijfdaags programma met kooklessen in elkaar kon draaien voor veertien van hun managers. 'Natuurlijk,' zei ik.* LGS-Corpus - boeken
155. (Ned) *... worden verdeeld, dat de regionale hulp inderdaad ten goede komt van de armste landen; de regio's die die hulp het hardste nodig hebben. Ze willen dat er beter wordt opgetreden tegen wanbeheer en fraude, zodat ze erop kunnen vertrouwen dat hun geld niet wordt verspild.* LGS-Corpus - formeel
156. (Ned) *... uit de nieuwe ploeg van sponsor Time Out er droogjes aan toe. Volgens Boutiette heeft hij geen moment overwogen af te zien van de marathon. 'Ze doen dit vooral voor de langebaanrijders. Hoe moe ik ook was, ik wilde de organisatie niet laten zitten. Maar misschien ben ik wel een beetje gek ...* LGS-Corpus - kranten

Enkele voorbeelden van meerduidige betekenis:

157. (Ned) *... vraagt Vina zich af. Jan krijgt waanvoorstellingen van een toekomst als bedelaar (824) en vlucht weer eens in de drank. Ze gooien hem het café buiten, en hij stond 'rond te tasten, op onbekende weg' (830). Hij strompelt voort, 't was hem om ...'* LGS-Corpus - boeken

In zin 157 is het de vraag of het personage Jan uit het café gegooid wordt door zijn vrienden of dat het personeel actie ondernomen heeft. De zin kan dus vallen onder het collectieve of vage gebruik. Het onderstaande voorbeeld 158, dat ik ingedeeld heb bij de EXI-COR is ook voor meerdere interpretaties vatbaar:

158. (Ned) *... 'Denk je dat Diana nu weet hoe het zit?' 'k hoop het, met heel mijn hart. Over het hart gesproken, wist je dat ze haar letterlijk de kleren van het lijf hebben gerukt, en haar borstkas hebben open gezaagd toen ze nog in leven was, de bloeding met een soort stof...-* LGS-Corpus - boeken

In zin 158 is niet heel duidelijk wie er bedoeld wordt met *ze*. Mijns inziens verwijst *ze* naar ziekenhuispersoneel dat probeert om het leven van een vrouw te redden. Dat valt af te leiden uit het zinsdeel "hebben open gezaagd" - dat is een handeling die artsen kunnen uitvoeren in noodsituaties. Maar de zin zou ook gezien kunnen worden als een voorbeeld van een vage context.

Voorbeelden EXI-VAG-PL/NN

De volgende drie zinnen (159, 160 en 161) zijn voorbeelden waarin **ze** verwijst naar mensen, maar het is onduidelijk wie dat zijn. Het enige dat af te leiden valt, is dat het om meerdere mensen moet gaan:

- 159.(Ned) *In de bar hangt altijd een goede sfeer. Meestal geniet ik ervan om te kijken naar mensen die op reis zijn. Op de een of andere manier gedragen **ze** zich dan anders dan ze thuis zouden doen. Een uitgelaten dame heeft een champagnetje te veel op. Ze schatert het uit en valt pardoes tegen een man* LGS- corpus boeken
- 160.(Ned) *zich inzetten voor het behoud of het herstel van de democratische waarden, of op personen die hun recht op meningsuiting uitoefenen, ook al begaan **ze** hierbij overtredingen. Tot slot zal er in de inleiding een uitzondering worden gemaakt voor de activiteiten die strijdkrachten in perioden* LGS-Corpus - formeel
- 161.(Ned) *Als ze dan weggrijden zijn ze meestal nijdig en duwen **ze** hun gaspedaal diep in. Je kind op straat laten spelen is zeker geen optie.* LGS-Corpus - kranten

Ook in de zinnen 162 tot 164 is het duidelijk dat er naar mensen verwezen wordt, maar in tegenstelling tot de voorgaande drie zinnen kan het ook gaan om slechts één persoon waar naar verwezen wordt.

- 162.(Ned) *gezegd en zelfs de rechercheur had gesuggereerd flitste door mij heen: dat iemand me misschien had gevolgd om bij Christian Luna te komen - en dat **ze** me misschien nog steeds volgden. Ik viste de Nokia uit mijn jaszak en belde Zelda. 'Fiveroseswatkanikvoorudoen?' antwoordde ze.* - LGS-Corpus boeken
- 163.(Ned) *Tegelijkertijd bedienen sommige personen zich echter ook van argumenten waaruit ik kan opmaken dat **ze** niet goed geluisterd hebben. Zij tonen zich terughoudend over de uitbreiding. Ik wil wat dit punt betreft duidelijk zijn.* LGS-Corpus - formeel
- 164.(Ned) *David Becassen (16) 'We komen hier altijd samen om te voetballen. Vroeger speelden we zelfs toernooitjes. Ook basketbaltornooitjes. Maar **ze** hebben de ringen afgebroken.' De jongeren kunnen begrip opbrengen voor de burens die klagen over het lawaai.* LGS-Corpus - kranten

Voorbeelden EXI-INF-PL/NN

165. (Ned) *...aflezen, niet eens of hij blij was dat hij vrij was. Mendibj was er zeker van dat hij geobserveerd werd. Hij kon **ze** niet zien, maar hij wist dat ze er waren en hem in de gaten hielden. Hij moest ze van zich afschudden, maar hoe? Hij zou proberen zich aan het plan te houden dat hij in de gevan[genis]...*
LGS-Corpus - boeken

In zin 165 is niet duidelijk voor de lezer naar wie verwezen wordt, alleen dat het om mensen gaat. Het karakter weet dat hij in de gaten gehouden wordt, maar niet door wie precies.

Voorbeeld EXI-SPE-NN

In deze context kunnen de spreker en toehoorder een idee hebben naar wie verwezen wordt, maar dat wordt niet expliciet genoemd. En de verwachting hoeft ook niet waar te zijn. Van deze context zijn slechts twee voorbeelden gevonden, alle twee in het subcorpus boeken. Van deze zinnen is de volgende de getal neutrale betekenis (zin 166):

166. (Ned) *... Ik kom uit Barcelona, juffrouw.' Het geluid van de telefoon onderbrak hen. Iemand vroeg of de ober de bestelling al had gebracht. '**Ze** vragen naar u,' zei Pubenza toen ze ophing. 'Ik moet gaan. Als u dat goedvindt.' Hij keek naar Soledad, smeekte om een glimla[ch]...*
LGS-Corpus - boeken

In dit voorbeeld wordt de beller niet specifiek genoemd. Voor de lezer is het onbekend naar wie verwezen wordt, terwijl Soledad waarschijnlijk weet wie er naar hem vraagt.

Voorbeelden van SAV

Zin 167 is een voorbeeld van een spreekwerkwoord (speech act verb).

167. (Ned) *geraakte vol vuur zo exotisch was het erotisch bedoel ik maar exotisch ook hij rook naar vreemde landen heerlijk we zijn toch allemaal gelijk zeggen **ze** nou mooi niet en gelukkig niet ik zou dr helemaal mal van worden de hemelzijdank zijn er nog verschillen tussen mensen ik moet er niet aan denken*
LGScorpus - kranten²³

---

²³ oorspronkelijk komt dit uit de krant Trouw <https://www.trouw.nl/nieuws/bloemsdag-9-b6fbc7bc/> (Bloemsdag 9 - Een feuilleton naar James Joyce's 'Ulysses' -Erik Bindervoet en Robbert-Jan Henkes 16 juni 2004)

Het is een stuk tekst uit een verhaal in de stijl van Ulysses, zonder interpunctie. Hierdoor is het lastig om te lezen. Dit is voor mij een voorbeeld van SAV, omdat het een algemene uitspraak is die mensen doen: **ze** zeggen dat we allemaal gelijk zijn.

Meerduidig voorbeeld van of SAV of Vague plural

168. (Ned) *...hield met enige strategie elders. Ook in Mladic' biografie staat dat als reden opgetekend: 'Elke dag hadden we tien doden. Dat noemen **ze** nu een veilig gebied. Daarom zijn wij in juli 1995 tot de aanval overgegaan.' Dutchbat zou volgens Mladic kunnen bevestigen dat ...*
 LGScorpus- formeel

Noemt iedereen het een veilig gebied - beschouwt de internationale gemeenschap het als veilig? - of gaat het om een niet nader gespecificeerde groep die het gebied (delen van de Balkan - af te leiden uit de naam Mladic, het jaartal en het woord Dutchbat) veilig verklaart? Voor mij is het de eerste vanwege de context - het gaat om de inzet van Nederlandse militairen in ex-Joegoslavië, oorlogsgebied. Dat oorlogsgebied is nu blijkbaar weer veilig.

Concluderend voor Nederlands in alle drie de subcorpora

Zowel de UNI-INT-NVER-NMOD context als de EXI-COR context zijn het sterkst vertegenwoordigd in het Nederlands met een percentage van 56,5%.

Voor de getal neutrale contexten (vaag, specifiek) is te zien dat ze wel te vinden zijn in het LGS-Corpus, hoewel niet in grote aantallen. Voor de EXI-INF-NN en EXI-SPE-PL zijn geen voorbeelden gevonden.

Net als in het Afrikaans is in het Nederlands te zien dat **ze** vooral gebruikt wordt in de semi-onpersoonlijke contexten en dat het gebruik in de werkelijke onpersoonlijke contexten afneemt.

4.3.3.3 *Vergelijking van Afrikaanse en Nederlandse voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten*

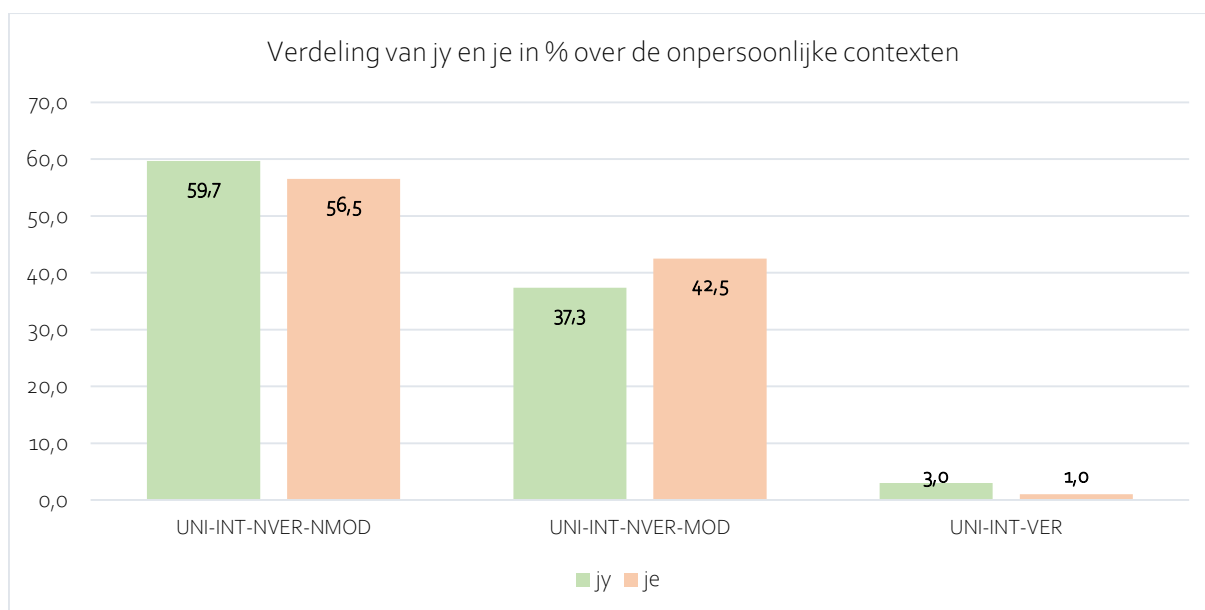
Tabel 27 geeft de percentages van de onpersoonlijke contexten voor Afrikaans en Nederlands. Uit de tabel valt op te maken dat er voor beide talen een duidelijke tweedeling is, **jy** en **je** zijn slechts in gebruik bij universele contexten en **hulle** en **ze** zijn vooral in gebruik in de existentiële contexten.

Tabel 27: Afrikaans en Nederlands percentages onpersoonlijke contexten

Voornaamwoorden	Afrikaans totaal				Nederlands totaal			
	Jy		Hulle		Je		Ze	
Context	(N=600)	%	(N=600)	%	(N=600)	%	(N=600)	%
UNI-INT-NVER-NMOD	358	59,7%			339	56,5%		
UNI-INT-NVER-MOD	224	37,3%			255	42,5%		
UNI-INT-VER	18	3%			6	1,0%		
UNI-EXT			67	11,2%			36	6,0%
EXI-COR			325	54,2%			340	56,7%
EXI-VAG-PL			124	20,7%			146	24,3%
EXI-VAG-NN			53	8,8%			49	8,2%
EXI-INF-PL			3	0,5%			2	0,3%
EXI-INF-NN			1	0,2%			0	0,0%
EXI-SPE-PL			1	0,2%			0	0,0%
EXI-SPE-NN			0	0,0%			1	0,2%
SAV			26	4,3%			26,0	4,3%
	600	100	600	100	600	100	600	100

4.3.3.3.1 *Vergelijking jy en je*

De percentages voor **jy** en **je** uit Tabel 27 zijn voor de overzichtelijkheid ook naast elkaar geplaatst in de onderstaande grafiek (Figuur 24). Uit de grafiek valt af te lezen dat **jy** en **je** het meest in de UNI-INT-NVER-NMOD context voorkomen als onpersoonlijk voornaamwoord. Er is echter wel een verschil in het percentage: **jy** is vertegenwoordigd met 59.7% en **je** met iets minder 56,5%. Voor UNI-INT-NVER-MOD geldt dat **je** met 42,5% wat hoger scoort dan **jy** met 37,3%. Dit kan betekenen dat **je** al verder gegrammaticaliseerd is. Zoals besproken in 3.5.3 kan de semantische kaart met daarop de gepresenteerde contexten een indicatie zijn van de mate van gegrammaticaliseerdheid. De context aan de linkerkant van de kaart is het minst ver gegrammaticaliseerd en de contexten aan de rechterkant is het verst gegrammaticaliseerd. Dat houdt onder andere ook in dat wanneer een voornaamwoord in een context aan de rechterkant gebruikt wordt, het ook in alle contexten links ervan gebruikt kan worden.

Figuur 24: Jy en je in onpersoonlijke contexten

De verschillen zitten bij *jy* en *je* voornamelijk tussen wel of niet modale zinnen: *jy* is meer in gebruik in de universele, interne, non-veridicale en niet modale context. Het Nederlandse *je* is iets meer in gebruik in de modale context. Opvallend is wel dat de veridicale context maar weinig voorkomt in geschreven taal. Deze context nodigt juist het meest uit om *jy* en *je* onpersoonlijk te gebruiken (van Olmen & Breed, 2018a:817). Een mogelijke verklaring kan zijn dat veridicale zinnen gewoon minder gebruikt worden in geschreven teksten.

Uit de resultaten blijkt dat *jy* en *je* gegrammaticaliseerd zijn, omdat ze in onpersoonlijke contexten voorkomen en gebruikt worden. *Je* komt wat vaker voor dan *jy* in de UNI-INT-NVER-MOD wat kan betekenen dat in het Nederlands meer van dit soort zinnen voorkomen dan in het Afrikaans.

Dat *jy* ook al veel voorkomt als onpersoonlijk voornaamwoord in geschreven teksten is wel verrassend, aangezien uit eerder onderzoek blijkt (van Olmen & Breed, 2018a) dat andere strategieën de voorkeur genieten, zoals het gebruik van (**n**) *mens*.

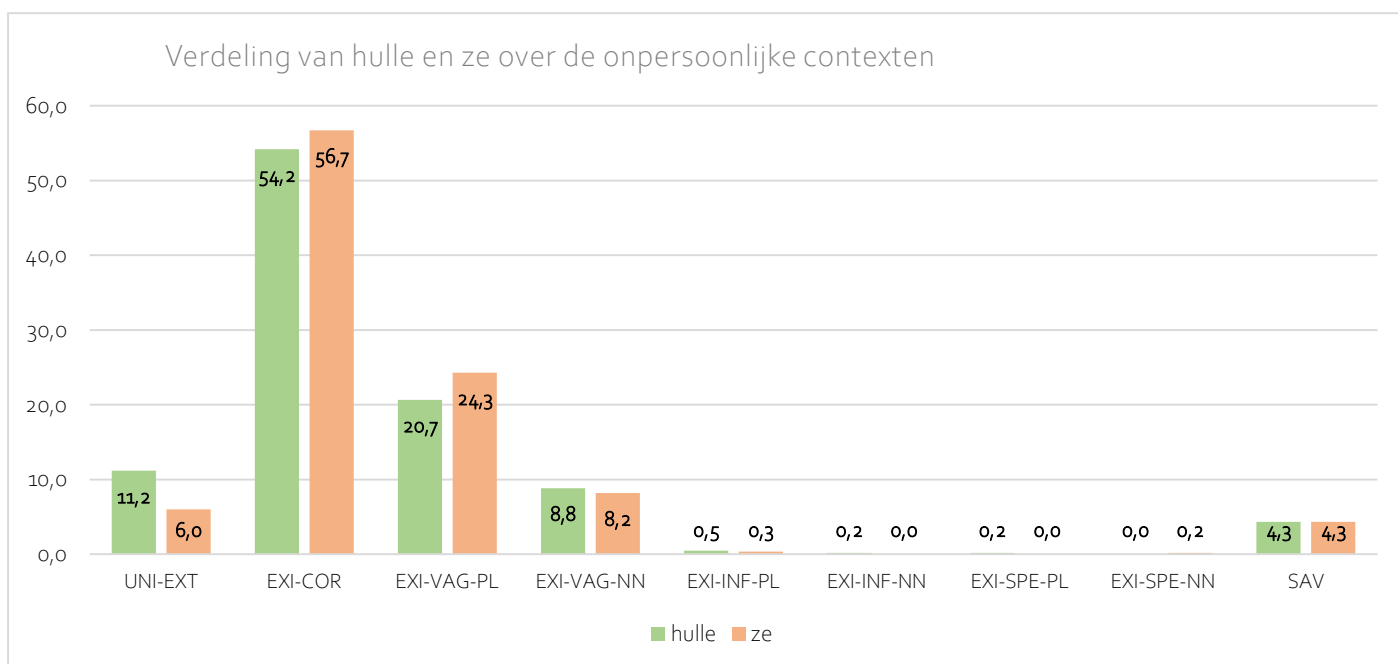
4.3.3.3.2 Vergelijking hulle en ze

Verder is er een verschil in frequentievolgorde voor *hulle* en *ze*. Dit kan een aanduiding zijn van de mate van gegrammaticaliseerdheid van de voornaamwoorden.

Tabel 28: Volgorde van hulle en ze in de contexten

	UNI-EXT	SAV	EXI-COR	EXI-VG-PL	EXI-VG-NN	EXI-INF-PL	EXI-INF-NN	EXI-SP-PL	EXI-SP-NN
Afrikaans	3	5	1	2	4	6	8	7	9
Nederlands	4	5	1	2	3	6	9	8	7

De verschillen in gebruik van **hulle** en **ze** zijn het duidelijkst in de universele, externe context en in de existentiële, vage, meervoudscontext. Deze verschillen kunnen een aanwijzing zijn dat **ze** al verder gegrammaticaliseerd is dan **hulle**, omdat de percentages van de contexten naar rechts verschuiven. Hoewel de getallen nu ook weer niet zulke grote verschillen vertonen. Dit wijkt af van wat van Olmen en Breed (2018a) hebben vastgesteld; er zijn geen grote verschillen tussen de UNI-EXT, EXI-COR, SAV en vage contexten.

Figuur 25: Hulle en ze in onpersoonlijke contexten

Opvallend is dat voor beide talen het percentage voor de SAV hetzelfde is. Dit percentage is eigenlijk niet zo hoog als je zou verwachten, er zijn genoeg zinnen waarin een zinsdeel als ‘*ze zeggen dat...*’ voorkomt, maar het is niet zo dat **ze** of **hulle** in zo’n zin te vervangen is door **mensen** (zie ook weer 3.5.1).

Wat de echte onpersoonlijke contexten betreft, valt het volgende op te merken: ze zijn niet sterk vertegenwoordigd in de corpora. Voor **hulle** is geen voorbeeld gevonden van een EXI-SPE -NN context, voor **ze** echter wel. Voor de EXI-INF-NN context geldt precies het tegenovergestelde.

Dat er wel een EXI-SPE-NN zin met **ze** gevonden is, kan erop duiden dat **ze** verbleekt is en dus gegrammaticaliseerd. **Hulle** heeft in contexten die situationeel afhankelijk zijn nog steeds zijn karakteristieke meervoudsbetekenis. Met andere woorden: **hulle** is nog niet helemaal semantisch verbleekt (van Olmen & Breed, 2018a:829).

4.4 Conclusie

Het doel van dit hoofdstuk is het bespreken en analyseren van het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten. Het onderzoek is gedaan door gebruik te maken van twee corpora, voor het Afrikaans is het TK-Korpus gebruikt en voor het Nederlands het LGS-Corpus.

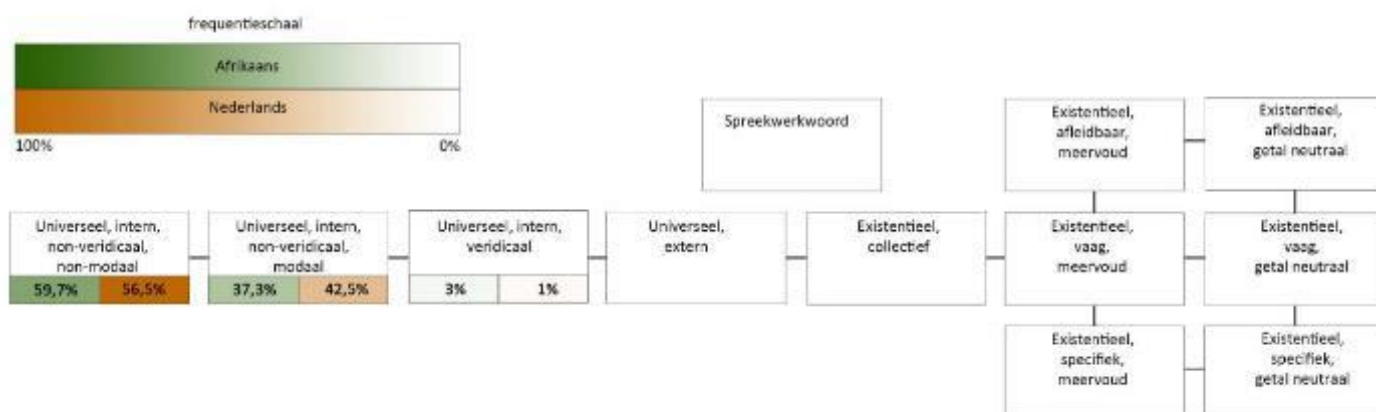
In het eerste deel van het onderzoek is bepaald wat de relatieve frequenties zijn van de persoonlijke voornaamwoorden in de corpora. De relatieve frequentie van een woord kan namelijk een indicatie zijn van de algemeenheid van het woord. Door de relatieve frequenties van de verschillende voornaamwoorden naast elkaar te zetten, kan bekeken worden welke er meer in gebruik is. Uit deze eerste stap kwam naar voren dat voor het Nederlands het werkelijke persoonlijke voornaamwoord **jij** de laagste relatieve frequentie heeft, daartegenover staat dat **je** en **ze** veel algemener zijn. Voor het Afrikaans geldt dat **jy** en **hulle** vrij gebruikelijk zijn, meer dan bijvoorbeeld **u** met 0,17%.

In het tweede deel van het onderzoek is het percentage onpersoonlijk gebruik vastgesteld. Hiervoor zijn uit elke corpus steekproeven getrokken: per voornaamwoord 3, uit elke subcorpus 1. Deze steekproeven zijn samengevoegd tot een totale steekproef uit het gehele corpus. Daarna is bepaald wat het percentage onpersoonlijke gebruiken is. Voor het Afrikaans geldt dat 5,21% van de gebruikte **jy**'s onpersoonlijk is in het gehele corpus. Kijkend naar de percentages per subcorpus is opgevallen dat die uiteenlopend zijn van 2,83% in formele teksten en 8,17% in boeken tot ruim 10% in krantenartikelen. Het Nederlandse **je** is in 10,96% van de gevallen onpersoonlijk gebruikt in het gehele corpus. Voor de subcorpora geldt dat **je** in de formele teksten in ruim 26% van de gevallen onpersoonlijk is, in kranten gaat het om 13,36% van de gevallen en in boeken om slechts 6,23% van alle gevallen. Deze gevonden percentages lijken erop te wijzen dat **je** verder gegrammaticaliseerd is dan **jy**.

Voor het persoonlijke voornaamwoord **hulle** zijn de volgende percentages onpersoonlijk gebruik gevonden: in de totale TK-Korpus is 7,62% onpersoonlijk. Voor de drie subcorpora liggen de percentages niet zo ver uiteen: 7,19% voor boeken, 6,5% voor formele teksten en 9,72% voor krantenartikelen. Voor het Nederlandse **ze** geldt dat het percentage onpersoonlijk 6,45% is in de hele LGS-Corpus. Voor de subcorpora zijn de volgende percentages vastgesteld: 5,73% in boeken, 7,03% in formele teksten en 6,75% in kranten. Hier wijzen de percentages erop dat **hulle** vaker in onpersoonlijke contexten voorkomt.

In het derde deel van het onderzoek zijn de 600 onpersoonlijke zinnen ingedeeld in de twaalf gebruikscontexten die samen de semantische kaart vormen. Deze 600 zinnen komen uit de drie subcorpora. Er is overduidelijk een tweedeling zichtbaar voor beide talen : aan de ene kant (links op de semantische kaart) zijn de universele contexten weergegeven en in deze contexten kan slechts **jy** of **je** gebruikt worden, omdat de lezing altijd enkelvoud is.

Zie de semantische kaart ingevuld met **jy** en **je** naast elkaar (zie voor een grotere weergave bijlage 2).

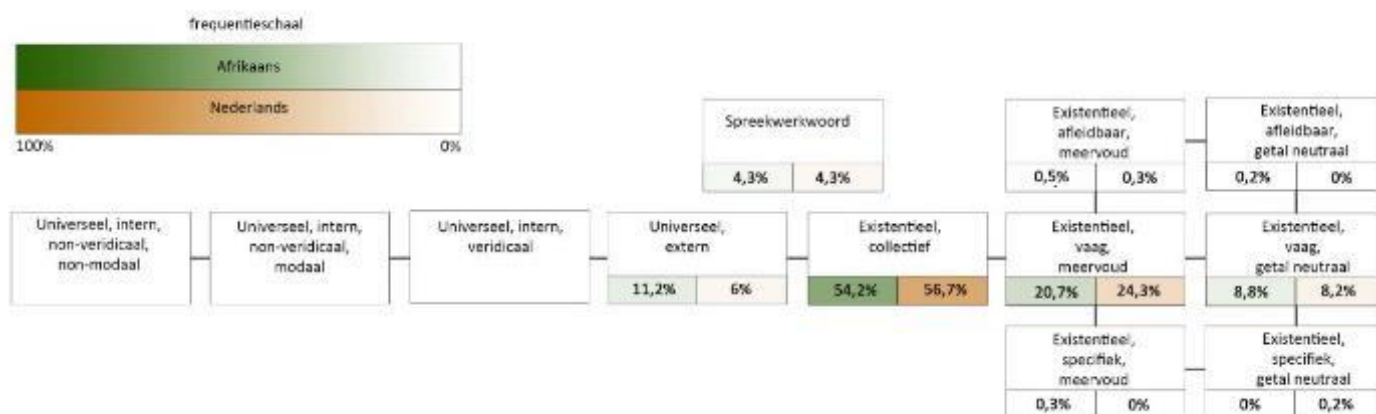

Figuur 26: *Jy en je in semantische kaart*

Duidelijk is te zien in Figuur 26 dat zowel voor Afrikaans als Nederlands de UNI-INT-NVER-NMOD de meest voorkomende onpersoonlijke context is waarin **jy** en **je** gebruikt worden. De groene blokken zijn gekoppeld aan **jy** en de oranje geven de percentages van **je** aan.²⁴

²⁴ In Bijlage 4: Semantische kaartenzijn de semantische kaarten groter weergegeven

De verdeling van de contexten van **hulle** en **ze** naast elkaar in een semantische kaart:

Figuur 27: Hulle en ze in semantische kaart

Figuur 27 is een gecombineerde kaart met de gegevens van **hulle** en **ze**. De percentages in de groene blokken zijn gekoppeld aan **hulle** en de percentages in de oranje blokken zijn gekoppeld aan **ze**. Hoe donkerder de kleur, hoe hoger het percentage.

Uit dit overzicht valt duidelijk op te maken dat voor beide talen de existentiële collectieve context de meest voorkomende is, gevolgd door de existentiële vage context, de universele externe context en de spreekwoordcontext. De percentages voor de werkelijk onpersoonlijke contexten, zowel afleidbaar en specifiek, vertonen drastisch lagere waarden. Dit is geheel in lijn met de uitkomsten van van Olmen en Breed (2018b) en het sluit ook aan bij de bevindingen van Siewierka en Papastathi, (2011). Het feit dat er wel voorbeelden te vinden zijn van deze onpersoonlijke contexten geeft aan dat zowel **hulle** als **ze** gegrammaticaliseerd zijn, alhoewel nog niet volledig. Op dit moment is er sprake van divergentie en layering, aangezien de persoonlijke voornaamwoorden zowel in hun oorspronkelijke als in hun nieuwe betekenis in gebruik zijn.

5 Samenvattende conclusie

5.1 Inleiding

Doel van deze studie was om in kaart te brengen wat de onpersoonlijke gebruiken van de Afrikaanse voornaamwoorden **jy** en **hulle** zijn. En hoe deze veranderen, met andere woorden er was sprake van een contrastief onderzoek. In het eerste hoofdstuk is een uiteenzetting gegeven van de beschrijving van de persoonlijke voornaamwoorden in de Nederlandse en Afrikaanse grammaticalliteratuur. Uit de korte bestudering van de beschikbare bronnen kwam naar voren dat de meeste grammaticalliteratuur normatief van aard is: de literatuur schrijft de regels voor, maar vermeldt niet welke grammaticale verschijnselen zich in de loop van de tijd hebben voorgedaan. Een tweede opvallende gevolgtrekking was dat er in de oudere bronnen nauwelijks aandacht is voor het behandelen van het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden. Recenter onderzoek heeft echter een grote bijdrage geleverd aan het beschrijven ervan. De resultaten van deze studie over **jy/je** en **hulle/ze** dienen als aanvulling op de reeds verschenen literatuur.

Om te kunnen bepalen hoe de Afrikaanse voornaamwoorden **jy** en **hulle** onpersoonlijk gebruikt worden in geschreven taal, is een corpusonderzoek gedaan in een corpus waarin drie tekstsoorten opgenomen zijn. Daarnaast is het Afrikaans vergeleken met de vergelijkbare Nederlandse voornaamwoorden **je** en **ze**. Afrikaans en Nederlands zijn nauw verwant en de verwachting was dat er overeenkomsten zouden zijn tussen de gebruiken van de voornaamwoorden.

Als theoretisch raamwerk is de grammaticalisatietheorie als vertrekpunt gebruikt. Vanuit deze theorie is het mogelijk om te kijken naar de verschillende fases en stappen waarin veranderingen plaatsvinden. Verder is een aantal van de aspecten die een rol spelen bij grammaticalisatie gebruikt om te kunnen aantonen dat er inderdaad sprake is van verandering. De belangrijkste aspecten zijn:

1. het vergelijken van de frequentie van de verschillende voornaamwoorden;
2. het vaststellen van de mate van onpersoonlijk tegenover persoonlijk gebruik (semantische verbleking);
3. de verdeling over onpersoonlijke contexten (grammaticalisatieroute).

5.2 Taaltheoretische vragen

Voor deze studie zijn drie taaltheoretische vragen opgesteld. Als eerste moest vastgesteld worden wat persoonlijke voornaamwoorden zijn. Wat het verschil is tussen persoonlijke en onpersoonlijke gebruiken is een tweede vraag die verduidelijkt moest worden en ten derde is gekozen voor een taaltheoretisch perspectief om de veranderingen die plaatsvinden te kunnen duiden.

5.2.1 Persoonlijke voornaamwoorden

In hoofdstuk 1 (1.2 en 1.3) is een beschrijving gegeven van de persoonlijke voornaamwoorden zoals ze volgens Nederlandse en Afrikaanse grammaticalliteratuur gebruikt behoren te worden. De huidige (veelal) verouderde bronnen geven voornamelijk een normatieve handleiding. In de afgelopen jaren is er echter steeds meer aandacht gekomen voor het veranderende gebruik van deze woorden in onpersoonlijke gebruiken.

5.2.2 Onpersoonlijk gebruik van persoonlijke voornaamwoorden

Het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden gaat om het feit dat in een aantal gebruikscontexten niet duidelijk is naar wie verwezen wordt. Met andere woorden: de referent is onbekend. Wel is uit deze contexten af te leiden dat het om mensen moet gaan. In 3.4 en 3.5 is aangetoond dat het gebruik van persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten invloed heeft op het insluiten van de spreker en de toehoorder in de beschreven boodschap. Daarnaast kan een spreker zijn boodschap juist een algemene betekenis geven of (nog een stapje verder) zich distantiëren van wat gezegd wordt. Een hele andere mogelijkheid is dat een persoonlijk voornaamwoord juist empathie oproept bij een toehoorder.

5.2.3 Theoretisch raamwerk: grammaticalisatie

Als theoretisch raamwerk is grammaticalisatie gebruikt. De definitie van grammaticalisatie die voor deze studie aangehouden is, is de volgende (gebaseerd op Hopper & Traugott, 2003:1): de veranderingen in een taal van grammaticale items (woorden) die zo ontwikkelen dat ze meer grammaticale functies kunnen vervullen.

Grammaticalisatie is naast een theorie ook de naam van een veranderingsproces. Het grammaticalisatieproces kent vele facetten, die niet allemaal altijd van toepassing hoeven te zijn op elk geval van grammaticalisatie. De belangrijkste kenmerken van grammaticalisatie die in

acht genomen zijn voor het beschrijven en bestuderen van het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden zijn: unidirectionaliteit, lexicale oorsprong, grammaticalisatie-routes, layering, divergentie, frequentie, semantische verbleking, decategorisering en fonetische reductie. Deze aspecten van grammaticalisatie zijn besproken in 2.2.2.

In hoofdstuk 3 is een overzicht gegeven van mogelijke oorsprongen van 2e persoon enkelvoud en 3e persoon meervoud persoonlijke voornaamwoorden. Daarna is een bondige beschrijving gegeven van de ontwikkeling (grammaticalisatie) van de Nederlandse en Afrikaanse persoonlijke voornaamwoorden.

5.3 Taalspecifieke vragen

De focus van deze studie is het gebruik van Afrikaanse en Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten in geschreven taal. Hiervoor zijn drie taalspecifieke vragen gesteld, ten eerste moest vastgesteld worden welke persoonlijke voornaamwoorden te vinden zijn in onpersoonlijke constructies. Ten tweede is gekeken hoe deze persoonlijke voornaamwoorden veranderen om bruikbaar te kunnen zijn in een onpersoonlijke context en ten derde is gekeken naar overeenkomsten en verschillen tussen het gebruik van Afrikaanse en Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten.

5.3.1 Welke persoonlijke voornaamwoorden zijn onpersoonlijk te gebruiken

Al in hoofdstuk 1 is genoemd dat *je* en *ze* in het Nederlands voor onpersoonlijke situaties gebruikt kunnen worden (zie ook Breed & van Olmen, 2017, De Hoop & Tarenskeen, 2015). Verder blijkt uit eerdere onderzoeken dat *jy* en *hulle* voor het Afrikaans dezelfde functie kunnen vervullen (zie 3.5.3 en van Olmen & Breed, 2018b). De genoemde bronnen richten zich voornamelijk op gesproken taal en op de voorkeur van taalgebruikers. In hoofdstuk 4 is aangetoond dat ook in geschreven taal zowel *jy/je* als *hulle/ze* algemeen in gebruik zijn in onpersoonlijke contexten.

5.3.2 De ontwikkeling van onpersoonlijke gebruiken

In hoofdstuk 3 is beschreven hoe persoonlijke voornaamwoorden gegrammaticaliseerd zijn. Er is ook kort aangetoond dat veranderingen van en met persoonlijke voornaamwoorden mogelijk

zijn ondanks het feit dat deze woordklasse beschouwd wordt als gesloten, dat wil zeggen dat deze woorden stabiel zijn en niet onderhevig aan veranderingen. In het tweede deel van hoofdstuk 3 (zie 3.3 e.v.) is specifieker stilgestaan bij de grammaticalisatie van de Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden *je* en *ze*. Het Afrikaanse *jy* heeft dezelfde oorsprong als het Nederlandse *je* (*jij*), aangezien beide talen voortkomen uit het 17e-eeuwse Nederlands, daarna hebben de talen zich onafhankelijk van elkaar verder ontwikkeld. Voor *hulle* geldt dat het wel een Nederlandse woord als oorsprong heeft, maar dat het woord zich pas in Zuid-Afrika ontwikkelde en in gebruik raakte als persoonlijk voornaamwoord.

5.3.3 Overeenkomsten en verschillen Afrikaans en Nederlands

Hoewel het onderliggende hoofdoel was om vooral inzicht te krijgen in de Afrikaanse gebruiken van persoonlijke voornaamwoorden, is een vergelijking gemaakt met het Nederlands. De reden hiervoor is dat deze talen nauw verwant zijn, waardoor de gebruiken niet zover uiteen hoeven te liggen. Om te kunnen zien of er overeenkomsten en verschillen zijn in het onpersoonlijke gebruik van *jy/je* en *hulle/ze* is gebruikgemaakt van twee taalspecifieke corpora, voor het Afrikaans is het TK-Korpus gebruikt en voor het Nederlands is het LGS-Corpus gebruikt. Beide corpora zijn onderverdeeld in drie subcorpora namelijk: boeken, formele teksten en kranten. Er is op drie verschillende vlakken met deze corpora gewerkt:

1. Het bepalen van de algemene frequenties van *jy/je* en *hulle/ze* in de corpora;
2. Het vaststellen van de frequenties van onpersoonlijk gebruik tegenover persoonlijk gebruik;
3. De verdeling van de onpersoonlijke gebruiken in contexten.

5.3.3.1 Algemene frequenties

In de eerste fase is gekeken naar de absolute getallen en relatieve frequenties van *jy/je* en *hulle/ze* in de corpora. Ook zijn *u/u* en ('n) *mens/men* opgenomen, omdat deze in onpersoonlijke constructies als competerend beschouwd kunnen worden. Voor een volledig plaatje is ook het Nederlandse *jij* opgenomen, omdat dat in persoonlijke gebruiken overeenstemming vertoont met *jy*.

De data laat voor het Afrikaans de volgende relatieve frequenties voor het gehele TK-Korpus zien: *hulle* 0,49%, *jy* 0,44%, *u* 0,17% en ('n) *mens* 0,09%. Voor het Nederlands zijn deze relatieve frequenties gevonden: *ze* 0,30%, *je* 0,22%, *men* 0,05% en *u* 0,01%.

Zo op het eerste zicht lijkt het erop dat er meer persoonlijke voornaamwoorden in het Afrikaans voorkomen. Maar de gevonden relatieve frequenties per subcorpus tonen aan dat er meer aan de hand is. Voor de subcorpora zijn deze relatieve frequenties gevonden en die geven een genuanceerder beeld:

- Boeken: **jy**: 0,50%, **je**: 0,69% | **hulle**: 0,69%, **ze**: 1,02%
- Formeel: **jy**: 0,55%, **je**: 0,01% | **hulle**: 0,26%, **ze**: 0,07%
- Kranten: **jy**: 0,27%, **je**: 0,28% | **hulle**: 0,53%, **ze**: 0,32%.

Bij nadere beschouwing blijkt dat de resultaten voor **jy/je** voor een erg afwijkend resultaat hebben gezorgd in het totale corpus (zie 4.3.1 voor uitgebreidere bespreking).

In elk geval zijn deze frequenties van de genoemde voornaamwoorden zo verschillend en zoveel hoger dan van bijvoorbeeld het echt persoonlijke **jij**, dat ze een eerste aanwijzing vormen voor grammaticalisatie.

5.3.3.2 *Onpersoonlijke versus persoonlijke gebruiken*

In de tweede fase is gekeken naar de frequentieverhoudingen persoonlijk - onpersoonlijk. Hiervoor is per taal een steekproef van 600 zinnen samengesteld per persoonlijk voornaamwoord. Uit elke subcorpus zijn willekeurig 200 onpersoonlijke zinnen gezocht. Vervolgens is berekend wat het percentage onpersoonlijk is. De resultaten zijn als volgt voor het gehele TK-Korpus: **jy** is in 5,12% van de gevallen onpersoonlijk en **hulle** in 7,62%. Voor de subcorpora geldt dat de percentages van **jy** ver uiteenlopen: boeken 8,17%, formeel 2,83% en kranten 10,03%. Voor **hulle** zijn de verschillen kleiner in de subcorpora: boeken 7,19%, formeel 6,58 en kranten 9,72%.

Voor het Nederlands zijn dit de resultaten voor het LGS-Corpus: **je** 10,69% en **ze** 6,45%. Voor de subcorpora geldt dat de percentages voor **je** grote verschillen vertonen: boeken 6,23%, formeel 26,14% en kranten 13,36%. Voor **ze** gelden de volgende percentages: boeken 5,73%, formeel 7,03% en kranten 6,75%.

Bij een vergelijking tussen Afrikaans en Nederlands kunnen we zien dat de verschillen vooral te vinden zijn in het subcorpus formeel: **jy** komt relatief veel voor, maar is in minder dan 3% onpersoonlijk. Het Nederlandse **je** heeft een hele lage relatieve frequentie, maar is in meer dan een kwart van de gevallen onpersoonlijk gebruikt.

Over het geheel genomen kan wel gesteld worden dat de talen niet helemaal hetzelfde zijn qua gebruik van onpersoonlijke contexten.

5.3.3.3 *Onpersoonlijke contexten in gebruik*

In de laatste fase van het onderzoek zijn de 600 onpersoonlijke zinnen ingedeeld naar gebruik in een van de 12 onpersoonlijke contexten. Voor een uitgebreide bespreking en uitleg van de verschillende contexten zie 3.6.

Uit deze analyse blijkt dat in overeenstemming met van Olmen en Breed (2018b) *jy* en *je* slechts bruikbaar zijn in universele contexten. Bovendien laten beide talen eenzelfde beeld zien: de UNI-INT-NVER-NMOD is de meest voorkomende context en de veridicale context is de minst voorkomende context.

Voor *hulle* en *ze* geldt dat ze voornamelijk in existentiële contexten gebruikt worden plus de UNI-EXT en de SAV. Voor deze twee voornaamwoorden was het indelen van de zinnen in een context een stuk lastiger, onder andere omdat niet elke context vertegenwoordigd is en omdat het niet altijd eenduidig is of het om een meervoudsvorm gaat of om een getal neutrale vorm. In de steekproef voor het Afrikaans is bijvoorbeeld geen enkele zin in de EXI-SPE-NN gevonden. Voor *ze* zijn geen voorbeelden van de EXI-INF-NN en EXI-SPE-PL contexten gevonden.

5.3.4 **Conclusie over het onpersoonlijke gebruik van persoonlijke voornaamwoorden**

Uit de drie verschillende delen van deze studie valt af te leiden dat de persoonlijke voornaamwoorden *jy/je* en *hulle/ze* allemaal in onpersoonlijke contexten gebruikt kunnen worden in geschreven taal. Waarbij er een heel duidelijk onderscheid is tussen de universele interne contexten en de overige 9 contexten. De enkelvoudsvormen *jy* en *je* zijn alleen in de universele contexten mogelijk. Voor alle andere contexten zijn *hulle* en *ze* geschikt. *Hulle* en *ze* zijn al zover verbleekt en algemeen in gebruik, dat ze ook in de werkelijk onpersoonlijke contexten met getal neutrale betekenis voorkomen, al zijn deze niet sterk vertegenwoordigd in de corpora.

5.4 **Terugblik en vooruitblik**

De focus van deze studie lag specifiek op het onpersoonlijke gebruik van *jy/je* en *hulle/ze* in geschreven taal. Waarbij het doel was om aan te tonen in hoeverre de verschillende gebruiken al terug te vinden zijn in geschreven taal.

Afrikaans en Nederlands zijn zeer nauw verwante talen en behoren gezamenlijk tot de grotere Germaanse talen familie. Een mogelijk vervolgonderzoek is om het onpersoonlijke gebruik van Afrikaanse en Nederlandse persoonlijke voornaamwoorden in onpersoonlijke contexten te

vergelijken met de persoonlijke voornaamwoorden in Duits, Engels, Fries of Noors. Er zijn al resultaten voor het gebruik van ‘*men*’ en de equivalenten uit andere Europese talen maar een uitgebreider overzicht van persoonlijke voornaamwoorden (in geschreven teksten) zou een aanvulling zijn voor het plaatje van onpersoonlijke gebruiken. Hiermee kan een vollediger beeld verkregen worden van hoe de onpersoonlijke gebruiken voorkomen in de Germaanse talen.

Een ander mogelijk onderwerp voor verdere studie is het gebruik van *ek/ik* en *ons/we* in onpersoonlijke contexten. Zoals genoemd in hoofdstuk 1 vielen deze voornaamwoorden buiten de focus van deze studie (zie 1.4). Hiervoor zouden twee vergelijkbare corpora gebruikt kunnen worden, met meer opgedateerde bronnen.

De gevonden verschillen in het gebruik van *jy* in de drie subcorpora zijn niet toevallig, ze zijn waarschijnlijk toe te schrijven aan het specifieke gebruik van *jy* bij deze tekstsoorten. Deze verschillen, of het gespecialiseerde gebruik van *jy* in bepaalde contexten, zijn interessant genoeg om nader onderzocht te worden, om zo een verklaring te kunnen vinden voor het verschillende gebruik van *jy* binnen verschillende tekstsoorten.

Nog een vraag die opkwam bij het bestuderen van de frequenties van de voornaamwoorden, is hoe het staat met het gebruik van formele aanspreekvormen in het Afrikaans en in het Nederlands. Hiervoor zou voor het Afrikaans een corpus gezocht of samengesteld moeten worden met ambtelijke notulen en verslagen, zodat dit vergeleken kan worden met de Nederlandse formele teksten. Een andere mogelijkheid is om gebruik te maken van vragenlijsten en die voorleggen aan moedertaalsprekers.

Een laatste onderzoeksvraag die mogelijk interessant is, betreft genderneutrale voornaamwoorden. Hoe wordt in het Afrikaans verwezen naar iemand die zich genderneutraal voelt/identificeert? Dit onderwerp is in hoofdstuk 3 kort aangekaart. Er is in het Afrikaans al een mogelijkheid om een neutrale verwijzing te gebruiken, maar de vraag blijft of mensen ook naar zichzelf als genderneutraal willen kunnen verwijzen.

Bibliografie

Andersen, H. 2001. Actualization and the (uni)directionality of change. (*In Andersen, H. ed. Actualization. Amsterdam-Philadelphia: Benjamins, p 225-248 (Current issues in Linguistics Theory 219)*).

ANS (Algemene spraakkunst Nederlands) 2002. <http://ans.ruhosting.nl/index.html> Datum van gebruik 20 november 2020.

AWS (Afrikaanse woordelys & spelreëls). 2017. 11^e uitg. Kaapstad: Pharos.

Beekes, R.S.P. 1990. Vergelykende taalwetenskap : een inleiding in de vergelykende Indo-europese taalwetenskap. Utrecht: Het spectrum.

Bijbel, 2004. Matteüs, 26:69. <https://bijbel.eo.nl/bijbel/matteus/26> Datum van gebruik:15 maart 2021.

Breed, A. & van Olmen, D. 2017. Menslike onpersoonlike voornaamwoorde in Nederlands vanuit 'n dubbelvraelysaanpak - 'n vergelyking met Afrikaans. *Tydskrif vir Nederlands & Afrikaans*, 24(2):3-32.

Breed, A., Brisard, F. & Verhoeven, B. 2017. Periphrastic progressive constructions in Dutch and Afrikaans: A constrastive analysis. *Journal of Germanic linguistics*, 29(4): 305-378.

Broekhuis, H. 2020. Referential personal pronouns. https://taalportaal.org/taalportaal/topic/link/syntax_____Dutch__np__n5__nouns5_Determiners.5.2.1.1.xml Datum van gebruik: 14 november 2020.

Bybee, J. 2015. Language change. Cambridge: Cambridge University press. (Cambridge textbooks in linguistics).

Bybee, J., Perkins, R. & Pagliuca, W. 1994. The evolution of grammar. Tense, aspect, and modality in the language of the world. Chicago: The University of Chicago Press.

Cambridge Dictionary. 2020. Shall.

<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/shall> Datum van gebruik: 19 november 2020.

Carstens, W.A. M. 2011. Norme vir Afrikaans. 2e druk. Pretoria: Van Schaik.

Colleman, T. 2015. Constructionalization and post-constructionalization: The constructional semantics of the Dutch krijgen-passive in a diachronic perspective. (*In Barðdal, J., Smirnova, E., Sommerer, L. & Gildea, S. eds. Diachronic Construction Grammar*

- Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. p. 213–255. (Constructional Approaches to Language 18)).
- Croft, W. 2010. The origins of grammaticalization in the verbalization experience. *Linguistics*, 48(1):1-48.
- De Bree, C. 1987. *Historische grammatica van het Nederlands*. Deventer: Foris Publications.
- De Hoop, H. & Tarenskeen, S. 2015. It's all about you in Dutch. *Journal of pragmatics*, 12(2):121 -138.
- De Vaan, M. 2017. *The dawn of Dutch. Language contact in the Western Low Countries before 1200*. Amsterdam: John Benjamins (Nowele Supplement Series, 30).
- Den Boon, T. & Hendrickx, R. & Van der Sijs, N. 2015. *Van Dale groot woordenboek van de Nederlandse taal*. Utrecht: Van Dale uitgevers.
- Deringer, L., Gast, V., Haas, F. & Rudolf, O. 2015. Impersonal uses of the second person singular and generalized empathy. An exploratory corpus study of English, German and Russian (*In The pragmatics of personal pronouns*. Gardelle, L. & Sorlin, S. eds. Amsterdam: John Benjamins p. 311-333 (Studies in language compaignon series 171)).
- Forchheimer, P. 1953. *The category of person in language*. Berlijn: Walter de Gruyter.
- Fouché, N., Kapp, S. & Luther, J. 2020. Voornaamwoorde. Op: *VivA Taalonderrigprotaal*. https://viva-afrikaans.org/portale/taalonderrigportaal?link=Afdeling-Woordsoorte%2FVoornaamwoord%2FAAG_Woordsoort_PN_Inleiding.html Datum van gebruik: 11 december 2020.
- Gast, V., Deringer, L., Haas, F. & Rudolf, O. 2015. Impersonal uses of the second person singular: A pragmatic analysis of generalization and empathy effects. *Journal of pragmatics*, 88:148-162.
- Geerts, G., Haeseryn, W., De Rooij, J. & van den Toorn, M.C. 1984. *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Groningen: Wolters-Noordhoff
- Goossens, J. 1994. Hulle (*In Olivier, G. & Coetzee, A. eds. Nuwe perspektiewe op die geskiedenis van Afrikaans*. Halfweghuis: Southern Boekuitgewers. p. 62-69).
- Griss, J.J. & De Raaf, K.H. 1925. *Zeven eeuwen spiegel der Nederlandsche letteren van 1200 tot heden*. 3^e druk. Rotterdam: W.L. & J. Brusse's uitgeversmaatschappij.
- Haas, F. & Lorenz, E. 2014. Modern English human impersonal pronouns in typological perspective. 47th Annual Meeting of the Societas Linguistica Europea (SLE), University of Poznan, September 11-14 2014, Poznan (Poland).

- Hardie, A. s.a. Welcome to the UCREL Significance Test System.
<http://corpora.lancs.ac.uk/sigtest/#extraHelp> Datum van gebruik: 19 november 2020.
- Heine, B. & Kuteva, T. 2002. The world lexicon of grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, B. & Song, K. 2011. On the grammaticalization of personal pronouns. *Journal of linguistics*, 47(3):587-630.
- Helmbrecht, J. 2015. A typology of non-prototypical uses of personal pronouns: synchrony and diachrony. *Journal of pragmatics*, 88:176-189.
- Himmelmann, N.P. 2004. Lexicalization and grammaticalization: opposite or orthogonal? (In Bisang, W., Himmelmann, N.P. & Wiemer, B. eds. What makes grammaticalization? A look from its fringes and its components. Berlijn: Mouton de Gruyter. p. 21-42).
- Hoeksema, J. 1999. Aantekeningen bij ooit, deel 2: de opkomst van niet-polair ooit. *Tabu*, 29(4):147:172.
- Hopper, P. & Traugott, E. C. 2003. Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University press. (Cambridge textbooks in linguistics).
- Janssen, T., Van der Leek, F. & Foolen, A. 2013. Zinsleer na 1950 met negatie in de hoofdrol. (In Janssen, T. & Van Strien, T. Red. Neerlandistiek in beeld. Amsterdam: Nodus publikationen, p.57-66).
- Jenkinson, A.G. 1982. As ek jy is en jy is hy, wie is ons? (In Van Jaarsveld, G.J. ed. Wat sê jy? Studies oor taalhandelinge in Afrikaans. Johannesburg; McGraw-Hill Boekmaatskappy. p. 101-126).
- Jenkinson, A.G. 1987. Aspekte van voornaamwoorde en verwysing in taalhandelinge. (In Van Jaarsveld, G.J. ed. Wat bedoel jy? Pretoria: Serva Uitgevers. p. 51-74).
- Kirsten, J. 2016. Grammatikale Verandering in Afrikaans van 1911-2010. Vanderbijlpark: North-West University. [PhD-proefschrift].
- Kirsten, J & Breed, A. 2020. Impersonal pronouns. Op: Taalportaal.
<https://taalportaal.org/taalportaal/topic/pid/topic-20190516105546163> Datum van gebruik: 11 Desember 2020.
- Lehmann, C. 2004. Theory and method in grammaticalization. *Zeitschrift für Germanistische linguistik*, 32(2): 152-187. (pdf blz: 1-29)
http://www.christianlehmann.eu/publ/lehmann_theory_method_in_grammaticalization.pdf
 Datum van gebruik: 2 februari 2017.

- Leue, E. 2000. Gender and Language in Germany. *Debatte*, 8(2):163-176.
- Milles, K. 2013. En öppning i en sluten ordklass? Det nya användandet av pronomenet hen [An opening in a closed word class? The new use of the pronoun hen]. *Språk Och Stil* 23:107–140.
- Nieuwsblad. 2018. Rukwinden richten ravage aan. Een overzicht van de stormschade in Vlaanderen. https://www.nieuwsblad.be/cnt/dmf20180118_03306106 Datum van gebruik: 21 november 2020.
- Norde, M. 2009. *Degrammaticalization*. Oxford: Oxford University press.
- Nørgård-Sørensen, J., Heltoft, L. & Schøsler, L. 2011. *Connecting grammaticalization*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins. (Studies in functional and structural linguistics, 65).
- Onze Taal. 2020a. Onbepaald voornaamwoord. <https://onzetaal.nl/taaladvies/onbepaald-voornaamwoord/> Datum van gebruik: 10 december 2020.
- Onze Taal. 2020b. Persoonlijk voornaamwoord. <https://www.onzetaal.nl/taaladvies/persoonlijk-voornaamwoord> Datum van gebruik: 10 december 2020.
- Pijker, W. 2014. Komtiewelnie! <https://www.wikswegen.nl/tag/zwarte-piet/> Datum van gebruik: 21 november 2020.
- Ponelis, F.A. 1979. *Afrikaanse sintaksis*. Pretoria: Van Schaik.
- Project Wulfila -Univerisiteit van Antwerpen
<http://www.wulfila.be/gothic/browse/search/?find=%C3%BEu&mode=5&case=1> Datum van gebruik: 20 november 2020.
- Raidt, E.H. 1977. *Afrikaans en sy Europese verlede. Van Tactius tot Van Wyk Louw*. 2^e uitg. Pretoria: Nasou Beperk.
- Raidt, E.H. 1994. *Historiese taalkunde. Studies oor die geskiedenis van Afrikaans*. Johannesburg: Witwatersrand University Press.
- Rădulescu, V. & van Olmen, D. (2020?). A questionnaire-based study of impersonalization in Romanian and English. With special attention to passivization. *Languages in contrast* (ingediend).
- Rowling, J.K. 1997. *Harry Potter en de steen der wijzen*. (Vertaald uit het Engels door Wiebe Buddingh). Amsterdam: De Harmonie.

- Siewierska, A. 2004. *Person*. Cambridge: Cambridge university press. (Cambridge textbooks in linguistics).
- Siewierska, A. & Papastathi, M. 2011. Towards a typology of third person plural impersonals. *Linguistics*, 49(3):575-610.
- Skorupa, P. & Dubovičiene, T. 2016. Pronouns as means of impersonal presentation in English qualitypress. *Coactivity: philology, educology*, 24 (2): 82-89.
- Soanes, C. & Stevenson, A. Eds. 2004. *Concise Oxford English dictionary*, 11th ed. Oxford: Oxford University press.
- Taalkommissie van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns. 2011. Taalkommissiekorpus 1.1. Potchefstroom: CText, North-West University
- Taalkommissie (samenst.). 2017. *Afrikaanse woordelys & spelreëls*. 11e uitgawe. Kaapstad: Pharos Woordeboeke.
- Taalportaal. 2020. <https://taalportaal.org/taalportaal/topic/> Datum van gebruik: 21 november 2020.
- Traugott, E. C. & Trousdale, G. 2013. *Constructionalization and constructional changes*. Oxford: Oxford University Press. (Oxford studies in diachronic and historical linguistics, 6).
- Traugott, E.C. 2013. Grammaticalization. (In Luraghi, S. & Bubenik, V. eds. *The Bloomsbury companion to historical linguistics*. New York: Bloomsbury. p. 271 -285).
- Van den Toorn, M.C. 1984. *Nederlandse grammatica*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Van der Auwera, J., van Olmen, D. & Du Mon, D. 2015. Grammaticalization. (In Debrowska, E & Divak, D. eds. *Handbook of cognitive linguistics*. Berlijn: De Gruyter Mouton. p. 634-650).
- Van der Sijs, N. (samensteller) 2010. *Zij*. <http://etymologiebank.nl/> datum van gebruik: 20 november 2020.
- Van Gemert, H. 2018. Hoe hard waait het? De schaal van Beaufort. <https://wetenschap.infonu.nl/weer/97906-hoe-hard-waait-het-de-schaal-van-beaufort.html> Datum van gebruik: 1 augustus 2019.
- Van Goethem, K. 2012. Grammaticalisatie in een notendop. *Neerlandica*, 116:31-33.
- Van Goethem, K. & Hiligsmann, P. 2012. Een vergelijkende analyse van reuze en géant: Grammaticalisatie, deGrammaticalisatie en lexicalisatie. *Tijdschrift van de association des Neerlandistes de Belgique francophone et de France*, 11(1):125-156.

- Van Hell, J.G., Verhoeven, L., Tak, M. & Van Oosterhout, M. 2005. To take a stance: a developmental study of the use of pronouns and passives in spoken and written narrative and expository texts in Dutch. *Journal of pragmatics*, 37:239-273.
- Van Olmen, D. & Breed, A. 2018a. Human impersonal pronouns in West Germanic: A questionnaire-based comparative study of Afrikaans, Dutch and English. *Studies in language* 42(2): 798-846. (pdf: researchgate).
- Van Olmen, D. & Breed, A. 2018b. Human impersonal pronouns in Afrikaans: a double questionnaire-based study. *Language sciences* 30: 1-29.
- Van Olmen, D. & Breed, A. (2021?). Developing and validating a visual questionnaire for the study of impersonalisation strategies: A design thinking approach. *Southern African linguistics and applied language studies* (aanvaard voor publicatie).
- Van Olmen, D., Breed, A. & Verhoeven, B. 2018. A corpus-based study of the human impersonal pronoun ('n) mens in Afrikaans: Compared to men and een mens in Dutch. *Language in contrast*, 1(19): 79-105.
- Van Oostendorp, M & Van der Sijs, N. 2019. 'Een mooie mengelmoes' Meertaligheid in de Gouden Eeuw. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Van Schoor, J.L. 1983. Die grammatika van Standaard-Afrikaans. Kaapstad: Lex Patria.
- Vandeweghe, W. 2004. Grammatica van de Nederlandse zin. Antwerpen/Apeldoorn: Garant.
- Vermaas, J.A.M. 2002. Veranderingen in de Nederlandse aanspreekvormen van de dertiende t/m de twintigste eeuw. Utrecht: LOT.
- Vor der Hake, J.A. 1915. De ondergang van het voornaamwoord du. *De nieuwe taalgids*, 9(3):241- 249.
- Weerman, F. 2006. It's the economy, stupid! Een vergelijkende blik op men en man. (In Hüning, M., Vogl, U., Van der Wouden, T. & Verhagen, A. eds. *Nederlands tussen Duits en Engels*. Leiden: Stichting Neerlandistiek Leiden. p. 19-47).
- Weerverleden.nl 2015.
<https://www.facebook.com/weerverleden.nl/posts/1046389432054840> Datum van gebruik: 1 augustus 2019.
- Zifonun, G. 2000. Man lebt nur einmal: Morphosyntax und Semantik des Pronomens man. *Deutsche Sprache*. 28(3):232- 253.

Bijlagen

Bijlage 1: TK-Korpus verdeling

Het TK-Korpus bestaat uit 28 verschillende delen die verdeeld zijn over 3 subcorpora. De indeling is als volgt:

De subcorpora Boeken bestaat uit de delen die geel gekleurd zijn

Het subcorpus Formele teksten bestaat uit de delen die groen gekleurd zijn

Het subcorpus Kranten (en tijdschriften) bestaat uit de delen die roze gekleurd zijn

1. Fiksie.Prosa.Kortverhale.1.0.2.WP.2011-03-24
2. Fiksie.Prosa.Romans.1.0.2.WP.2011-03-24
3. Nie-fiksie.Akademies.Artikel.Geesteswetenskappe.IDS.1.0.2.WP.2011-03-24
4. Nie-fiksie.Akademies.Artikel.Geesteswetenskappe.Koers.1.0.2.WP.2011-03-24
5. Nie-fiksie.Akademies.Artikel.Geesteswetenskappe.Literator.1.0.2.WP.2011-03-24
6. Nie-fiksie.Akademies.Artikel.Geesteswetenskappe.WeD.1.0.2.WP.2011-03-24
7. Nie-fiksie.Akademies.Artikel.GeesteswetenskappeTydskrifVir.1.0.2.WP.2011-03-24
8. Nie-fiksie.Akademies.Artikel.NatuurwetenskappeTydskrifVir.1.0.2.WP.2011-03-24
9. Nie-fiksie.Akademies.Proefskrifte_Verhandelings.Geesteswetenskappe.1.0.2.WP.2011-03-24
10. Nie-fiksie.Akademies.Studiegids.VerskeieWetenskappe1.1.0.3.WP.2011-03-25
11. Nie-fiksie.Akademies.Studiegids.VerskeieWetenskappe2.1.0.3.WP.2011-03-25
12. Nie-fiksie.Akademies.Studiegids.VerskeieWetenskappe3.1.0.3.WP.2011-03-25
13. Nie-fiksie.Akademies.Studiegids.VerskeieWetenskappe4.1.0.3.WP.2011-03-25
14. Nie-fiksie.Nie-akademies.Boeke.Finansies.1.0.2.WP.2011-03-24
15. Nie-fiksie.Nie-akademies.Boeke.Algemeen.1.0.2.WP.2011-03-24
16. Nie-fiksie.Nie-akademies.Boeke.Ander.1.0.3.WP.2011-03-25
17. Nie-fiksie.Nie-Akademies.Boeke.GodsdienstigeTeksts.PrimerChristelik.1.0.2.WP.2011-03-24
18. Nie-fiksie.Nie-akademies.Boeke.Kuns en Kultuur.1.0.2.WP.2011-03-24
19. Nie-fiksie.Nie-akademies.Boeke.Leefstyl.1.0.2.WP.2011-03-24
20. Nie-fiksie.Nie-akademies.Boeke.Sport en Ontspanning.1.0.2.WP.2011-03-24
21. Nie-fiksie.Nie-akademies.Boeke.Tegnologie.1.0.2.WP.2011-03-24
22. Nie-fiksie.Nie-akademies.Boeke.Vroue.1.0.2.WP.2011-03-24
23. Nie-fiksie.Nie-akademies.Koerant.Landswyd.Rapport.1.0.2.WP.2011-03-24
24. Nie-fiksie.Nie-akademies.Koerant.Noord.Beeld.1.0.4.WP.2011-03-25
25. Nie-fiksie.Nie-akademies.Koerant.Suid.Burger.1.0.2.WP.2011-03-24
26. Nie-fiksie.Nie-akademies.Notules.Amptelik.1.0.2.WP.2011-03-24
27. Nie-fiksie.Nie-akademies.Tydskrifte.Algemeen.1.0.2.WP.2011-03-24
28. Nie-fiksie.Nie-akademies.Tydskrifte.Vrouetydskrif.1.0.2.WP.2011-03-24

Bijlage 2: De 12 onpersoonlijke contexten

Context	Afrikaans voorbeeld	Nederlands voorbeeld
UNI-INT-NVER-NMOD	Wat gebeur as jy sure melk drink?	Wat gebeurt er als je zure melk drinkt?
UNI-INT-NVER-MOD	Jy moenie drink en bestuur nie.	Je moet niet drinken en rijden.
UNI-INT-VER	Jy leef net een keer.	Je leeft maar één keer
UNI-EXT	Op Bali eet hulle naaldekokers.	Op Bali eten ze libellen.
EXI-COR	Hulle het die belastinge weer verhoog.	Ze hebben de belastingen weer verhoogd.
EXI-VAG-PL	Nadat hy uit die gevangenis vrygelaat is, het hulle hom in die openbaar gestenig.	Nadat hij vrij gelaten is, hebben ze hem publiekelijk gestenigd.
EXI-VAG-NN	Hulle het jou fiets gevind.	Ze hebben je fiets gevonden.
EXI-INF-PL	Op 'n tafeltjie staan kerse, leë wynglase en twee borde met oorskietkos. Jy sê vir jou vriende: "Hulle het netnou 'n romatiese ete hier gehou."	Op een tafeltje staan kaarsen, lege wijnglazen en twee borden met etensresten. Je zegt tegen je vrienden: "Ze hebben hier net genoten van een romaties etentje."
EXI-INF-NN	Hulle het hier pizza geheet, ek ruik dit.	Ze hebben hier pizza gegeten, ik ruik het.
EXI-SPE-PL	Hulle bel jou op altwee jou fone.	Ze bellen je op allebei de telefoons.
EXI-SPE-NN	Hulle klop op die deur (ek dink dis jou ma).	Ze kloppen op de deur (ik denk dat het je moeder is).
SAV	Hulle sê dit spook by die huis.	Ze zeggen dat het spookt in dit huis.

Bijlage 3: χ^2 en P-waardes berekeningen

Alle statistische berekeningen zijn gedaan met behulp van het UCREL Significance Test System van de Lancaster University (te vinden op: <http://corpora.lancs.ac.uk/sigtest/#extraHelp>)

Resultaten voor Afrikaans

Deze eerste zes resultaten zijn gebaseerd op de absolute getallen (het aantal tokens)

Jy : boeken - Formeel

Jy- boeken- kranten

Jy Formeel - kranten

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	VARIABLE	Value 1	Value 2
Value 1	51479	16151688		
Value 2	97137	17766470	[X]	

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 305.17
  - p-value = 2.522333×10^{-66}
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 305.20
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 2.445901×10^{-66}

Hulle: formeel - kranten

Hulle: Boeken -kranten:

Hulle: Boeken - formeel

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	VARIABLE	Value 1	Value 2
Value 1	45225	17726485		
Value 2	88347	16721544	[X]	

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 16298.10
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 16298.44
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)

(n) mens boeken - formeel

boeken -kranten

formeel - kranten

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	VARIABLE	Value 1	Value 2
Value 1	17795	16161862		
Value 2	18673	17693432	[X]	

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 21.79
  - p-value = 0.00000019901
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 21.85
  - p-value = 0.000001947339
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.00000309922

Jy - hulle in hele corpus:

Jy - ('n) mens hele corpus:

Hulle - ('n) mens hele corpus:

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	Value 1	Value 2
Value 1		233531	52719911
Value 2		218672	62719911

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 1421.51
  - p-value = $4.455316 \times 10^{-324}$
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 1422.31
  - p-value = 0.0000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = $3.079343 \times 10^{-321}$

De volgende set p-waarde berekeningen:

Jy-steekproeven per subcorpus

Jy boeken - formeel

boeken - kranten

formeel - kranten

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	Value 1	Value 2
Value 1		200	2449
Value 2		200	7071

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 114.34
  - p-value = 1.899622×10^{-26}
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 102.59
  - p-value = 0.0000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 4.53336×10^{-24}

Hulle steekproeven per subcorpus

Hulle boeken - formeel

boeken - kranten

Formeel - kranten

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	Value 1	Value 2
Value 1		200	2781
Value 2		200	2657

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 6.66
  - p-value = 0.4150494
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 0.74
  - p-value = 0.3891296
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.4079837

Resultaten voor het Nederlands

Je boeken - formeel

Je boeken - kranten:

Je formeel - kranten:

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	VALUE 1	VALUE 2
value 1		42250	5157882
value 2		2459	20959216

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 130401.50
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 107063.30
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)

Ze boeken - formeel

Ze boeken - kranten:

Ze formeel - kranten:

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	VALUE 1	VALUE 2
value 1		62619	5157882
value 2		13812	20959216

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 151127.80
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 113808.70
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)

Men boeken - formeel:

boeken - kranten

formeel - kranten

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	VALUE 1	VALUE 2
value 1		2293	5157882
value 2		12220	20959216

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 487.16
  - p-value = $1.991246 \times 10^{-101}$
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 501.88
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = $6.842672 \times 10^{-101}$

Je- ze hele corpus:

Je- men hele corpus

Ze-men hele corpus

The image shows three screenshots of a statistical software interface. Each screenshot displays a 2x2 contingency table, test results, and a 'Significance test completed!' message. The results for each test are as follows:

- Je- ze hele corpus:**
  - Chi-squared test: Chi-squared = 101368.30, p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
  - Log-likelihood test: Log-likelihood = 113085.50, p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
  - Fisher exact test: p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Je- men hele corpus:**
  - Chi-squared test: Chi-squared = 6930.95, p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
  - Log-likelihood test: Log-likelihood = 6959.66, p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
  - Fisher exact test: p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Ze-men hele corpus:**
  - Chi-squared test: Chi-squared = 61156.44, p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
  - Log-likelihood test: Log-likelihood = 66344.66, p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
  - Fisher exact test: p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)

Je steekproeven per subcorpus

Je boeken -formeel

boeken - kranten

formeel - kranten

The image shows three screenshots of a statistical software interface. Each screenshot displays a 2x2 contingency table, test results, and a 'Significance test completed!' message. The results for each test are as follows:

- Je boeken -formeel:**
  - Chi-squared test: Chi-squared = 198.26, p-value = 4.995694×10^{-45}
  - Log-likelihood test: Log-likelihood = 168.72, p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
  - Fisher exact test: p-value = 1.557581×10^{-48}
- boeken - kranten:**
  - Chi-squared test: Chi-squared = 54.25, p-value = 1.797352×10^{-11}
  - Log-likelihood test: Log-likelihood = 53.13, p-value = 5.215336×10^{-11}
  - Fisher exact test: p-value = 5.321976×10^{-11}
- formeel - kranten:**
  - Chi-squared test: Chi-squared = 37.80, p-value = 7.301979×10^{-20}
  - Log-likelihood test: Log-likelihood = 37.30, p-value = 1.015076×10^{-20}
  - Fisher exact test: p-value = 1.251461×10^{-20}

Ze steekproeven per subcorpus

Ze boeken - formeel

boeken -kranten

formeel -kranten

The image shows three screenshots of a statistical software interface. Each screenshot displays a 2x2 contingency table, test results, and a 'Significance test completed!' message. The results for each test are as follows:

- Ze boeken - formeel:**
  - Chi-squared test: Chi-squared = 3.75, p-value = 0.05291073
  - Log-likelihood test: Log-likelihood = 3.93, p-value = 0.04735101
  - Fisher exact test: p-value = 0.04005704
- boeken -kranten:**
  - Chi-squared test: Chi-squared = 2.16, p-value = 0.124853
  - Log-likelihood test: Log-likelihood = 2.51, p-value = 0.1131475
  - Fisher exact test: p-value = 0.1269489
- formeel -kranten:**
  - Chi-squared test: Chi-squared = 0.12, p-value = 0.7277945
  - Log-likelihood test: Log-likelihood = 0.16, p-value = 0.6893562
  - Fisher exact test: p-value = 0.7174782

Afrikaans - Nederlands

Je- Jy hele corpus:

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	Value 1	Value 2
value 1		120752	6467675
value 2		200031	62719801 [X]

Click here to test for significance! Clear table

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi squared test:
  - Chi squared = 38870.47
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 40487.90
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)

Jy en je totale (relatieve frequenties) - boeken

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	Value 1	Value 2
value 1		31411	1815188
value 2		42252	5157582 [X]

Click here to test for significance! Clear table

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi squared test:
  - Chi squared = 2767.06
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 2637.28
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)

Jy - je - totale (relatieve frequenties) - formele teksten

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	Value 1	Value 2
value 1		57107	1778546
value 2		2455	22955216 [X]

Click here to test for significance! Clear table

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi squared test:
  - Chi squared = 108417.20
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 130654.70
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)

Jy- je kranten

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	Value 1	Value 2
value 1		4986	1671544
value 2		7600	2755981 [X]

Click here to test for significance! Clear table

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi squared test:
  - Chi squared = 38.16
  - p-value = 3.881232×10^{-8}
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 30.27
  - p-value = 3.756599×10^{-8}
- Fisher exact test:
  - p-value = 3.79039×10^{-8}

Ze - Hulle hele corpus:

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE Value 1	Value 2
Value 1	185506	14876751
Value 2	251872	52719911 [X]

Click here to test for significance! Clear table

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 24492.97
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Log likelihood test:
  - Log likelihood = 24662.83
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)

Hulle - ze boeken

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE Value 1	Value 2
Value 1	125185	11161881
Value 2	62539	6157682 [X]

Click here to test for significance! Clear table

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 6309.02
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Log likelihood test:
  - Log likelihood = 5948.17
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)

Hulle -ze formeel

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE Value 1	Value 2
Value 1	45839	17786461
Value 2	12912	21815211 [X]

Click here to test for significance! Clear table

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 22802.33
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Log likelihood test:
  - Log likelihood = 23538.86
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)

Hulle - ze kranten

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE Value 1	Value 2
Value 1	88867	16121511
Value 2	88866	27556661 [X]

Click here to test for significance! Clear table

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 11104.27
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Log likelihood test:
  - Log likelihood = 10774.15
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.000000 (i.e. too small to measure)

Jy- Je in steekproeven

Jy- je -boeken

formeel

kranten

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	Value 1	Value 2
Value 1		202	7409
Value 2		202	3271 [X]

Click here to test for significance! Clear table

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 6.61
  - p-value = 0.01614442
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 6.33
  - p-value = 0.005966434
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.009111482

Totaal jy- je corpussen

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	Value 1	Value 2
Value 1		600	19516
Value 2		880	3473 [X]

Click here to test for significance! Clear table

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 158.57
  - p-value = 1.324939×10^{-28}
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 150.90
  - p-value = 0.0000000 (i.e. too small to measure)
- Fisher exact test:
  - p-value = 1.112143×10^{-24}

Hulle - Ze in steekproeven

Hulle - ze boeken

formeel

kranten

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	Value 1	Value 2
Value 1		200	2701
Value 2		700	3090 [X]

Click here to test for significance! Clear table

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 4.64
  - p-value = 0.03131972
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 4.54
  - p-value = 0.02787791
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.026931497

Hulle - ze totaal corpussen

FIRST VARIABLE	SECOND VARIABLE	Value 1	Value 2
Value 1		600	7371
Value 2		893	9258 [X]

Click here to test for significance! Clear table

Significance test completed!

The results of your significance test are as follows:

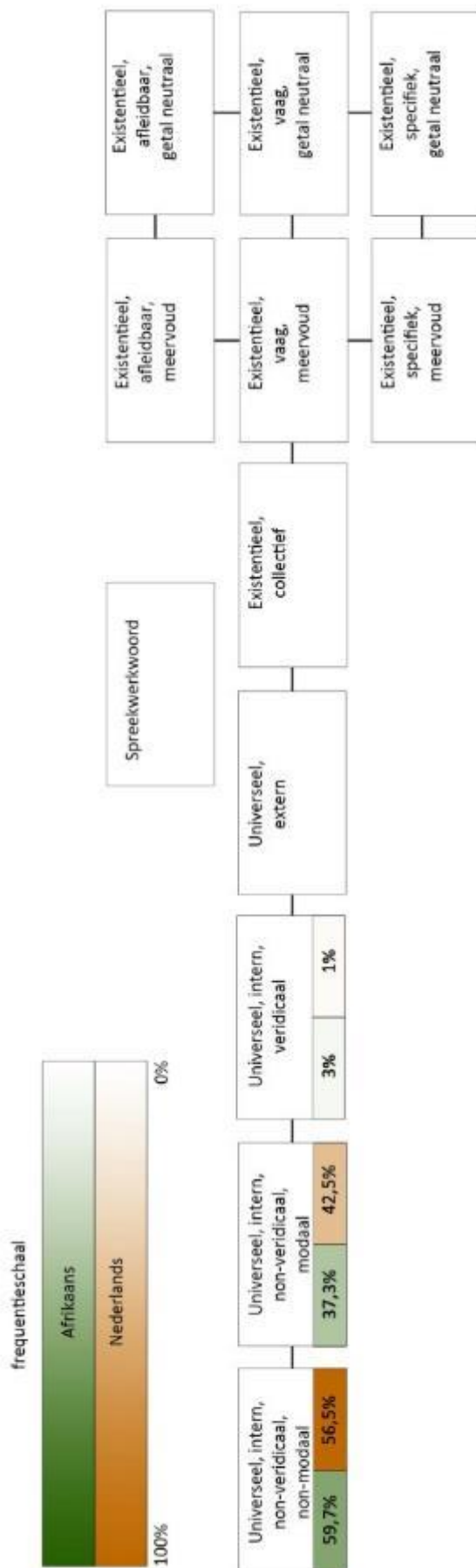
- Chi-squared test:
  - Chi-squared = 7.55
  - p-value = 0.006011359
- Log-likelihood test:
  - Log-likelihood = 7.09
  - p-value = 0.005548948
- Fisher exact test:
  - p-value = 0.005847722

Bijlage 4: Semantische kaarten

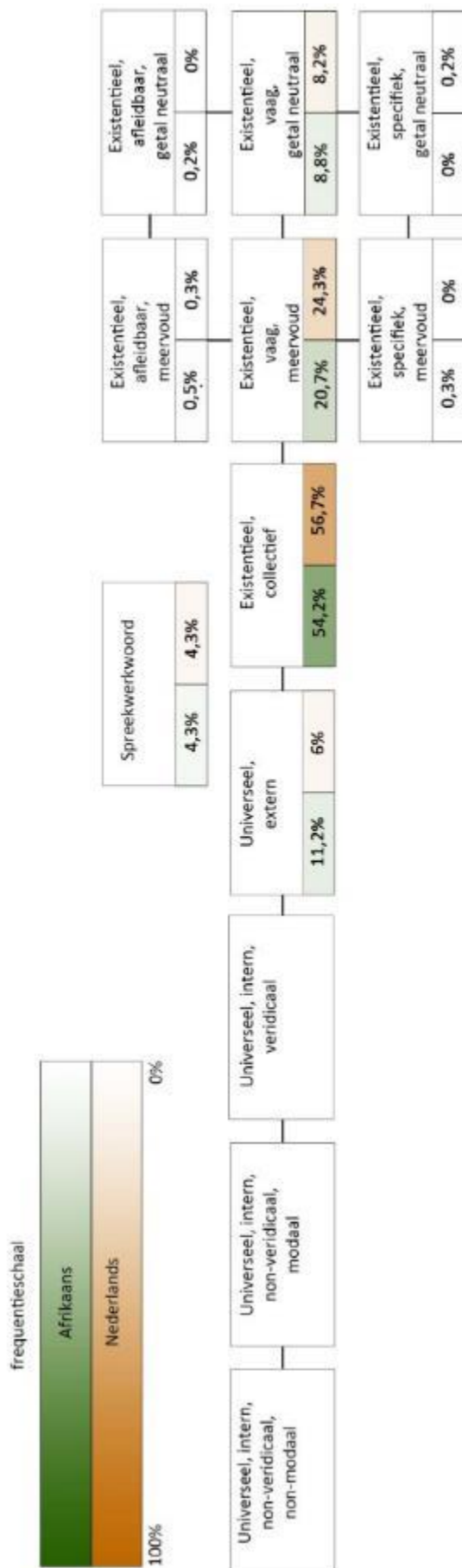

Semantische kaart met percentages van *jy/je* in de onpersoonlijke contexten

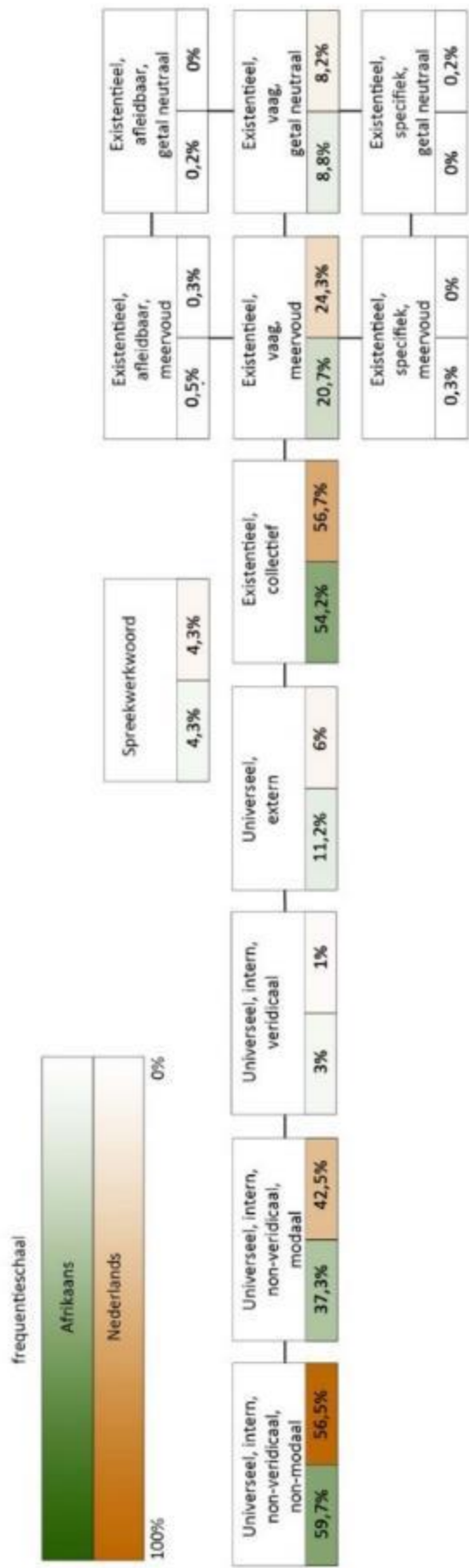

Semantische kaart van **hulle** en **ze** in onpersoonlijke contexten

Volledig ingevulde semantische kaart van *jy/je* en *hulle/ze*

Bijlage 5: Alle onpersoonlijke zinnen

De map met alle onpersoonlijke zinnen voor Afrikaans en Nederlands zijn te vinden via https://drive.google.com/file/d/1kmpNGTYnhbIECFdK_2V-qfiRtiyQgvTO/view?usp=sharing aangezien de bestanden te groot waren om hier op te nemen.

